

А. В. СОЛАХАЎ

НАВУЧАННЕ МАЎЛЕНЧАМУ ЭТЫКЕТУ

Мазыр
МДПУ імя І. П. Шамякіна
2016

УДК 371.016:811.161.3 (076)

ББК 74.268. 1 Бєі я2

С 60

Рэцэнзенты:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры беларускага мовазнаўства і дыялекталогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна

Л. В. Леванцэвіч;

кандыдат педагагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры філалогіі
Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта

Т. М. Пучынская

Друкуецца паводле рашэння рэдакцыйна-выдавецкага савета
ўстановы адукацыі
«Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна»

Солахаў, А. В.

С 60 Навучанне маўленчаму этыкету. Даведачныя матэрыялы
/ А. В. Солахаў; малюнкі А. А. Шапачкінай. – 2-е выд., дап. —
Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2016. — 90 с.
ISBN 978-985-477-504-3.

У выданні разглядаюцца асноўныя тэрміны і паняцці маўленчага этыкету і методыкі навучання маўленчаму этыкету малодшых школьнікаў на ўроках і ў пазакласнай працы, падаюцца прыказкі, крылатыя выразы і вершы, якія дапамогуць настаўніку арганізаваць працу па засваенні формул і правілаў маўленчага этыкету.

Выданне адрасуецца студэнтам факультэта дашкольнай і пачатковай адукацыі ВНУ, можа быць выкарыстана таксама студэнтамі іншых факультэтаў ВНУ, навучэнцамі педагагічных каледжаў, выкладчыкамі і аспірантамі ВНУ, настаўнікамі сярэдніх школ і ўсімі, хто цікавіцца культурай маўленчых паводзін.

УДК 371.016:811.161.3 (076)

ББК 74.268. 1 Бєі я2

ISBN 978-985-477-504-3

© Солахаў А. В., 2016

© УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2016

УВОДЗІНЫ

Відаць, цяжка знайсці чалавека, які не хацеў бы падабацца іншым і знешнасцю, і ўменнем уступаць у размову і падтрымліваць яе ў любой сітуацыі, упэўнена і свабодна адчуваць у любой кампаніі. Каб дасягнуць гэтага, неабходна авалодаць не толькі выразнымі сродкамі мовы, але і формуламі і правіламі маўленчага этыкету.

Маўленчы этыкет – важны элемент любой нацыянальнай культуры, адна з яе найбагацейшых частак, якая звязана з маўленчымі паводзінамі кожнага з нас і выконвае, паводле Н. І. Фарманаўскай, некалькі функцый:

– кантактаўстанаўляльную – самую важную, ад якой залежыць выбар моўных сродкаў для ўстанаўлення візуальнага кантакту і якая ў пэўнай меры прадвызначае паводзіны адрасата;

– функцыю арыентацыі на адрасата, што праяўляецца ў сувязі з рэалізацыяй адзінак моўнага этыкету і праяўленнем прынятага ў грамадстве абыходжання аднаго з другім членаў калектыву, са спецыфікай зносін на “вы” і на “ты”, таму яна звязана з падфункцыяй ветлівасці;

– рэгулюючую, якая з дапамогай тых або іншых маўленчаэтыкетных формул пры ўстанаўленні кантакту рэгулюе характар адносін адрасата і адрасанта, менавіта маўленчы этыкет рэгулюе ў моўных формах адносін тыпу старэйшы – малодшы, начальнік – падначалены і г. д.);

– эмацыянальна-мадальную (праяўляецца пры рэалізацыі камунікантамі выбранай танальнасці зносін) [72, с. 13–15].

У мове, маўленчых паводзінах, устойлівых спецыялізаваных формулах зносін адлюстроўваецца народная мудрасць і цеплыня, душэўная прыгажосць і непаўторнасць. Беларускі маўленчы этыкет, як падкрэслівае С. С. Клундук, «бярэ на сябе цяжар захавання беларускага этнасу і дзяржаўнасці. Адраджэнне і заканадаўчае замацаванне нормаў і правілаў беларускага маўленчага этыкету павінны стаць адной з задач дзяржавы і грамадства ў найбліжэйшы час. Гэта будзе важным крокам да адраджэння беларускай культуры і цывілізацыі» [35, с. 78].

Разам з тым, кожны адукаваны чалавек, тым больш настаўнік, павінен не толькі ведаць правілы маўленчага этыкету і ўжывання этыкетных формул, каб своечасова ўстанавіць патрэбны маўленчы кантакт, наладзіць узаемаразуменне з суразмоўцам, стварыць з ім добразычлівыя псіхалагічныя ўмовы, падтрымліваць размову ў пэўнай танальнасці з улікам сацыяльных роляў удзельнікаў, валодаць стылем абыходжання, але і разбірацца ў пэўнай тэрміналогіі, выкарыстоўваць неабходныя прыёмы навучання дзяцей маўленчаму этыкету. Як адзначае Т. Г. Міхальчук, авалоданне формамі маўленчага этыкету, а таксама метадыкай навучання гэтым формам зносін павінна стаць састаўной часткай прафесійнай падрыхтоўкі настаўнікаў [47, с. 114].

Якраз гэтаму і спрыяе даведачнае выданне «Навучанне маўленчаму этыкету».

Матэрыял у ім размешчаны тэматычнымі блокамі, якія падаюцца ў лагічнай паслядоўнасці: спачатку даюцца агульныя паняцці, затым этыкетныя сітуацыі і формулы, метады і прыёмы навучання маўленчаму этыкету. Для зручнасці карыстання даведнікам у канцы яго змешчаны алфавітны паказчык асноўных тэрмінаў і паняццяў. У выданні выкарыстаны прыказкі, крылатыя выразы, вершы і іншыя творы, якія дапамогуць настаўніку арганізаваць працу па засваенні вучнямі формул і правілаў маўленчага этыкету.

Элементы маўленчага этыкету засвойваюцца з дзяцінства. Яны настолькі глыбока ўваходзяць у жыццё кожнага носьбіта мовы, што ўспрымаюцца як частка паўсядзённых заканамерных паводзін людзей. Пры няправільным выхаванні гэтак жа глыбока могуць засвойвацца чалавекам грубасць і хамства і стаць асновай у іх зносінах. Своечасова навучыць дзяцей ветлівасці, правілам маўленчых зносін – задача кожнага настаўніка, кожнага бацькі і маці.

МГТЦУ ИМ. И.П.ШАМЯГІНА

МАЎЛЕННЕ

Маўленне – від дзейнасці чалавека, якая праяўляецца ў выражэнні думак і пачуццяў праз выкарыстанне слоў і іх спалучэнняў, словазлучэнняў, сказаў і іншых сродкаў мовы. Маўленне выконвае функцыі зносін, паведамлення, эмацыянальнага самавыражэння і ўздзеяння на іншых людзей, дапамагае ўстанавіць кантакт паміж людзьмі, дазваляе абмяняцца думкамі, пабуджае да дзейнасці і ўзгадняе яе, дапамагае разумець адзін аднаго.

Ёсць два віды маўлення: знешняе і ўнутранае. **Знешняе маўленне** – такое маўленне, якое звернута да іншых праз гаворку або пісьмо. **Унутранае маўленне** – гэта выражэнне думак асобы чалавека ў самім сабе, маўленне, якое не агучваецца і не запісваецца.

Знешняе маўленне заўсёды звязана са зносінамі з іншымі людзьмі. «Таму, – падкрэслівае М. Р. Львоў, – яно ўяўляецца як двухбаковая дзейнасць і прадугледжвае наяўнасць двух бакоў: «адпраўніка» і «атрымальніка» маўленчых сігналаў. «Адпраўнік» гаворыць або піша, «атрымальнік» слухае і чытае» [43, с. 318].

Знешняе маўленне мае дзве формы выражэння: вусную і пісьмовую. Вуснае маўленне праяўляецца ў гаворцы, якая валодае тэмпам (паскарэннем, запавольваннем і паніжэннем голасу), паўзамі, лагічным націскам, эмацыянальнасцю.

Маўленне бывае маналагічнае і дыялагічнае.

Маналагічнае маўленне, або **маналог** (грэч. *monos* – адзін, *logos* – слова), – працяглае выказванне, не звязанае сэнсавы і структурна з мовай суразмоўцы і маўленчай сітуацыяй, скіраванае да самога сябе або слухачоў (гледачоў) і разлічанае на пасіўнае, апасродкаванае ўспрыманне інфармацыі. Паводле прызначэння маналог бывае:

- **унушальны (агітацыйны, прамоўніцкі)** – ужываецца для ўздзеяння на свядомасць і настрой людзей, распаўсюджанне пэўных ідэй;
- **лірычны** – характарызуецца выказваннем уласных думак, настрою, перажыванняў, пачуццяў;
- **паведамляльны (інфармацыйны, апавядальны)** – перадае апавяданне і апісанне якіх-небудзь падзей;
- **маналог-споведзь** – шчыры расказ пра сваё жыццё; прызнанне ў чым-небудзь;
- **маналог-разважанне** – абмеркаванне пытання або доказ якога-небудзь палажэння.

Паводле асаблівасцей формы вылучаюць маналог вусны (разважанне, выступленне, даклад) і пісьмовы (дзённік, мемуары).

Маналогі маюць індывідуальную кампазіцыю і вызначаюцца лагічнай паслядоўнасцю ў выкладанні думак, сэнсавай завершанасцю, строгаасцю ў адборы лексічных сродкаў.

Дыялагічнае маўленне, або **дыялог** (грэч. *dialogos* – размова, гутарка), – працэс зносін, які заключаецца ў непасрэдным абмене выказваннямі дзвюх або некалькіх асоб. Да асноўных тыпаў дыялогу адносяцца сацыяльна-бытавая размова, дзелавая гутарка, суразмоўніцтва, інтэрв’ю і перамовы. Мова дыялогаў насычана вялікай колькасцю звароткаў, часціц і выклічнікаў, эліптычных канструкцый, паўтораў, пытальных, клічных і няпоўных сказаў. Удзельнікі дыялогу шырока выкарыстоўваюць нямоўныя (невербальныя) сродкі: міміку, жэсты, змоўчванне і інш.

Дыялог будзе цікавым, змястоўным і паспяховым тады, калі суразмоўнікі праяўляюць узаемную ветлівасць, умела карыстаюцца моўнымі (словы, фразы) і нямоўнымі (добразычлівая ўсмішка, інтанацыя, паўзы, лагічны націск, міміка, жэсты) сродкамі. Толькі людзі тактоўныя, выхаваныя, тыя, хто ўмее карыстацца ветлівымі (чароўнымі) словамі, дасягаюць эфектыўнасці ў маўленчых зносінах.

Выказанае слова, фраза мае вялікае значэнне для таго, каму адрасуюцца гэтыя словы. Сяргей Грахоўскі выказаў іх ролю паэтычнымі радкамі:

Над намі словы ўладараць.	Ад слова рушацца надзеі,
Мы чуем і гаворым іх,	Ад слова свеціцца жыццё.
Яны то здружаць, то пасвараць	Ад слова вырастаюць крылы,
Сяброў і ворагаў маіх.	А ў сэрцы стучае любоў,
Бо словы розныя бываюць.	Ад слова прыбываюць сілы,
Адны – агню стрымаюць шквал,	Дык не шкадуйце шчырых слоў!
Другія словы забіваюць	А здатным толькі на дакоры
Усё жывое напавал.	І гучна словамі грымець,
Ад слова сэрца халадзе,	Каб не прыносіць людзям гора,
Праходзіць сон і забыццё,	Было б найлепей анямець.

Эфектыўнасць маўленчых зносін дасягаецца тады, калі сказаныя словы ўспрымаюцца слухачом адэкватна іх сэнсу, калі інтэрпрэтацыя слухачом асноўнай ідэі паведамлення супадае з задумай моўцы.

ЭТЫКЕТ

Этыкет – паводле паходжання слова французскае (фр. *etiquette* – цэтлік, этыкетка, надпіс; *этыкет*, *цырыманіял*). У сучаснай беларускай мове яно абазначае звод правілаў, які рэгулюе нашы паводзіны так, як таго патрабуе сацыяльнае асяроддзе.

Паводзіны асобы ў сям’і, школе, аўтобусе, вайскавай часці, на вуліцы, на прыёме ва ўрача, пры наведванні розных устаноў, манера гаварыць і апранацца патрабуюць ад асобы ведання пэўных правілаў, якія ўяўляюць сабой патрабаванні строга рэгламентаванага цырыманіялу і складаюцца з набору правілаў ветлівасці і стандартных формул вуснага маўлення.

Паводле функцыянальных асаблівасцей этыкет, на думку вучоных, бывае дыпламатычны, вайсковы, службовы (дзелавы), педагагічны, урачэбны, этыкет у грамадскіх месцах. «Энцыклапедыя этыкета» вылучае этыкет сям'і і дома, агульнаграмадскі, дыпламатычны (палітычны), прыдворны, свецкі, застольны, этыкет падарункаў (дзіцячыя падарункі, падарункі ў афіцыйным асяроддзі, падарункі блізкім людзям, кветкавы этыкет і інш.), паўсядзённы (этыкет знаёмстваў, вітанняў, развітанняў, сяброўскіх адносін, нямоўных зносін і г. д.), мужчын і жанчын, вадзіцеля і пасажыра, этыкет асаблівага выпадку (знаходжанне ў тэатры, бібліятэцы, музеі, рэстаране, гасцініцы, на выставе, танцавальнай вечарыне, этыкет пры падарожжы аўтастопам і г. д.), дзелавы (адносіны начальніка і падначаленага, узаемаадносіны паміж супрацоўнікамі, з наведвальнікам, дзелавая гутарка і інш.), **СЕЦКЕТ** (паводзіны ў сетцы Інтэрнэт) і інш. [77, с. 153].

Этыкет заўсёды рэалізуецца ў зносінах паміж людзьмі, а яго элементы так або інакш ахопліваюць паўсядзённае жыццё прадстаўнікоў усіх слаёў грамадства.

МАЎЛЕНЧЫ ЭТЫКЕТ

Маўленне і этыкет цесна ўзаемазвязаны. Калі маўленне дапамагае перадаць думкі і пачуцці праз выкарыстанне моўных знакаў, то этыкет рэгулюе правілы іх перадачы так, як гэта прынята ў грамадстве, у розных яго сацыяльных групах.

Маўленчы этыкет – гэта сістэма ўстойлівых моўных формул і правілаў маўленчых паводзін, прынятых у пэўным грамадстве ў канкрэтны час для ўстанаўлення, падтрымання і перарывання паміж суразмоўцамі ветлівых, добразычлівых маўленчых зносін у самых розных сітуацыях афіцыйных або неафіцыйных абставін. Маўленчы этыкет вучыць, што трэба сказаць, як сказаць, калі і дзе сказаць, як сябе паводзіць у размове, як пераадольваць цяжкасці ў зносінах і інш.

«Маўленчыя этыкетныя формы, – адзначае М. Р. Львоў, – не ўносяць у камунікатыўны акт новай змястоўнай, лагічнай інфармацыі, яны нясуць на сабе зусім іншую, кантактаўстанаўляльную інфармацыю» [43, с. 145]. Яны інфармуюць аб сацыяльным статусе ўдзельнікаў камунікацыі, іх узросце, службовым становішчы, адносінах да суразмоўцы, абставінах (афіцыйных або неафіцыйных), у якіх адбываецца маўленчы акт.

Правілы маўленчага этыкету адлюстроўваюць правераныя часам нормы маральных паводзін, прытрымліванне якіх з'яўляецца неабходным фактарам знаходжання чалавека ў сістэме грамадскіх адносін, міжкультурнай камунікацыі. Праз сістэму спецыфічных устойлівых слоў і выразаў, якія ўжываюцца камунікантамі пры знаёмстве, вітанні, зваротах, запрашэннях, просьбах, парадах, прапановах, адмаўленні, прабачэнні,

пажаданні, віншаванні і г. д., яны дапамагаюць устанавіць належны кантакт з другой асобай (асобамі), суправаджаюць увесь працэс зносін, падтрымліваючы неабходную танальнасць маўлення.

Найважнейшай асаблівасцю маўленчага этыкету з'яўляецца сітуацыйнасць, якая характарызуецца афіцыйнымі або неафіцыйнымі абставінамі маўленчых зносін у цэлым, іх стымуламі, удзельнікамі, тыпам сітуацыі, ступенню знаёмства суразмоўнікаў, функцыяй удзелу іх у размове, адносінамі камунікантаў адзін да другога.

Носьбіты мовы лёгка вылучаюць адзінкі маўленчага этыкету і адчуваюць неабходнасць іх ужывання, таму што канкрэтныя сацыяльныя сітуацыі патрабуюць канкрэтных функцыянальных знакаў.

Маўленчая сітуацыя, у якой бытуе маўленчы этыкет, — гэта сітуацыя апасродкаваных зносін камунікантаў, абмежаваная прагматычнымі каардынатамі «я – ты – тут – цяпер», што арганізуюць ядро поля моўных адзінак маўленчага этыкету [41, с. 413].

Маўленчы этыкет мае свой слоўнік (сістэму знакаў) і граматыку (правілы прыстойных маўленчых паводзін у грамадстве).

Што такое этыкет

Што такое этыкет?	Як сесці?
Гэта правілаў букет,	Павітацца як з дарослым?
Як паводзіць мы павінны:	Ёсць пытанняў многа розных.
Як хадзіць на імяніны?	І дае адказ на іх
Як знаёміцца?	Гэты этыкет — для ўсіх.

Як есці?

Як званіць?

Устаць?

А. Усачоў. Пераклад з рускай мовы А. Солахава

ВЕТЛІВАСЦЬ

Маральна-каштоўнаснай асновай маўленчага этыкету з'яўляецца **ветлівасць** — моўна-этычная катэгорыя, якая выражаецца з дапамогай формул маўленчага этыкету і нямоўных сродкаў (мімікі, жэстаў, рухаў і інш.) і праяўляецца ў павазе, далікатнасці, прыязнасці, тактоўнасці, уважлівасці, цяпцімасці, у выражэнні добразычлівасці, ласкавасці і цеплыні ў маўленчых зносінах, прызнанні значнасці чалавека ў грамадстве. Таму паняцце «ветлівасць», паводле слухнай заўвагі А. А. Земскай, больш шырокае ў параўнанні з паняццем «маўленчы этыкет» [29, с. 133].

І. М. Навумчык адзначае, што ветлівасць «робіць чалавека стрыманым, добрым, ласкавым, гуманым, прымушае задумацца над сваімі ўчынкамі, уздымае і паляпшае настрой.

Ветлівасць – той чароўны ключык, які дапамагае адшукаць шлях ва ўнутраны свет чалавека – дзіўны і таямнічы» [48, с. 9]. Адзначаючы вялікую ролю ласкі, роднай сястры ветлівасці, Пімен Панчанка сфармуляваў свой вывад у цудоўных паэтычных радках:

Лечыцца трава ад спёкі ліўнем,
Людзі ласкай лечацца людскоў.

Ва ўсе часы і ў любым грамадстве ветлівасць, адлюстраваная ў мове, вызначала ўзровень культуры нацыі. Як без ветлівасці не можа існаваць маўленчы этыкет, так і без маўленчага этыкету немагчыма ўявіць ветлівасць.

Дзіця, якое вучыцца гаварыць, адначасова вучыцца і ветлівасці, спасцігаючы адначасова і маўленчы этыкет як частку нацыянальнай культуры свайго народа.

Дж. Н. Ліч лічыць прынып ветлівасці адным з галоўных прыныпаў маўленчай камунікацыі, які ўяўляе сабой сукупнасць некалькіх максім: такту, велікадушнасці, ухвалы, сціпласці, згоды, сімпатыі.

1. Максіма такту прадугледжвае, што камунікатыўная мэта суразмоўцы прадметам абмеркавання можа быць толькі тады, калі яна экспліцытна (адкрыта) пазначана ім. У размове не варта закранаць тэм, звязаных з інтымным жыццём, індывідуальнымі перавагамі і інш. Неабходна таксама прытрымлівацца вызначанай дыстанцыі паміж суразмоўцамі.

2. Максіма велікадушнасці прадугледжвае адсутнасць дыскамфорту для суразмоўцаў. Напрыклад, просьба павінна быць сфармулявана такім чынам, каб яна не звязвала суразмоўцу абяцаннем або клятвай.

3. Максіма ўхвалы выражаецца ў пазітыўнай ацэнцы іншых («Не судзіце, ды не асуджаны будзеце», «Не асуджай іншых»). Атмасфера маўленчага ўзаемадзеяння залежыць не толькі ад адносін суразмоўцаў адзін да аднаго, але і іх адносін да свету і тым, ці супадаюць гэтыя адносіны. Калі ацэнка свету (пазітыўная або негатыўная) не супадае з ацэнкай суразмоўцы, то гэта моцна абцяжарвае дасягненне ўласнай камунікатыўнай мэты.

4. Максіма сціпласці, г. зн. непрымання пахвальбы ва ўласны адрас. Толькі рэалістычная, па магчымасці аб'ектыўная самаацэнка з'яўляецца адной з умоў паспяховага разгортвання маўленчых зносін. Моцна завышаныя або моцна заніжаныя самаацэнкі адмоўна ўплываюць на ўсталяванне кантакту.

5. Максіма згоды, або неапазіцыйнасці, прадугледжвае адмаўленне ад канфліктнай сітуацыі для захавання прадмета ўзаемадзеяння, «здымання канфлікту» шляхам узаемнай карэкцыі камунікатыўных паводзін суразмоўцаў.

6. Максіма сімпатыі праяўляецца ў добразычлівасці і стварае спрыяльны фон для перспектыўнай прадметнай гутаркі. Яна таксама дае падставы разлічваць на станоўчае развіццё маўленчай сітуацыі, якая вызначаецца канфліктам. Нядобразычлівасць, наадварот, робіць маўленчы акт немагчымым. Небяспечнай з’яўляецца і безуважлівасць суразмоўцаў адзін да другога, калі яны не дэманструюць зычлівасці адзін да аднаго, хоць і не з’яўляюцца ворагамі.

Значэнне слова ў размове, ветлівасць і ўменне весці размову беларускі народ адлюстравалі ў многіх прыказках.

Шануй людзей, то і цябе пашануюць.

Ласкавае цялятка дзве маткі ссе.

Кінь за сабою, знойдзеш перад сабою.

Далей кінеш — бліжэй возьмеш.

Кінь наперад — знойдзеш ззаду.

І не лай, і не перапрашай.

Лепш недагаварыць, чым перагаварыць.

Слоўка, як птушка: выпусціў — не вернеш.

Слова сказаў — сякераю адсек.

Слова даражэй за золата.

За доўгі язык не пахваляць.

Рана загоіцца, а злое слова — ніколі.

Сказанага слова да губы не вернеш.

Ласкавае слова, што веснавы (ясны) дзень.

Язык і ў бядзе, і ў дабры можа нашкодзіць.

Гаварыць — гавары, ды меру знай.

Гавары, што ведаеш, але ведай, што гаворыш.

Будзь спярша выслухачым, а потым апавядачым.

Жарт месца мае.

Не давай волі языку.

Усё знай, ды не ўсё бай.

Не ўсякаму слову вер.

Слова не верабей: вылеціць — не зловіш.

Слухай многа, а гавары мала.

Дрэннае слова і салодкім мёдам не зап’еш.

Вербальнае выражэнне ветлівасці ў беларускім маўленчым этыкеце знаходзіць адлюстраванне ў маўленчаэтыкетных формулах *калі ласка, будзь ласкавы (будзьце ласкавы), майце ласку, зрабіце ласку, як ласка, што ласка, на ласку і інш.*, якія характарызуюцца камунікатыўнай шматфункцыянальнасцю. Як сцвярджае Т. Піваварчык, “яны ўжываюцца амаль ва ўсіх этыкетных сітуацыях і выступаюць або ў пазіцыі дадатку да асноўнай этыкетнай формулы, які павінен ствараць танальнасць ласкавай далікатнасці, ветлівасці, уважлівасці, або ў якасці самастойнай рэплікі,

што прымае на сябе ўсю зместавую нагрузку: выражае і камунікатыўны намер моўцы” [54, с. 27].

Разам з прыметнікамі *ласкавы* яны, паводле Т. Піваварчык, выкарыстоўваюцца ў асноўных маўленчых сітуацыях, а іменна:

– пры звяртанні да адрасата, прыцягненні яго ўвагі: *Едзем прысадамі на шырокі тракт, ласкавы пане!* (З. Бядуля. Салавей);

– пры выражэнні просьбы: *Толькі аддайце мне, калі ласка, пісьмо* (А. Макаёнак. Верачка); *Жарты жартамі, Аўдоця Захараўна, а калі гаварыць сур’ёзна, дык мы прыехалі не грабіць вас, а прасіць вашай ласкі, каб вы аддалі нам сваю дачку* (К. Крапіва. Пяюць жаваранкі); *Яе прывёў Сцяпан і проста / Сказаў, не ўмеючы хітрыць: / “Мая знаёмая і госця, / Прашу ласкавымі вас быць!..”* (Н. Гілевіч. Родныя дзеці);

– пры запрашэнні: – *Калі ласка! Калі ласка!* – *спаткаў стараста настаўніка на ганачку і павёў яго ў будку* (Я. Колас. На ростанях); *Заходзьце, зрабіце ласку!* (М. Зарэцкі. Вязьмо);

– пры падзяцы: *Рыбы прынёс пану начальніку. За ласку яго, што човен вярнулі. Мне ж хоць памірай без яго, без чоўна. Во хачу аддзякаваць...* (І. Шамякін. Трывожнае шчасце);

– пры просьбе аб выбачэнні: *Даруйце, як ласка. Прашу прабачэння* (М. Гарэцкі. Дзве душы); *Прабачце, Галіна Уладзіміраўна. Прабачце, калі ласка* (І. Шамякін. Атланты і карыятыды);

– пры выказванні згоды, дазволу: *А цяпер вы адкажыце на маё пытанне. Але шчыра. – Калі ласка* (І. Шамякін. Трывожнае шчасце); *Вы быццам экзаменуеце мяне? Не... Калі ласка. Я стараюся чытаць усё* (І. Шамякін. І змоўклі птушкі); *Можна ўвайсці? – Калі ласка* (І. Шамякін. Атланты і карыятыды);

– пры нязгодзе, адмаўленні: *Ты на доктара вучылася – ідзі працуй доктарам. Я ўжо гутарыў у воласці з бургамістрам, каб медпункт у нас зноў адкрыць. Для цябе, Саша, месца... Гарантую! – Дзякуй за ласку!* (І. Шамякін. Трывожнае шчасце); *З якой ласкі я адзін паеду?* (У. Караткевіч. Лісты не спазняюцца ніколі);

– пры папярэджанні: *Майце ласку заўтра рабіць гэта лепей* (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім);

– пры выказванні прапановы: *Можна, з ласкі сваёй купіце ў мяне маркі?* (Я. Купала. Тутэйшыя) [54, с. 27].

КРЫЛАТЫЯ СЛОВЫ ПРА ВЕТЛІВАСЦЬ

Нават ветлівасць бывае абразлівай, калі падкрэсліваецца (*Б. Грасіян*).

Ветлівасць – гэта штучна створаны добры настрой (*Т. Джэферсан*).

Ветлівасць ёсць знак добразычлівасці і гатоўнасці да паслуг, асабліва ў дачыненні да тых, з кім мы яшчэ не знаходзімся ў блізкіх адносінах знаёмства або дружбы (*Г. Гегель*).

Ветлівасць нічога не каштуе, але прыносіць многа (*М. Мантэгію*).

Нічога не даецца нам так танна і не каштуе так дорага, як велікасць (*М. Сервантэс*).

Без ветлівасці мы не можам быць праўдзівымі (*М. Фрыш*).

Ветлівасць – мудрасць, значыць, няветлівасць – глупства. Грэбаваць ёю, ствараючы сабе ворагаў, — свавольства, усё роўна што падпал дома (*А. Шопенгаўэр*).

Ветлівасць, як ігральная фішка, ёсць адкрыта прызнаная фальшывая манета. Скупасць на яе даказвае разумовае ўбоства, шчодрасць, наадварот, – розум. Хто ж даводзіць ветлівасць да ахвяравання рэальнымі інтарэсамі, падобен на чалавека, які замест фішак раздае сапраўдныя купюры (*А. Шопенгаўэр*).

Ветлівасць для чалавека ўсё роўна, што цеплыня для воску (*А. Шопенгаўэр*).

Жыццё не настолькі кароткае, каб людзям не хапала часу на ветлівасць (*Р. Эмерсан*).

КРЫЛАТЫЯ СЛОВЫ ПРА ДАБРЫНЮ І ШЧЫРАСЦЬ

Шануйце шчырасць у вачах, душы адкрытае ў гаворцы (*Р. Баравікова*).

Са словам дабрыві спяшайце не спазніцца! (*Р. Барадулін*).

Добрага чалавека здалёку відаць (*В. Быкаў*).

...Дабрата не можа быць кепскай... (*В. Быкаў*).

...Дабрата – таксама зброя (*В. Быкаў*).

...Дабрыня, мусіць, там, дзе справядлівасць і праўда. А дзе класавая бязлітаснасць, жорсткасць да тых, хто ніжэй, якая ж там дабрыня! (*В. Быкаў*).

Не ўсе хочуць быць добрымі, ды хочуць усе дабраты (*А. Вярцінскі*).

Эгаізм – чалавечых душ іржа (*Н. Гілевіч*).

Праменні дабрыні няцяжка распазнаць, калі ўмееш сам іх людзям аддаваць (*Г. Дашкевіч*).

У дабраты ёсць многа прывілей, адна з іх – вера ў светлы дзень жыцця (*К. Жук*).

...О дабрата, няма табе цаны! Ты – госця сфер вышэйшых, запаветных. Ты нават паслядоўніка жаўны ўзвысіш — да наступнага абеду (Г. Каржанеўская).

У добрае ўсё-ткі людзі вераць, і веры той нічым не захліснуць (В. Лукаша).

Без дабрыні людской зямля гібее (З. Марозаў).

Ёсць Бог на свеце – вечнае дабро, яно дужэй правіцеляў – цароў (З. Марозаў).

Без дабрыні мы не людзі, а голая дрэвы (Г. Марчук).

Кіруе светам дабрыня (М. Мятліцкі).

Навучаюць дабру толькі добрыя людзі – мёртвыя ці жывыя, але, як жыццё, канкрэтныя (У. Немізанскі).

Толькі шчырасці нам часам не хапае, не хапае часам дабраты (П. Панчанка).

У сэрцах людскіх залатыя замочки тады адамкнём, калі станем чысцей (П. Панчанка).

Не верце цішыні, салодкім снам, бяда і радасць ходзяць побач вечна, людзей ратуе толькі чалавечнасць (П. Панчанка).

...Шчыра ўсміхацца – то не цяжка, калі ў сэрцы чалавечнасць ёсць (П. Панчанка).

...Без чалавечнасці не будзе і вечнасці (П. Панчанка).

У дабрыні нязведаная сіла (У. Паўлаў).

Дабрата — гэта не толькі ад шчырасці, але і ад усведамлення сілы, ад дзейнай веры, якая не прымае маны, спекуляцыі на дарагія паняцці ці словы (М. Стральцоў).

Толькі шчырасць збліжае, родніць людзей на ўсё жыццё (І. Шамякін).

ПРАВІЛЫ ВЕТЛІВАСЦІ

1. Ветлівы чалавек заўсёды чулы і ўважлівы да людзей. Ён з усімі вітаецца і развітваецца добразычліва.

2. Ветлівы чалавек з дарослымі вітаецца першым.

3. Ветлівы чалавек праяўляе ветлівасць і ў словах, і ў жэстах, і ва ўчынках: людзям прыемна знаходзіцца побач з ім.

4. Ветлівы чалавек пры адказе на сваё пытанне або атрымання падарунка заўсёды падзякуе.

5. Ветлівы чалавек гаворыць спакойна і добразычліва, ад шчырага сэрца.

6. Ветлівы чалавек не адказвае грубасцю на грубасць.

ДЫСТАНЦЫЯ ПАМІЖ СУРАЗМОЎЦАМІ

Дыстанцыя паміж суразмоўцамі – гэта адлегласць, на якой знаходзяцца асобы ў працэсе камунікатыўных зносін. Яна залежыць ад узроўню ўзаемаадносін камунікантаў, іх зацікаўленасці аднаго адным. Псіхалагі вылучылі чатыры тыпы дыстанцыі паміж суразмоўцамі:

1) **інтымная дыстанцыя** – адлегласць да 0,5 м, якая ўстанаўліваецца паміж асобамі з блізкімі, давяральнымі адносінамі адной да другой. Без яе нельга абысціся ў некаторых відах спорту (парнае фігурнае катанне), танцах – там, дзе неабходна судакрананне партнёраў;

2) **міжасобная дыстанцыя** – адлегласць ад 0,5 да 1,2 м, якая выкарыстоўваецца пры зносінах сяброў (з дакрананнем або без дакранання адзін да аднаго);

3) **сацыяльная дыстанцыя** роўна 1,2–3,7 м і ўжываецца ў нефармальных, сацыяльных і дзелавых зносінах. Найбольшая мяжа гэтай адлегласці ў большай ступені адпавядае фармальным адносінам паміж суразмоўцамі;

4) **публічнай дыстанцыяй** лічыцца адлегласць, большая за 3,7 м. Знаходзячыся на гэтай адлегласці, можна абмяняцца некалькімі словамі, а таксама ўстрымацца ад адказу на пытанні [42, с. 262–263].

Дыстанцыя паміж суразмоўцамі можа змяняцца ў залежнасці ад іх полу, узросту, узроўню культуры і нацыянальных традыцый і мае вялікае псіхалагічнае значэнне. Яна можа станоўча ўплываць на самаадчуванне людзей у час зносін, калі яны знаходзяцца блізка адзін ад аднаго, шчыра, адкрыта глядзяць адзін на аднаго. Дыстанцыя можа выклікаць і адмоўныя рэакцыі. Так, фізічнае прыбліжэнне суразмоўцы можа быць успрыята як замах на «чужую тэрыторыю», як спроба навязаць сваю думку, імкненне прыгнесці волю іншага чалавека. Таму ў маўленчых зносінах не зусім блізкіх людзей фізічны кантакт (дотыкі) часцей за ўсё непажаданы: ён адмоўна ўплывае на поспех суразмоўніцтва, сведчыць пра няўпэўненасць суразмоўцы або, наадварот, пра яго самаўпэўненасць, ганарыстасць.

ПРАВІЛЫ ПАВОДЗІН МОЎЦЫ

Моўца – той, хто гаворыць. Каб дасягнуць станоўчай мэты ў зносінах, каб суразмоўніцтва атрымалася паспяховым і прынесла плён, гаворачы павінен прытрымлівацца пэўных правілаў.

1. Не ўступаць у размову з чалавекам, занятым якой-небудзь справай: у чытальнай зале бібліятэкі не адрываць ад кнігі сябра, на працы не турбаваць засяроджанага калегу, у аўтобусе або ў цягніку не перашкаджаць таму, хто чытае або размаўляе з кім-небудзь іншым.

2. Ставіцца да суразмоўцы добрабычліва, ужываючы станоўчыя вусныя ацэнкі (*малайчына, мудра сказана, Вам можна давяраць і інш.*), не

дапускаючы негатыўных ацэнак (*Адчачіся! Яшчэ чаго не ханала! Ды ты што!* і інш.), а тым больш грубых (*пень, дурань, расцяпа, не мялі глупства і інш.*).

3. Правільна выбіраць тэму размовы, дарэчную ў канкрэтнай сітуацыі, цікавую і зразумелую для суразмоўцы, улічваючы пол, узрост, службовае становішча адрасата: тое, што можна сказаць добра знаёмаму, сябру, маладзейшаму або аднагодку ў неафіцыйных абставінах, не заўсёды будзе дарэчным ва ўзаемаадносінах са старэйшымі, малазнаёмымі, у афіцыйных абставінах.

4. У размове пазбягаць празмернай катэгарычнасці. Выказаць патрабаванне лепш у форме просьбы. Своечасова дзякаваць і прасіць прабачэння, віншаваць і падтрымліваць.

5. Умець паставіць сябе на месца суразмоўцы, зірнуць на ўсё яго вачыма, адчуць яго стан і пазіцыю і ўлічыць гэта ў сваіх паводзінах, г. зн. пранікнуцца да суразмоўцы эмпатыяй, не навязваючы ўпарта яму ўласных думак і ацэнак, прымаючы і разумеючы яго пункт гледжання.

6. Выкарыстоўваць моўныя сродкі адрасацыі (*вы, напэўна, ведаеце...; вам, відаць, будзе цікава пачуць...*), паўторныя звароты, мімічныя і жэставыя знакі ўвагі, тым самым трымаючы ў цэнтры ўвагі суразмоўцу. Важным элементам размовы, які выклікае давер да моўцы, з'яўляецца шчырая ўсмешка.

7. Імкнуцца да цікавых, змястоўных паведамленняў, дарэчных і зразумелых для слухачоў. Выразы ж, якія не нясуць у сабе пэўнай інфармацыі для слухачоў (*На дварэ зіма. Ідзе снег і г. д.*), выклікаюць раздражненне ў суразмоўцаў і характарызуюць моўцу як нецікавага, зануднага чалавека.

8. Не стамляць слухачоў доўгай манатоннай гаворкай, своечасова робячы паўзы і затым зноў актывізуючы ўвагу паўторнымі зваротамі, апеляцыяй да слухачоў, аўтарызацыяй і адрасацыяй тэксту; гаварыць кароткімі фразамі, улічваючы, што найбольш спрыяльнай лічыцца фраза з 5–9 слоў, а час вуснага паведамлення без паўзы – ад 45 секунд да паўтары мінуты.

9. Выкарыстоўваць метакамунікатыўныя моўныя сродкі, якія канцэнтруюць, пабуджаюць, арганізуюць увагу слухача, стымулююць яго разумовую дзейнасць і інфармуюць аб намеры аўтара ўвесці новы аспект тэмы, аб пабудове тэксту, паслядоўнасці і накіраванасці думак адрасату і інш.: *Вам, відаць, будзе цікава даведацца...; Вернемся да сказанага раней...; Вы, напэўна, ведаеце, што...; Вы пераканаліся, што...; Мы ўжо закраналі з вамі гэту тэму; Неабходна яшчэ раз спыніцца на ...; Цяпер мы з вамі разгледзім...*

10. Ужываць моўныя сродкі ў адпаведнасці з сітуацыяй узаемаадносін і абставінамі (афіцыйнымі або неафіцыйнымі). Нельга сабе ўявіць, напрыклад, што бацькі скажуць сыну: *Неабходна знайсці кансэнсус: хто будзе глядзець тэлевізар вечарам; Відаць, трэба будзе*

прыняць крайнія меры, звярнуцца да рэферэндуму. Праўда, часам дапускаюцца іншастыльовыя ўвядзенні, апраўданыя мэтай ужывання: адрасат іранізуе або парадзіруе спецыяльна.

11. Гаварыць шчыра, паколькі суразмоўца заўсёды трымае моўцу ў полі свайго зроку і, акрамя слоўных сігналаў, успрымае нямоўныя сродкі зносін (жэсты, міміку, паставу, агульную манеру трымацца), якія выдаюць сапраўдныя пачуцці або намеры моўцы.

12. Захоўваць прынятую ў канкрэтнай нацыянальнай і сацыяльнай культуры дыстанцыю паміж сабой і суразмоўцам.

ПРАВІЛЫ ПАВОДЗІН СЛУХАЧА

Слухач павінен ведаць, што ў час размовы яго паводзіны, яго адносіны да суразмоўцы фарміруюць у таго думку пра яго асобу. Таму пры размове неабходна прытрымлівацца пэўных правілаў.

1. Пры звароце каго-небудзь да Вас неабходна спыніць справы і ўважліва выслухаць моўцу. Пры адсутнасці часу на размову (выкананне неадкладных абавязкаў па службе, тэрміновых хатніх спраў і г. д.) трэба тактоўна растлумачыць прычыну сваёй занятасці і прапанаваць перанесці размову на іншы час.

2. У час размовы быць цяглівымі, ставіцца да суразмоўцы добразычліва. Слухаць яго ўважліва, не сляпацца пярэчыць і спрачацца, не выслухаўшы да канца. Толькі дрэнна выхаваны, некультурны чалавек можа падказваць або папраўляць апавядальніка, адварочвацца ад яго, разпораз паглядваць на гадзіннік, пазяхаць, корпацца ў кішэнях або ў партфелі, уступаць паралельна ў размову з іншым чалавекам.

3. Не перапыняць суразмоўцу. Наадварот, пацвярджаць сваю зацікаўленасць да размовы з ім, выкарыстоўваючы для гэтага моўныя (*так-так, вось-вось, але, ну-ну, ну і...*) і нямоўныя (позірк у вочы або на прадмет, на які ён сам звяртае вашу ўвагу; лёгкія кіўкі галавы, міміка) сродкі.

4. Не марудзіць з адказам, калі суразмоўца звярнуўся да Вас з пытаннем. Умела спалучаць уменне слухаць і гаварыць, не пераводзячы, аднак, слуханне ва ўласнае маўленне. Беларуская прыказка вучыць: *Спачатку будзь выслухачым, а потым апавядачым.*

5. Задаваць суразмоўцу адкрытыя пытанні, што дазволіць яму паўней выказаць свае думкі і пачуцці, пакажа Вашу зацікаўленасць размове і зробіць гутарку больш змястоўнай. Аднак для падтрымання размовы не варта задаваць пытанні анкетнага характару. Такія пытанні насцярожваюць суразмоўцу, нагадваючы яму размову са следчым.

6. Пры размове нельга ўстаўляць іранічныя заўвагі, таму што гэта можа збіць суразмоўцу з думкі і выклікаць у яго негатыўныя рэакцыі ў адносінах да слухача.

7. Пры ўдзеле ў размове некалькіх чалавек не адказваць на пытанне, звернутае да іншага суразмоўцы. Адказаць за другога чалавека можна толькі тады, калі той зусім не рэагуе на пытанне. Аднак прамаўчаць у адказ на пытанне – значыць не толькі парушыць правілы культуры зносін, але і паказаць сябе ў вачах моўцы недалёкім або ганарлівым чалавекам.

ПРАВІЛЫ РАЗМОВЫ ПА ТЭЛЕФОНЕ

1. Не тэлефануйце з 22 гадзін вечара да 9 гадзін раніцы. Выключэннем можа быць толькі тэрміновае паведамленне, а таксама званок, які чакаюць.

2. Не тэлефануйце па асабістай справе без крайняй неабходнасці чалавеку, які знаходзіцца на працы.

3. Не набірайце нумар тэлефона па памяці, калі няма ўпэўненасці, што правільна яго набераце.

4. Спачатку прывітайцеся і назавіце сябе. Калі ў вас асабістая справа, пацікаўцеся, ці ёсць магчымасць гаварыць: прыватныя размовы нязручна весці ў прысутнасці іншых людзей. І толькі потым пачынайце размову.

5. З чалавекам, які знаходзіцца на працы, размаўляйце па тэлефоне нядоўга.

6. Размова па тэлефоне доўжыцца не больш за 5 мінут.

7. Размову заканчвае той, хто патэлефанаваў.

8. Пры адключэнні тэлефона ў час размовы ператэлефаноўвае той, хто тэлефанаваў.

9. На званок таго, хто памыліўся нумарам, адказвайце ветліва.

10. Абанент, якому тэлефануюць, можа сябе не называць.

ЗНАКАВЫЯ СІСТЭМЫ ЭТЫКЕТУ

Як адбываюцца зносіны паміж людзьмі? Якія сродкі ўжываюцца імі для перадачы інфармацыі? Часцей за ўсё для гэтага выкарыстоўваецца мова – сістэма слоўных знакаў, якія былі выпрацаваны, прыняты і ўдасканалены ў працэсе гістарычнага развіцця тым або іншым народам. Словы складаюць асноўны фонд моўнай знакавай сістэмы. Яны складаюцца са спалучэння гукаў і падобны на ярлыкі, якімі абклеіваецца ўсё, што можа ўспрыняць свядомасць чалавека. Каб дадзенае спалучэнне гукаў стала абазначаць пэўнае паняцце, каб яно ператварылася ў слова-ярлык, г. зн. зрабілася моўным знакам, трэба, каб усе носьбіты гэтай мовы прынялі яго. Толькі тады дадзены набор гукаў стане словам і зойме сваё належнае месца ў лексічнай сістэме мовы. Спалучэнне гукаў *снег*, напрыклад, стала словам тады, калі носьбіты мовы сталі суадносіць яго з атмасфернымі ападкамі ў выглядзе крышталікаў лёду, а таксама суцэльнай

масай такіх ападкаў, што пакрывае зямлю, і ўжываць для перадачы інфармацыі, г. зн. у сваіх зносінах.

Аднак у розных мовах для абазначэння гэтага паняцця выкарыстоўваюцца розныя спалучэнні гукаў: у балгарскай – *сняг*, літоўскай – *sniegas*, нямецкай – *Schnee*, англійскай – *snow*, французскай – *neige*, іспанскай – *nieve*, лацінскай – *nix*, італьянскай – *neve*, мангольскай – *цас* і інш.

Сёння ў свеце, паводле падлікаў вучоных, функцыянуе ад 3000 да 6000 моў. На некаторых з іх (англійская, кітайская, іспанская, руская) размаўляюць сотні мільёнаў людзей, на асобных – толькі адзінкі.

Мова як сродак перадачы інфармацыі з дапамогай пэўных спалучэнняў гукаў узнікла ў глыбокай старажытнасці. Калі людзі выконвалі сумесную працу або не бачылі адзін аднаго з-за цемры або зараснікаў, ім на дапамогу прыходзілі гукавыя спалучэнні, якія з-за частага ўжывання станавіліся пэўнымі моўнымі знакамі.

Суаднясенне чалавекам прадметаў з моўнымі знакамі карэнным чынам змяніла яго ўспрыманне рэальнасці і яго самога. Моўныя знакі сталі выконваць не толькі знешнекамунікатывую функцыю абвесткі іншых, але і функцыю абвесткі самога сябе пра тое, што адбываецца навокал.

Усю культуру, якая нас акружае сёння, вызначаюць як сістэму моў. У дадзеным выпадку гаворка ідзе не толькі пра так званыя натуральныя мовы, да якіх адносіцца беларуская, руская, украінская, англійская, нямецкая, кітайская і інш., або штучныя (мова глуханямых, мова шыфровак) мовы, але і пра мову мастацтва, мову змоўчанняў, мову поглядаў, мову пастаў. Чым больш моў ведае чалавек, тым ён багацейшы, лічаць вучоныя.

Зносіны аднаго чалавека з другім адбываюцца ў некалькіх вымярэннях. З аднаго боку, у час зносінаў ужываюцца моўныя (слоўныя, або вербальныя) сродкі: словы, фразы – тое, што суразмоўцы гавораць адзін аднаму, хоць, магчыма, так і не думваюць. З другога боку, паводзіны чалавека ў працэсе гаворкі несвядома выдаюць яго сапраўдныя адносіны да суразмоўцы, намеры, настрой і эмацыйны стан. Інакш кажучы, пры размове нароўні з моўнымі (слоўнымі, або вербальнымі) сродкамі зносінаў выкарыстоўваюцца яшчэ нямоўныя (няслоўныя, невербальныя) сродкі – міміка, жэсты. Мала таго, як паказваюць даследаванні вучоных-невербалістаў, пры зносінах выкарыстоўваецца 55–65% нямоўных сродкаў, а моўных – 45–35%. Толькі з дапамогай рук, як сцвярджаюць даследчыкі, чалавек можа перадаць да 700 тысяч сігналаў. А ўсяго імі выяўлена каля мільёна нямоўных (няслоўных, невербальных) сігналаў.

Мова жэстаў упершыню даследавалася Чарльзам Дарвіным ў працы «Выражэнне эмоцый жывёламі і чалавекам» (1872). Аднак актыўна яна стала вывучацца толькі з 60-х гг. XX стагоддзя. Вялікі ўклад у яе

вывучэнне ўнеслі працы сусветна вядомых вучоных Джуліуса Фаста, Алана Піза, Роберта Уайтсайда.

Мова мімікі і жэстаў дазваляе чалавеку паўней выказаць свае пачуцці, паказвае, наколькі ўдзельнікі дыялогу валодаюць сабой, як яны рэальна ставяцца адзін да аднаго.

Такім чынам, маўленчы этыкет мае моўную (слоўную, вербальную) і нямоўную (няслоўную, невербальную) знакавыя сістэмы.

НЯМОЎНАЯ ЗНАКАВАЯ СІСТЭМА МАЎЛЕНЧАГА ЭТЫКЕТУ

Нямоўная (няслоўная, невербальная) знакавая сістэма маўленчага этыкету – гэта камунікатыўная сістэма, заснаваная на фанатычнай, кінетычнай (жэстыкуляторна-мімічнай) і графічнай асновах.

Да **фанатычных нямоўных сродкаў** адносяцца дыкцыя, інтанацыя, тэмбр голасу, тэмп маўлення і інш.

Дыкцыя (лац. *dictio* – вымаўленне) – гэта вымаўленне, манера маўлення. Добрая дыкцыя залежыць ад дакладнасці і выразнасці вымаўлення фраз, слоў, складоў, гукаў і з’яўляецца адной з найбольш важных характарыстык культуры маўлення. Ёй добра валодаюць дыктары, артысты, лектары.

Інтанацыя (лац. *intonare* – гучна вымаўляць) – змяненне дынамікі тону (павышэння або паніжэння), які афарбоўвае выказванне. Тону садзейнічаюць тэмп маўлення, тэмбр голасу, рытм маўлення, інтэнсіўнасць (сіла) гучання, а таксама паўзы і націск. Інтанацыя дапамагае вылучыць у маўленчай плыні асобныя часткі, удзельнічае ў выражэнні сэнсу, эмоцый і пачуццяў, таму дапамагае дасягнуць сэнсавай і эмацыянальнай выразнасці маўлення. Душой ветлівасці называе інтанацыю тлумачальны слоўнік рускага маўленчага этыкету [5, с. 530]. “З дапамогай слоў і інтанацыі, – сведчыць Эцыклапедыя этыкету, – выражаюць адносіны да суразмоўцы. Па інтанацыі таго, хто гаворыць, мяркуюць пра яго настрой і адносіны да пытання, якое абмяркоўваецца. Тон зносіна адлюстроўвае і характар чалавека, узровень яго агульнай культуры” [77, с. 153].

Тэмбр голасу – гэта спецыфічная афарбоўка, індывідуальная якасць акустычных прымет голасу. У залежнасці ад мэты маўлення можа выражаць радасць, захапленне, жартаўлівасць, весялосць, сум, гора і інш.

Тэмп маўлення – паскарэнне або замаруджванне маўлення. У маўленні асобных людзей тэмп можа дасягаць да 300 слоў у мінуту. Нормай лічыцца 120 слоў у мінуту. Тэмп маўлення можа выконваць і пэўную знакавую функцыю: замаруджванне маўлення, у залежнасці ад сітуацыі, можа сведчыць аб пагрозе, недаверы або захапленні, пры паскарэнні – аб незадаволенасці.

Кінетычныя нямоўныя сродкі ўключаюць позірк, выраз твару (міміка), рухі рук (жэсты), галавы і цела (пастава) і дазваляюць чалавеку

паўней выказаць свае пачуцці, паказваюць, наколькі ўдзельнікі дыялогу валодаюць сабой, як яны ў рэчаіснасці адносяцца адзін да аднаго. З дапамогай гэтых сродкаў часам можна сказаць значна больш, чым з дапамогай слоў. Як падкрэсліваюць вучоныя, такая інфармацыя карыстаецца вялікім даверам. Калі паміж двюма крыніцамі інфармацыі (моўнай і нямоўнай) узнікае супярэчнасць: кажа чалавек адно, а на твары ў яго напісана зусім іншае, то, відавочна, большага даверу заслугоўвае нямоўная інфармацыя.

Міміка – выраз твару, які выражае пэўныя пачуцці чалавека. Так, паднятыя бровы, шырока раскрытыя вочы, апущаныя ўніз кончыкі вуснаў, прыадкрыты рот сведчаць пра здзіўленне; апущаныя ўніз бровы, выгнутыя на лбе маршчыны, прыжмураныя вочы, стуленыя вусны, сціснутыя зубы выяўляюць гнеў.

Жэсты – рухі або становішча рук. Жэсты складаюць аснову мовы глуханямых, дзе побач з рухамі рук выкарыстоўваюцца таксама міміка, рухі губ, галавы, вачэй. У залежнасці ад прызначэння жэсты бываюць рытмічныя, эмацыйныя, указальныя, выяўленчыя, сімвалічныя.

Рытмічныя жэсты – жэсты, якія звязаны з рытмікай маўлення і акцэнтуюць увагу на лагічным націску, паўзах, запаволенні і паскарэнні гаворкі. Напрыклад, моўца ў такт сваёй гаворкі размахвае рукамі.

Эмацыйныя жэсты – жэсты, якія перадаюць разнастайныя адценні пачуццяў: радасць, захапленне, здзіўленне, хваляванне, засмучэнне, прыкрасць, разгубленасць, збянтэжанасць, нянавісць. Некаторыя з іх сталі настолькі прывычнымі, што адлюстраваліся нават ва ўстойлівых выразах: *біць сябе ў грудзі, стукнуць кулаком па стале, пляснуць (стукнуць) сябе па ілбе, павярнуцца спінай, паціснуць плячамі, развесці рукамі, паказаць на дзверы*. Да эмацыйных жэстаў адносяцца таксама распасцёртыя абдымкі, рукапацісканні, плясканне ў далоні (апладысменты) і інш.

Малюнак 1

Малюнак 2

На малюнках 1 і 2 паказаны твары дзяўчынак. Адна дзяўчынка паказвае язык – гэта жэст-дражнілка, другая – пляснула рукой сябе па ілбе – жэст-успамін.

Указальныя жэсты – жэсты, якія дапамагаюць вылучыць які-небудзь прадмет з ліку аднастайных, паказаць на месца, падкрэсліць парадак прытрымлівання – па чарзе, праз аднаго. Яны паказваюцца позіркамі, кіўком галавы, рукой, пальцам (указальным, вялікім) і могуць суправаджацца фразамі, напрыклад: *«Падай мне, калі ласка, вунь той сшытак; Гэтае акно не адчыняй, калі ласка, адчыні лепш вунь тое»*.

Выяўленчыя жэсты – жэсты, якія ўжываюцца тады, калі не хапае слоў, каб цалкам перадаць уяўленне; адных слоў па якіх-небудзь прычынах (павышаная эмацыйнасць суразмоўцы, невалоданне сабой, нервовасць, няўпэўненасць у тым, што адрасат усё разумее) недастаткова, неабходна ўзмацніць уражанне і ўздзейнічаць на слухача яшчэ і візуальна.

Сімвалічныя жэсты – умоўныя жэсты, якія выражаюць адносіны да каго-небудзь. Напрыклад: паклоны артыста як знак удзячнасці за цёплы прыём, за апладысменты; шырокае развядзенне рук у бакі, як бы беручы ў абдымкі прысутных у зале; прыцісканне рук да грудзей і нізкі паклон як сімвал сардэчных адносін, любові акцёра да глядачоў.

Некаторыя даследчыкі вылучаюць яшчэ і **пераймальныя жэсты** – жэсты, якія ажыўляюць апісанне. Напрыклад, лектар гаворыць пра выступленне нейкага палітычнага дзеяча, вядомага навукоўца, мастака і імкнецца намаляваць яго. Іншымі словамі, аратар пераўвасабляецца, як акцёр, змяняючы і голас, і манеры, каб наглядна прадэманстраваць таго, пра каго расказвае.

Калі суразмоўца пазбаўлены слыху або не ведае мовы, на якой да яго звяртаюцца, мы гаворым пра неабходнасць выкарыстання мовы жэстаў. Але “ёсць на Зямлі плямёны, якія звяртаюцца да мовы жэстаў у пэўных сітуацыях па традыцыі, па звычаі. Напрыклад, у адным з афрыканскіх плямёнаў дзецям не дазваляецца размаўляць, пакуль ім не споўніцца пяць гадоў, — гаворыць могуць толькі дарослыя. А калі дзіця трэба чаму-небудзь навучыць, то яму паказваюць, як і што трэба рабіць, не суправаджаючы гэты паказ маўленнем. Толькі жэстамі карыстаюцца ў дні жалобы некаторыя з аўстралійскіх абарыгенаў. Таму жанчыны гэтых плямёнаў, страціўшы мужа, часам не прамаўляюць больш ні слова за ўсё астатняе жыццё” [58].

Графічныя нямоўныя сродкі ўключаюць почырк, тыпы шрыфту, дадатковыя (нялітарныя) знакі і сістэмы знакаў.

МОЎНАЯ ЗНАКАВАЯ СІСТЭМА МАЎЛЕНЧАГА ЭТЫКЕТУ

Моўная знакавая сістэма маўленчага этыкету – гэта сістэма маўленчаэтыкетных формул, якія рэалізуюцца ў этыкетных маўленчых актах.

Формулы маўленчага этыкету (этыкемы) – моўныя стэрэатыпы, якія служаць для выражэння вітання, развітання, удзячнасці, для ўстанаўлення кантакту паміж суразмоўнікамі, звязаны з народнымі звычаямі і традыцыямі і суправаджаюць наша штодзённае жыццё пры зносінах.

Засвоіць этыкетныя формулы – значыць засвоіць маральную аснову і культурную традыцыю ўжывання іх у канкрэтных сітуацыях маўлення.

Адметнай асаблівасцю этыкетных формул з’яўляецца наяўнасць вялікай колькасці сінанімічных і варыянтных канструкцый. Напрыклад, этыкемы вітання маюць дзясяткі маўленчых знакаў: *Добрага здароўя! Здароў! Здароўце! Здаровы былі! Будзь здароў(ва)! Здаровенькі былі!; Добры дзень! Добрага дня! Дабрыдзень! Добрага ранку! Дзень добры вам (добрым людзям у хату)! Добрай раніцы! Добры ранак! Добры вечар! Добрага вечару! Вечар добры вам у хату! Малочна вам! Рыбна Вам! Вялік паходам! Смачна есці! Смашнаго Вам! Сыць вам, людцы! Памажы, Божа! Памагай Бог! Бог у помач! Паздароў, Божа! Сыць, Божа! Радзі, Божа! Спору ў працы! Чалом! Чалом Вам! Чалом табе! Чэсь! Маё (вам) шанаванне! Мае шанаванні! Вітаю Вас! Мае вітанні! Мае шчырыя вітанні! Дазвольце вітаць вас на нашай гасподзе! Вельмі рад (рада, рады)! Вельмі рад (рада, рады) Вас бачыць! Якая нечаканасць (радасць)! Якая сустрэча! Вось дык сустрэча! Каго я бачу! Якімі шляхамі! Якім ветрам! Сем гадоў і памяці няма, калі мы ўжо бачыліся! Гады ў рады! Як жыццё? Як жывяце? Як маецеся? Як маешся? Як Ваша здароўе? Як здароўе? Як дуж-здароў? Як вы сябе адчуваеце (пачуваеце)? Як пачуваеся? Як чуешся? Як чуецяся? Што чуваць у вас? Як табе жывецца? Як ужо вы там жывяце? Як справы? Што новага? Як ты? Як тваё нічога? Як вы жывы-дужы на гэтай стужы?* Гэта дазваляе выбраць найбольш дарэчную з іх для канкрэтнай маўленчай сітуацыі і найбольш прыдатную для адрасата, стварыўшы адпаведны настрой.

У пачатковай школе маўленчаэтыкетныя формулы называюць ветлівымі («чароўнымі») словамі. Аднак тады, калі гэтыя словы гаворацца абьякава, развязна, груба, яны перастаюць выконваць ускладзеную на іх функцыю, г. зн. перастаюць быць «чароўнымі».

Этыкетныя маўленчыя акты зносін дзеляцца на дзве групы: адны з іх з’яўляюцца ўзаемнымі – вітанне, удзячнасць і прабачэнне. Пры гэтым удзячнасць і прабачэнне з’яўляюцца асіметрычнымі, паколькі адзін бок выступае дамінуючым, а другі як падпарадкаваны. Другая група маўленчых актаў – выражэнне спачування і віншавання, функцыянуе ў межах аднабаковага фокуса. Асоба, да якой звернута віншаванне, нічым не абавязана асобе, якая віншуе. Тое ж самае можна сказаць і пра выражэнне спачування [76].

ЗВАРОТ

Зварот – маўленчы акт, у час якога адна асоба накіроўвае свае словы, маўленне да другой асобы.

Маўленчым выражэннем звароту з’яўляецца **зваротак** – моўная адзінка (слова або група слоў) як этыкетны знак, які ўказвае на таго (тых), да каго звяртаюцца. Ён з’яўляецца граматычна незалежным і інтанацыйна адасобленым кампанентам сказа або больш складанага сінтаксічнага цэлага, што абазначае асобу або прадмет, якому адрасавана выказванне. “Зваротак як лінгвістычная з’ява, – адзначае Л. В. Гушчына, – адносіцца да элементаў маўленчага этыкету, якія прызначаны для маркіравання пэўных сацыяльных адносін, што ўстанаўліваюцца ў межах камунікатыўнага акта. Формы звароткаў дынамічныя, дастаткова хутка рэагуюць на змяненні ў жыцці моўнага калектыву і ў пэўнай меры з’яўляюцца лінгвістычным паказчыкам сацыяльных пераўтварэнняў грамадства” [27].

Асноўная сфера ўжывання зваротка – дыялагічнае маўленне. Менавіта “ў дыялогу, – падкрэсліваюць Н. Д. Аруцюнава і А. В. Падучава, – увасоблена маўленне як дзеянне з усім спектрам магчымых для яго камунікатыўных мэт” [2, с. 10].

Пры зваротах да людзей выкарыстоўваюцца афіцыйныя і неафіцыйныя (сяброўскія, інтымныя, жартоўныя, а таксама безназоўныя) звароткі. Іх выбар залежыць ад таго, у якіх адносінах знаходзяцца і пры якіх абставінах сустракаюцца камуніканды. Прывядзём прыклады такіх звароткаў:

афіцыйныя: *Глыбокапаважаная Ляонія Вусцінаўна! Дарагі тав. Кісялёў!* (Я. Колас);

сяброўскія: *Мілья жанчыны-беларускі! Дружа! Мілья Пятрусь! Дарагі Пятрусь! Дарагі Паўло Рыгоравіч! Дарагі мой дружа Міхале! Мае дарагія сябры, Жэня і Максім! Мае дарагія браты-землякі, таварышы! Мае мілья сакалы-сябры!* (Я. Колас); *Дарагі Максім! Дарагі Станіслаў Віктаравіч!* (І. Шамякін).

Ва ўсе часы беларусы вызначаліся дабразычлівасцю і гасціннасцю. Гэта рыса нашага характару ярка адлюстравалася ў сяброўскіх зваротках. “Госця ў доме, – адзначаюць даследчыкі, – заўсёды садзілі на пачэснае месца, частавалі тым, што самі елі толькі на вялікія святы. З лірычных твораў бачна, што да гасцей звяртаюцца няйначай як “госцікі”, “госцейкі дарагія”, “любяы”, “госцейкі разлюбавенькія”... [26, с. 237];

інтымныя, у складзе якіх ужываюцца памяншальна-ласкальныя формы назоўнікаў і прыметнікаў, а азначэннямі да імён служаць прыметнікі *дарагі, мілья, родны, слаўны* і іх памяншальна-ласкальныя формы. У пісьмах да жонкі, напрыклад, Якуб Колас звяртаўся пры дапамозе разнастайных паводле структуры формул, аснову якіх складалі размоўна-бытавыя варыянты імя Марыя: *Маруська! Марусечка!*

*Марусенька! Марусёначак! Мілая Маруся (Марусечка)! Дарагенькі Марусёк! Марусечка родненькая! Мілая, дарагая (слаўная) Маруся! Мілая, харошая Маруся! Мая слаўная, дарагая! Мая мілая, мая слаўная Маруся! Мая мілая, родная, дарагая Маруся! Мілая, родненькая, слаўная Маруська! Марусенька, мая слаўная, дарагая! Мілы мой друг Маруся! У зваротах да сыноў класік беларускай літаратуры ўжываў наступныя словы і выразы: *Ах, Юрачка! Данілка! Даніла, Юрка і Міхась! Брат Юрка! Брат Данілка! Дарагія Данік, Міхась! Мой Мі-ха-лю-чок! Мой даражэнькі Міхасёк! Ах, мой мілы Юрачка! Мой дарагі сыноч Данілачка! Мой мілы, дарагі Юрка! Мілыя сынкі! Сыночкі мае (родныя)! Слаўныя хлопчыкі! Мае мілыя дзеткі!*;*

жартоўныя – розныя мянушкі асоб, якія ўжываюцца ў размовах самых блізкіх сяброў: *Хто? – запытаў Турсевіч, не адчыняючы дзвярэй. – Не скажу! – адказаў Лабановіч. – Ах ты, мядзведзь пушчанскі! – крыкнуў радасна Турсевіч. – Ну, ідзі, ідзі, брат... Ах ты, фрукт гэтакі! – весела прамовіў ён і расчыніў насцеж дзверы ў сваю кватэру, каб было відно госцю (Я. Колас. На ростанях); Ах ты, блудлівая ты каза! Я думала, што мая ўнучка – недатрога, а яна во што – хлопцы пасуцца ў яе за пазухай (А. Макаёнак. Верачка);*

безназоўныя – нейтральныя формулы, якія ўжываюцца пры зваротах да незнаёмых людзей і непасрэдна не называюць асобу. Яны ўжываюцца ў размоўным стылі і выражаюцца наступнымі формуламі: *Прабачце... Выбачайце... Будзьце ласкавы... Скажыце, калі ласка... Вы не скажаце... Вы не падкажаце... Прабачце за турботу...* Іншы раз могуць ужывацца фамільярныя формы: *Паслухайце! Стойце! Эй!* і інш.

У мове зваротак выконвае розныя функцыі:

а) намінатыўную, або функцыю называння адрасата маўлення: *Эх, Зэля, Зэля, мілы Зэля! Ты б лепшы быў з усіх сяброў...* (Н. Гілевіч. Родныя дзеці); *О-ой... Ва-ася!.. Проста не верыцца. Знайшоў мяне (А. Макаёнак. Верачка); Тамара Паўлаўна! Усё роўна не мы будзем канчаткова раіаць гэта закавырыстае вытанне, а выканком...* (А. Макаёнак. Верачка); *Верачка! Ты заўсёды была сердабольнай (А. Макаёнак. Верачка);*

б) фатычную, якая адлюстроўвае працэс зносін паміж удзельнікамі дыялогу, што складаецца з устанаўлення, падтрымання і заканчэння маўленчага кантакту: *Вот і я. Бабуся! Ну, як ты тут? Зараз намераем ціск. А потым укольчык. Добрай раніцы, бабуся! (Цалуе бабуся ў шчочку.) Салют, Маня! (А. Макаёнак. Верачка); Ну, дзякуй вам! Не журыся, Верачка! (А. Макаёнак. Верачка);*

в) сацыяльна-рэгулятыўную, што раскрывае рангі сацыяльных і міжасобасных адносін камунікантаў: *Дай Божа вам здароўя, дзеці...* (Н. Гілевіч. Родныя дзеці); *Паклон табе ад сэрца, мама...* (Н. Гілевіч.

Родныя дзеці); *Сцяпан Якубавіч! Пляменнік! Як ты ў нас знацен і вядом – уваж хаціну, дзе радзіўся: скажы, брат, свой сыноўні тост...* (Н. Гілевіч. Родныя дзеці); *Верачка. Нічога я не настайваю! Таварыш начальнік! Прокусаў. Я не начальнік. Я намеснік старшыні.* Верачка. *Дык вось, таварыш намеснік, не трэба вашай аніякай дапамогі* (А. Макаёнак. Верачка).

Зварот да начальніка па імені ў прысутнасці іншых асоб заніжае яго статус: *Ва-ася! Дык вы – шышка?* (А. Макаёнак. Верачка). У другой сітуацыі зваротак выражае насмешку з адрасата, зневажае яго, паколькі той не адэкватны ў сваіх паводзінах у адносінах да адрасанта: *Ідзіце вы і... пакіньце бабуся ў спакой! Ідзіце! Спісаны капітан дальняга плавання* (А. Макаёнак. Верачка). Насмешка тут рэалізуецца праз неадпаведнасць названага афіцэрскага звання і сапраўднага становішча адрасата і праз адмоўную семантыку дзеепрыметніка *спісаны*;

г) этыкетную, што знаходзіць сваё выражэнне ў этыкетным афармленні маўлення: *Сцяпан Якубавіч, ну як вам на ўлонні роднага кутка..?* (Н. Гілевіч. Родныя дзеці); *Наталля (да Перагуда). Не асуджвайце мяне, Барыс Платонавіч* (К. Крапіва. Проба агнём); *Добрай раніцы, саколік!* (А. Макаёнак. Верачка); *Ну, будзь здарова, унучка! З табой не прападзём. – На здароўе, бабуся! Не прападзём!* (А. Макаёнак. Верачка);

д) вакатыўную, пры якой зваротак выражае заклік або іншае пабуджэнне да адказу або дзеяння: *Тарасе, а Тарасе! Хадзі хутчэй сюды!* (В. Ластоўскі. Прыгоды Панаі і Тараса); *Арына Радзівонаўна. Верачка! Верачка!* (*Вяртаецца Верачка з двума кубкамі малака.*) *Верачка. Бабуся!* (*Спалохалася.*) *Што з табой?* (А. Макаёнак. Верачка);

е) ацэначна-характарыстычную – функцыю, якая выражае адносіны адрасанта да адрасата праз адносіны да яго ўчынкаў, паводзін, складу жыцця: станоўчыя або адмоўныя, даверлівыя або пагардлівыя: *Арына Радзівонаўна (да Верачкі). Во, дурненькая. Навошта ты так?* (А. Макаёнак. Верачка);

ж) прагматычную, што заключаецца ў імкненні кіраваць паводзінамі чалавека. Зваротак, які выконвае прагматычную функцыю, прызначаны аказваць пэўнае ўздзеянне на эмоцыі, думкі, дзеянні адрасата: *Галубка мая, ты на мяне не глядзі, рабі так, каб табе лепей. У цябе ўсё наперадзе, а я ўжо як-небудзь. Я табе не стану памехаі. Я і так табе дзякую, роднае ты маё зярнятка. Толькі ж ты прыгледзься да яго. Не нырай з кручы, ясачка. Паказала б ты мне яго, а то душа неспакойная будзе...* *Ясачка ты мая, сунічка ты мая. А?* (А. Макаёнак. Верачка); *Таварыш Прокусаў!.. Тут жывуць людзі як людзі. І старая, і ўнучка — добрыя людзі* (А. Макаёнак. Верачка);

і) ідэнтыфікацыйную, што знаходзіць сваё выражэнне ў высвятленні адпаведнасці імя асобе: **Вы не Вера Сымонаўна Ручанка?** (Б. Сачанка. Вялікі лес);

к) дэйктычную (указальную), пры якой зваротак толькі ўказвае на адрасата маўлення, не называючы яго: *Эй ты, ідзі сюды!* Аднак такія звароткі выражаюць няветлівасць, непавагу, грубасць да адрасата і рэагаваць на іх не варта.

Зваротак з'яўляецца шматфункцыянальным сродкам камунікацыі, які ў кожнай маўленчай сітуацыі рэалізуе адначасова некалькі функцый, што ўтвараюць складаную сістэму ўзаемадзеяння. Выбар зваротка залежыць ад жыццёвага вопыту адрасанта, яго намераў і імкненняў, ступені развіцця яго маўленчых здольнасцей і творчай думкі, а таксама паводзін суразмоўніка.

«У любой мове, – канстатуе В. Я. Гольдзін, – выкарыстоўваюцца аднесеныя да асоб словы, якія не з'яўляюцца ні найменнямі асоб, ні ўказаннем на іх, ні іх характарыстыкамі, але якія выражаюць уяўленне суб'ектаў маўлення пра размеркаванне сацыяльных ролей у канкрэтных сітуацыях звароту і якія пабуджаюць адрасатаў да звароту ў пэўнай танальнасці. Гэта лексічныя адзінкі тыпу *старина, браток, дружище, товарищ* і пад.» [22, с. 93]. Ён называе іх звароткамі-рэгулятывамі, таму што яны прызначаны рэгуляваць адносіны з тымі, да каго мы звяртаемся [22, с. 93; 23, с. 76]. Ёсць такія словы і ў беларускім маўленчым этыкеце: *брат, братка, браток, дзядзька, цётка, таварыш, шаноўны* і інш. Напрыклад: *Эх, слаўна ў лесе, слаўна, братцы!* (Я. Колас. Новая зямля); ***Браток ты мой!*** *Нездарма, відаць, мы з табой сутыкнуліся. Я ў Міхалавічах пачынаў работу* (І. Навуменка. Летуценнік); *Вось тут, шаноўны, ты ўжо хлусіш!* (Н. Гілевіч. Родныя дзеці).

«Асаблівасцю беларускага этыкету, – адзначае Т. А. Піваварчык, – можна лічыць апелятывы, пабудаваныя па мадэлі «тытулаванне + імя», якія з'яўляюцца больш мяккімі, універсальнымі і «этнатыповымі», чым звароткі «тытулаванне + прозвішча». Гэтая характарыстыка родніць беларускі этыкет з польскім, але адрознівае ад рускага (параўнайце бел. *Пане Іване!, Дзядзька Панас!, Снадар Максім!*, але рус. **Господин Иван!*). Шырокае ўжыванне пазначаных вышэй беларускіх звароткаў узнавілася на пачатку 1990-х гг.: *Калі ласка, пан Уладзіслаў, пазнаёмце з планами часопіса на будучыню* (Наша слова. – 1993. – № 44); – *Не пазнаяце, пані Ларыса?* – *О, сябра Алесь! А я іду і думаю, хто ж гэта?* (Наша слова. – 1990. – № 5); *Але ўсё ж, снадар Аляксей, затрымаемца яшчэ на тэме «прывіду»* (ЛіМ. – 1992. – 10 студз.); *Снадарыня Людміла, як Вы заахвоціліся да беларушчыны?* (Наша слова. – 1994. № 27). Ласкавасць такіх звароткаў не парушае афіцыйнасці сітуацыі і не скарачае дыстанцыі, але стварае своеасаблівую танальнасць размовы» [53, с. 41].

Нярэдка пры зваротах ужываюцца займеннікі 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку *ты* і *Вы*, прыналежныя *твой* і *Ваш*, якія адрозніваюцца сэнсавымі, стылістычнымі і граматычнымі асаблівасцямі. Як правіла, займеннікі *Вы*, *Ваш* ужываюцца пры зваротах да незнаёмага або малазнаёмага адрасата; у афіцыйных абставінах камунікатыўных зносін; пры ветлівых, але стрыманых адносінах да адрасата; да старэйшага паводле ўзросту або службовага становішча адрасата. Зварот на *Вы* ні ў якім разе не прынізіць і тады, калі ўжываць яго ў размове з маладзейшым чалавекам або з чалавекам, непрыемным вам. Выкарыстанне займеннікаў *Вы*, *Ваш* падкрэслівае не толькі павагу да асобы, з якой вядзецца размова, але і сведчыць, перш за ўсё, аб яго высокай уласнай культуры.

Займеннікі *Ты*, *Твой* выкарыстоўваюцца пры зваротах да добра знаёмага адрасата; у неафіцыйных абставінах камунікатыўных зносін; пры сяброўскіх, фамільярных, інтымных адносінах да адрасата; да малодшага паводле ўзроставых асаблівасцей і службовага становішча адрасата.

Калі вы расказваеце каму-небудзь пра дарагіх або паважаных людзей, то не прынята гаварыць пра іх у трэцяй асобе – «ён» або «яна». У гэтым выпадку дарэчнымі будуць словы: «*Мама прасіла перадаць ...*», «*Дзядзька Барыс будзе чакаць вас ...*».

У афіцыйных абставінах роднасныя або прыцельскія сувязі недарэчна дэманстраваць усім, а ў новым калектыве трэба кіравацца правіламі гэтага калектыву. Калі, напрыклад, у новым для вас калектыве ўсе звяртаюцца адзін да аднаго на «ты», а вы прывыклі на «Вы», лепш карыстацца правіламі калектыву.

ЗНАЁМСТВА. ПРАДСТАЎЛЕННЕ

Знаёмства – гэта адносіны паміж людзьмі, якія ведаюць адзін аднаго і падтрымліваюць зносіны адзін з адным, а таксама пачатак такіх адносін, або **прадстаўленне**.

Любы акт маўленчых зносін мае пачатак, асноўную і заключную часткі. Калі адрасат незнаёмы суб'екту маўлення, то зносіны пачынаюцца са знаёмства. Пачатак знаёмства вельмі важны для далейшых зносін паміж камунікантамі, бо дапушчаныя пры гэтым памылкі могуць ускладніць іх.

У час знаёмства (прадстаўлення) неабходна выразна і дакладна называць сваё імя, імя па бацьку, прозвішча і іншую інфармацыю (месца вучобы або працы, пасаду, месца жыхарства і інш.), якую яшчэ неабходна паведаміць; выкарыстоўваць такія формы знаёмства, якія адпавядаюць дадзенай сітуацыі.

Сітуацыі знаёмства падзяляюцца на афіцыйныя і неафіцыйныя.

У афіцыйнай сітуацыі знаёмства этыкетная формула пачынаецца звычайна са слова *дазвольце*:

– *Дазвольце з вамі (з табой) пазнаёміцца.*

- *Дазвольце пазнаёміцца.*
- *Дазвольце прадставіцца (адрэкамендавацца).*

Напрыклад: – *Дазвольце пазнаёміць*, – сказаў Саханюк, падводзячы калегу да пісара, — *цельшыньскі настаўнік* (Я. Колас. На ростанях).

У неафіцыйнай сітуацыі (людзі аднаго кола, узросту) выкарыстоўваюцца наступныя этыкемы:

а) калі знаёмства адбываецца па ініцыятыве трэцяй асобы:

- *Знаёмцеся!*
- *Пазнаёмся!*
- *Знаёмся!*
- *Пазнаёмцеся!*

б) калі знаёмства адбываецца па ініцыятыве першай асобы:

- *Будзем знаёмыя.*
- *Давай(це) пазнаёмімся.*
- *Я хацеў бы з вамі (з табой) пазнаёміцца.*
- *Добра было б пазнаёміцца.*

Пры знаёмстве могуць выкарыстоўвацца візітныя карткі, запаўненне анкеты (пры паступленні на вучобу або на працу, пры наведванні паліклінікі, пры запісе ў спартыўную секцыю і інш.). Знаёмства можа быць і завочнае (пісьмовае).

Пры наведванні якой-небудзь установы або арганізацыі (ваенкамата, пашпартнага стала, інтэрната, прыёмнай камісіі навучальнай установы і інш.) неабходна прадстаўляцца афіцыйным асобам, выкарыстоўваючы адну з наступных формул:

- *Дазвольце прадставіцца: Яніна Аляксееўна Сяргейчык.*
- *Віктар Іванавіч Якубоўскі.*
- *Ірына Максімава.*
- *Маё прозвішча Сямашка.*
- *Я Петрашкевіч.*

Калі ж наведвальнік не называе сябе, тады той, да каго прыйшлі, сам запытаецца:

- *Як Ваша (тваё) прозвішча?*
- *Як Ваша (тваё) імя?*
- *Як Вас (цябе) зывуць?*
- *Як Ваша (тваё) імя, імя па бацьку?*

У наш час вялікія магчымасці для знаёмства дае Інтэрнэт. Многія яго карыстальнікі ўжываюць для гэтага *нікі* (англ. *nickname* – псеўданім карыстальніка ў Інтэрнэце). Да выбару ніка рэкамендуецца адносіцца сур’эзна, таму што нік – гэта пашпарт чалавека ў сетцы. “Не трэба выбіраць правакуючыя нікі, напрыклад, *Гітлер*, або нікі, якія могуць абразіць другога чалавека. Прыдуманне ніка – працэс творчы, вельмі часта нік з’яўляецца ўтвораным ад імя, як свайго ўласнага: *Sashko, Anna*,

так і імені артыста, літаратурнага персанажа: *Harry*. Нікі могуць апісваць стан душы – *Романтичная Брюнетка*, прафесійную дзейнасць – *Доктор*, указваць на ўзрост – *Маргоша19*” [50, с. 13–14].

Правілы этыкету прадугледжваюць, што не прынята ўступаць у размову з незнаёмым чалавекам і самому рэкамендавацца. Аднак бываюць выпадкі, калі гэта неабходна зрабіць. Пры знаёмстве першым называецца мужчына жанчыне; малодшы — старшаму; маладзейшы — старэйшаму; адзін чалавек — пары, групе.

Пасля знаёмства людзі звычайна абменьваюцца формуламі прывітання, выкарыстоўваючы словы: *Вельмі прыемна!*; *Вельмі рад (рада, рады) з вамі пазнаёміцца!* [38, с. 19–24].

Знаёмства можа суправаджаецца жэстамі, якія, аднак, не могуць замяніць моўныя сродкі. Самым пашыраным з’яўляецца жэст рукапаціскання (жанчына першай падае руку мужчыне, старэйшы працягвае руку маладзейшаму).

ВІТАННЕ

Сустрэчы знаёмых, а часам і незнаёмых людзей пачынаюцца з *вітанняў* (прывітанняў).

Вітанне – знак добразычлівасці, дружалюбнасці, добрага пажадання і пад., які выражаецца праз словы, рух, жэст, звернутыя да каго-небудзь пры сустрэчы: *Добрай раніцы, бабуся! Салют, Маня!* (А. Макаёнак. Верачка).

Этыкетныя формулы вітання адрозніваюцца семантыкай і ступенню эмацыянальнасці. Напрыклад, вітанне, звернутае да роднага чалавека або да сябра, вызначаецца цеплынёй і сардэчнасцю, а да настаўніка, да чалавека старэйшага ўзросту – карэктнасцю і пачцівасцю. Прывітанне, сказанае сухім голасам або з адценнем фамільярнасці або грубасці, можа пакрыўдзіць чалавека, якога вы прывіталі.

Паводле семантычных асаблівасцей С. Важнік вылучае наступныя восем груп формул вітання [11, с. 55], сярод якіх, аднак, можна вылучыць яшчэ асобныя падгрупы:

1. Вітанне-пажаданне – этыкетная формула, якая выражае пажаданне таму, да каго звяртаюцца пры сустрэчы:

а) добрага здароўя: *Добрага здароўя! Здароў! Здароўце! Здаровы былі! Будзь здароў(ва)! Здаровенькі былі!*;

б) добра з пазначэннем часу сустрэчы: *Добры дзень! Добрага дня! Дабрыдзень! Добрага ранку! Дзень добры вам (добрым людзям у хату)! Добры дзень таму, хто ў гэтым даму! Добрай раніцы! Добры ранак! Добрай ранічкі вам! Добры вечар! Добрага вечару! Вечар добры вам у хату!*;

в) дабрабыту: *Малочна вам! Рыбна Вам! Вялік падходам! Смачна есці! Смашнага Вам! Сыць вам, людцы!*;

г) міласці і дапамогі Бога: *Памажы, Божа! Памагай Бог! Бог у помач! Паздароў, Божа! Сыць, Божа! Радзі, Божа!*;

д) плёну ў працы: *Спору ў працы!* [17, с. 73].

2. Вітанне-шанаванне – этыкетная формула, якая выражае адносіны глыбокай павагі да таго, да каго звяртаюцца з маўленнем: *Чалом! Чалом Вам! Чалом табе! Чэсь! ('чэсьць, павага') Маё (вам) шанаванне! Мае шанаванні!* Формулы вітання з кампанентам *чалом* належаць да даўніх і паходзяць ад вітанняў-присяг, што ўжываліся ў старабеларускай элітарнай культуры: у знак асаблівай павагі, пашаны або падначалення высокай асобе нізка кланяліся, аж датыкаліся ілбом да зямлі, г. зн. білі чалом [11, с. 54].

3. Вітанне-перфаматыў – этыкетная формула, якая абазначае камунікатыўны акт, роўны пэўнаму дзеянню: *Вітаю Вас! Мае вітанні! Вітаю, шаноўнае спадарства! Мае шчырыя вітанні! Дазвольце вітаць вас на нашай гасподзе! Сардэчна запрашаем! Дабраслаў!* ('слаўлю цябе добром').

4. Вітанне-эматыў – этыкетная формула, што выражае пачуццё радасці ад сустрэчы: *Вельмі рад (рада, рады)! Вельмі рад (рада, рады) Вас бачыць! Якая нечаканасць (радасць)! Якая сустрэча! Вось дык сустрэча! Каго я бачу! Якая нечаканасць (радасць)! Якімі шляхамі! Якім ветрам! Сем гадоў і памяці няма, калі мы ўжо бачыліся! Гады ў рады!*

5. Вітанне-пытанне – этыкетная формула, у якой з дапамогай пытання выказваецца цікавасць адрасанта:

а) да жыцця адрасата: *Як жыццё? Як жывяце? Як маецяся? Як маешся? Як табе жывецца? Як ужо вы там жывяце? Што чуваць у вас? Як ты? Як вы жывы-дужы на гэтакай стужы?* – жартоўнае вітанне пры сустрэчы ў гарачы летні дзень [17, с. 76];

б) яго спраў: *Як справы? Што новага? Як тваё нічога?*;

в) настрою: *Як вы сябе адчуваеце (пачуваеце)? Як пачуваешся? Як чуешся? Як чуецяся?*;

г) здароўя: *Як Ваша здароўе? Як здароўе? Як дуж-здараў?*

6. Вітанне-віншаванне – этыкетная формула вітання, у якой выражаецца віншанне пры сустрэчы з якой-небудзь нагоды: *З прыездам! З добрым прыбыццём! З лёгкай парай!* Толькі беларусы ўжываюць вітанні-віншаванні з кожным днём: *З панядзелкам Вас! З аўторкам! З серадой!* І інш.

7. Вітанне-запрашэнне – этыкетная формула вітання, у якой выражаецца запрашэнне ў госці, да пачастунку: *Калі ласка! Заходзьце, сядайце, частуйцеся!*

8. Хрысціянскае вітанне – этыкетная формула, у якой праслаўляецца Бог: *Радуйся!; Радуйцеся!* – евангельскае вітанне; *Нех бэндзе пахвалёны! Пахвалёны (у хату)!* – вітанні беларусаў-католікаў.

Вітаючыся адзін з адным, мы не толькі выконваем этыкетны рытуал, але і падкрэсліваем нашы адносіны і ўвагу да чалавека, жадаючы яму здароўя, добра, удачы, поспеху, міру, радасці, вяселлі, шчасця.

Вялікую ролю пры вітанні адыгрываюць нямоўныя сродкі — жэсты-сімвалы. Найбольш распаўсюджаным з іх з’яўляецца ўзаемнае працягванне правай рукі і пацісканне. Прывітанне можа суправаджацца таксама кіўком галавы, паклонам, пацалункам рукі жанчыны, абдыманнем і інш. Важная роля пры вітанні адводзіцца ўсмешцы: шчырая, добразычлівая, яна паляпшае агульны настрой.

Добры дзень

Добры вам дзень!
Добры вам дзень!
Добрыя словы —
Добрым людзям.
Давайце па дзесяць разоў
(Не радзей!)
Сустрэчным усім
Гаварыць іх будзем.

Добры вам дзень!
Добры вам дзень!
Усім незнаёмым
Кажыце, дзеці.

Тады будзе многа
Цяпла і надзей,
Тады ўсе шчаслівымі
Будуць на свеце.

Добры вам дзень!
Добры вам дзень!
Добрыя словы.
Шчырыя словы.

Родныя словы
Для родных людзей.
Словы маёй
Беларускай мовы.

Настасся Нарэйка

Добры дзень

Толькі сонца кіне
Першы свой прамень,
Устаеш ты з ложка:
— Мама, добры дзень!

На тваёй галоўцы
Цёплая рука...
Па дарозе ў школу
Стрэў ты дружбака.

І яму гаворыш
З ласкай:
«Добры дзень!»
Ён табе ўсміхнуўся
І з табой ідзе.
Ён твайму вітанню
І сустрэчы рад.
Хмарна, а святлеюць
Неба, кветкі, сад.

Паўлюк Прануза

Ветлівыя словы

Дзякуй! Калі ласка!	Я заўсёды ў сэрцы
Зычу Вам добра! –	Шчыра іх нашу:
Ветлівыя словы	Ветлівыя словы
Буду паўтараць.	Грэюць мне душу.

Цёпла і знаёмым,
Калі іх кажу.
Дзякуй! Калі ласка! –
Грэюць ім душу.

Аляксей Солахаў

СУСВЕТНЫ ДЗЕНЬ ВІТАННЯЎ

З 1975 г. штогод 21 лістапада адзначаецца як Сусветны дзень вітанняў. У гэты дзень людзі жадаюць адзін аднаму міру і добра, дабрабыту і шчасця, гавораць кампліменты.

Стваральнікамі свята з'яўляюцца браты з амерыканскага штата Небраска Майкл і Браян Макормакі, якія, пратэстуючы супраць міжнароднай напружанасці ў самы разгар «халоднай» вайны паміж ЗША і СССР, адправілі ва ўсе канцы свету паштоўкі з сардэчнымі вітанямі. Яны прасілі адрасатаў павітаць яшчэ каго-небудзь, хаця б чалавек 10. Гэта ідэя была не толькі падхоплена грамадзянамі, але і падтрымана кіраўнікамі дзяржаў.

ЗАПРАШЭННЕ

Запрашэнне – вусная або пісьмовая просьба з'явіцца куды-небудзь (у суд, ваенкамат), прыняць удзел у якім-небудзь мерапрыемстве (вечарыне, навуковай канферэнцыі, дні нараджэння, уваходзінах, вяселлі, адкрыцці выставы). У структуру запрашэння ўваходзіць зварот да асобы (асоб), тэкст запрашэння, а таксама дзень і час (пачатак і заканчэнне), калі адбудзецца мерапрыемства і інш.

Паводле крыніцы запрашэнні бываюць:

– **афіцыйныя** (у суд, ваенкамат, на навуковую канферэнцыю, семінар), напрыклад: *«Шаноўныя калегі! Факультэт дашкольнай і пачатковай адукацыі ўстановы адукацыі «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна» мае гонар запрасіць настаўнікаў пачатковых класаў прыняць удзел у семінары «Надзённыя праблемы выкладання беларускай мовы ў пачатковай школе», які адбудзецца 5 студзеня 2014 г. у 12.00, у аўд. 209 (корпус № 3)». У якасці афіцыйных ужываюцца таксама наступныя: *Дазвольце запрасіць вас... Прапаную з'явіцца...;**

– **сяброўскія:** *Прыходзьце на свята (юбілей, сустрэчу і інш.)!.. Будзем рады бачыць Вас (цябе) на нашай урачыстасці!.. Запрашаю Вас (цябе) на дзень нараджэння!..*

Калі неабходна выказаць няўпэўненасць у дарэчнасці запрашэння або прыняцця адрасатам запрашэння, тады яно афармляецца пытальным сказам:

– *Я магу (ці магу, ці не магу, ці можна, ці нельга) запрасіць вас..?*

– *Ці магу (не магу, можна, нельга) запрасіць вас..?*

Паводле формы яны падзяляюцца на вусныя (асабіста або па тэлефоне) і пісьмовыя.

Калі хлопчык або дзяўчынка запрашае да сябе ў госці сябра (сяброў), неабходна кіравацца наступнымі правіламі:

1) спытаць дазволу ў сваіх бацькоў на запрашэнне сябра (сяброў) у госці. Інакш можна трапіць у няёмкае становішча, калі бацькі будуць незадаволены тваім запрашэннем без іх дазволу;

2) спытацца ў сябра (сяброў), ці папярэдзіў ён сваіх бацькоў аб тым, што ідзе ў госці, каб тыя не хваляваліся;

3) прадставіць сябра (сяброў) сваім родным, якія знаходзяцца дома;

4) паказаць сябру (сябрам) размяшчэнне пакояў, туалета і ваннай;

5) не пакідаць гасця (гасцей) аднаго, зрабіць так, каб яму (ім) у цябе было цікава.

ВІНШАВАННЕ

Віншаванне – вітанне з выпадку чаго-небудзь прыемнага, радаснага ў жыцці чалавека. “Жанр віншавання, – рэзюмуе Н. А. Іпалітава, – актыўна функцыянуе ў зносінах, забяспечваючы этычны кампанент узаемадзеяння людзей у разнастайных сферах жыццядзейнасці” [30, с. 62]. Віншаванне выкарыстоўваецца з нагоды якіх-небудзь значных падзей (дзень нараджэння, перамога ў спаборніцтве або конкурсе, атрыманне ўзнагароды, уступленне ў шлюб, уваходзіны, адкрыццё ўстановы і інш.). Яно можа пачынацца са слоў:

– *Дазвольце павіншаваць вас з...*

– *Прыміце мае (самыя) сардэчныя (цёплыя, гарачыя, шчырыя) віншаванні...*

– *Ад імя (па даручэнні)... віншуюем...*

– *Ад (усёй) душы, (шчырага сэрца) віншую...*

– *Сардэчна (горача) віншую...*

Віншаванням звычайна папярэднічаюць звароткі, а пасля віншаванняў, як правіла, дадаюцца зычэнні: *добрага здароўя, доўгіх гадоў жыцця, поспехаў у працы і вучобе, поспехаў у творчай дзейнасці, дабрабыту, радасці, шчасця і інш.*

Іван Мележ, віншуючы народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапіву з днём нараджэння, адправіў яму тэлеграму наступнага зместу:

«Дарагі Кандрат Кандратавіч Ад усяго сэрца вінішую Вас любімага пісьменніка беларускага народа красу і славу нашай літаратуры з днём нараджэння. Няхай здароўе Ваша будзе такім жа трывалым як трывалыя Вашы байкі п'есы проза якія радуюць і будуць заўсёды радаваць жыццёвасцю мудрасцю непадуладнаю бегу часу сталаю сілаю. Іван Мележ»

Віншаванне Іванам Мележам з Новым годам сваіх землякоў, настаўнікаў і вучняў Дварышчанскай сярэдняй школы, з 1972 годам, вылілася ў наступныя радкі:

«Дарагія дварышчанцы!

Ад сэрца вінішую ўсіх з Новым годам!

Няхай ён будзе годам добрых і выдатных ураджаяў у полі, у класных журналах і дзённіках!

Шчасця і радасці ўсім!

Прывітанне іле Вам таксама Чорнае мора, крымскія горы і кіпарысы!

Іван Мележ»

ПАЖАДАННІ (ЗЫЧЭННІ)

Пажаданне – «выказанае словамі жаданне, часцей чаго-небудзь добрага, адрасаванае каму-небудзь» [65, т. 3, с. 583]. Такім чынам, **пажаданне (зычэнне)** – этыкетная формула, якая выражае выказанае словамі жаданне таму, да каго звяртаюцца, добрага здароўя, часу, дабрабыту, дапамогі Бога з нагоды якой-небудзь падзеі, даты і інш.

У залежнасці ад сітуацыі пажаданні можна падзяліць на наступныя групы:

1) вітальныя, якія выказваецца зычэнне:

а) добрага здароўя: *Добрага здароўя! Здароў! Здароўце! Здаровы былі! Будзь здароў(ва)! Здаровенькі былі!;*

б) дабра з пазначэннем часу сустрэчы: *Добры дзень! Добрага дня! Дабрыдзень! Добрага ранку! Дзень добры вам (добрым людзям у хату)! Добрай раницы! Добры ранак! Добры вечар! Добрага вечару! Вечар добры вам у хату!*

в) дабрабыту: *Малочна вам! Рыбна Вам! Вялік падходам! Смачна есці! Смашинога Вам! Сыць вам, людцы!*

г) міласці і дапамогі Бога: *Памажы, Божа! Памагай Бог! Бог у помач! Паздароў, Божа! Сыць, Божа! Радзі, Божа!*

д) плёну ў працы: *Спору ў працы!* [17, с. 73].

2) развітальныя з пажаданнем:

а) добрага здароўя: *Бывайце (будзьце) здаровы! Заставайцеся здаровы! Здаровы бывайце, нас не забывайце! Добрага Вам здароўя! Будзь (бывай, бывайце) здароў(вы) (здаровенькі)! Будзь (бывай) здарова*

(здоровенька)! Ідзі здароў! Будзьце жывы, здаровы! Ідзіце здаровы! Вялікі / вялікая расці! Трымайся! Трымайцеся!

б) шчасця: *Хай Вам ічасціць! Шчасця! Шчасця Вам! Шчаслівай дарогі! Шчасліва! Шчасліва вярнуцца! Шчасліва заставацца!*

в) добра, дабрабыту: *Усяго добрага! Усяго найлепшага! Зычу (жадаю) Вам добра (усяго найлепшага)! У добры час!; Удачы! Пспехаў! Бывайце здаровы, жывіце багата! Усяго! Гладкай дарогі!*

г) лёгкага сну: *Дабранач! Добрай ночы! Дай Бог лёгкі сон да свету!*

д) дапамогі Бога: *З Богам! Ідзіце (жывіце) з Богам! Жыві ты з Богам!*

е) сустрэчы ў будучыні з тым, з кім развітваюцца: *Да набачэння! Бывайце здаровы! Да спаткання! Да (хуткай) сустрэчы! Да новай сустрэчы! Да новага спаткання!; Пакуль! Гэтыя этыкемы не гавораць пры наведванні ўрача, бо яны як бы плануець чарговае захворванне, каб прыйсці з візітам да яго;*

3) віншавальныя:

а) вясельныя, якія заўсёды звязваліся з падарункамі:

*Чыстага неба,
Жытняга хлеба,
Крынічнай вады
І ніякай бяды!*

*Дарую медзі,
Каб дзеці былі, як мядзведзі.
Дарую каробку шпонак,
Каб не хадзіў да чужых жонак.*

*Дарую каня буланай масці,
Каб жылі заўсёды ў ічасці!*

б) з днём нараджэння:

*Жадаю, каб шчасце табе ўсміхалася,
А мара любая заўсёды здзяйснялася!
Вяселле, і радасць, і добры настрой
Хай крочаць заўсёды і ўсюды з табой!*

Алена Дзейчык

*Хай жыццё тваё будзе светлае, як з крыніцы вада,
Хай заўжды абыходзяць цябе гора і бяда!*

*Хай у душы тваёй не будзе смутку ценю,
А толькі радасці хвіліны і надзеі!*

*Хай доля гадоў табе выдасць багата,
Адпусціць здароўя, шчасця, добра!*

*Жыццё хай дорыць светлыя імгненні!
Здароўя, радасці, натхнення!*

*Жадаю шчасця поўныя далоні!
Хай будзе вечна на душы вясна!*

Жадаю моцнага здароўя,
святочнага настрою, дабрабыту,
радасці і поспехаў у вучобе!

Няхай у тваёй душы заўжды пануюць
шчасце, цеплыня і спакой!

Будзь самым шчаслівым на свеце,
Не гніся, калі разгуляецца вецер!

Няхай лёгка вучацца ўрокі!
Да мары рабі ўпэўненыя крокі!

Хай над табой заўсёды ззяе сонца!
Хай шчасце ракою льецца бясконца!

Жадаю ад сэрца добра і святла!
Каб радасць заўсёды сяброўкай была!

Жадаю табе весяліцца, гуляць,
Радасна свята сваё сустракаць,
Ніводнай хвіліначкі не сумаваць
І падарункаў шмат атрымаць!

Светлыя думкі, як промні льюцца,
Цёпла гарлачыкі сонцу смяюцца.
Ціха гайдаюцца ў садзе арэлі,
Ясна палаюць зямлі акварэлі.
Бачыш, як чмель па-над імі лятае,
Ён цябе з днём нараджэння вітае!

Ганад Чарказян

Дзіцяці-імянінніку звычайна гаварылі: «*Расці вялікі!*»;

в) святочныя, напрыклад навагоднія:

Сябры мае! Віншую вас

З найлепшым святам –

Новым годам!

Хай новы дзень і новы час

Змяце ў мінулае нягоды!

Дазвольце шчыра пажадаць,

Каб вам у вокны ззяла сонца,

А ў вашы сэрцы благадаць

Лілася ліўнямі бясконца!

Хай будзе ў сем'ях ваших мір,

І разуменне, і пяшчота –

Калі любоў – не страсці вір –

Дух акрыляе у турботах!

Дай Бог здароўя вам збанок

І поўны келіх весялосці,

Каб не зваліла стома з ног,

Пакуль да вас даедуць госці!

Каб зоркі падалі ў руку,	Жадаю ўдачы вам, святла,
А на стале было да хлеба.	Дабра, спакою, мудрай згоды –
І каб хапала ў кашальку	Каб радасць шчыраю была!
На ўсе надзённыя патрэбы.	Жывіце ў шчасці! З Новым годам!

Дарына Дашкоўска

г) у сувязі з поспехам у якой-небудзь дзейнасці: *Так трымаць і ў далейшым! Дасягнуць жадаем самых высокіх вяршынь!*

Віншуючы В. П. Казачэнку з Новым годам, Іван Мележ жадаў яму:

«Няхай у новым годзе табе добра пішацца і кіруецца і лёгка ходзіцца па кіеўскіх вуліцах і на сцежках з травой.

Шчасця, адным словам!»

ПАДЗЯКА, АБО ЎДЗЯЧНАСЦЬ

Слова *падзяка* ў беларускай мове ўжываецца з двума значэннямі: «1. Пачуццё ўдзячнасці за што-небудзь добрае. 2. Афіцыйнае выказванне высокай ацэнкі чыёй-небудзь працы, дзеянняў» [64, с. 411]. *Удзячнасць* — гэта «пачуццё, якое ўзнікае ў адказ на зробленае дабро, увагу» [65, с. 680]. Маўленчая сітуацыя падзякі, або ўдзячнасці, – выказванне натуральнага чалавечага пачуцця, якое ўзнікае ў адказ каму-небудзь за аказанне якой-небудзь паслугі, за дапамогу, важнае паведамленне, падарунак, добрае слова і г. д. Выказаць гэта пачуццё дапамагаюць спецыяльныя *этыкетныя* словы і выразы: *Дзякуй! Вялікі дзякуй! Вялікі (шчыры) дзякуй вам (табе) за ... Дзякую вам! Вельмі ўдзячны! (Я) вельмі (так) удзячны вам! Я вам шмат чым абавязаны. Я ўдзячны вам за тое, што... Я хачу падзякаваць вам. Вы вельмі ласкавыя. Гэта вельмі міла з вашага боку. Вы мне так дапамаглі.*

Гасцінным гаспадарам беларусы на развітанне гаварылі: *«Дзякуем за хлеб, за соль, за бульбу і кашу, дзякуем за дабрыню вашу! Бывайце здаровы, жывіце багата!»*.

Эмацыйнасць, экспрэсіўнасць выказвання падзякі ўзмацняецца, калі ўжываць наступныя *этыкемы*: *Няма слоў, каб выказаць вам (маю) падзяку! У мяне няма слоў, каб аддзячыць вам! Я да такой ступені ўдзячны вам, што мне цяжка знайсці патрэбныя словы! Як я вам удзячны! Вы не можаце сабе ўявіць, як я ўдзячны вам! Я крануты вашай увагай! Мая падзяка не мае (не ведае) меж!*

У афіцыйных абставінах ужываюцца наступныя *этыкемы*:

- *Дазвольце выказаць (шчырую) падзяку Алёне Андрэеўне Дзянішчык за выдатна (паспяхова) арганізаваны семінар.*
- *Дырэктар школы выказвае шчырую падзяку ўсім настаўнікам за...*
- *Выказваю шчырую падзяку вучням 4-га «Б» класа за...*
- *Дазвольце выказаць шчырую падзяку...*

Калі падзяка выказваецца вусна, у размове, словы ўдзячнасці трэба вымаўляць з асаблівай добразычлівасцю і цеплынёй, ветліва гледзячы чалавеку ў вочы. За дробную паслугу не варта «рассыпацца ў падзяках», але слова «дзякуй» патрэбна гаварыць заўсёды – выразна, дастаткова гучна і добразычліва. Хуткасць маўлення або маўленне «скрозь зубы» будучь у гэтай сітуацыі недарэчнымі.

Падзякаваць чалавеку ў патрэбную хвіліну – значыць падарыць яму хвілінку радасці, кропельку душэўнай цеплыні.

Выказванне падзякі выклікае зваротную маўленчую рэакцыю суразмоўцы. Для адказу на словы падзякі ў беларускай мове выкарыстоўваюцца наступныя маўленчыя формулы: *Калі ласка; Не варта; Не трэба дзякаваць; Я вам абавязаны; Мне было вельмі прыемна вам дапамагчы; Гэта я павінен вам дзякаваць; На здароўе* (у адказ на падзяку за пачастунак).

Снежнага зайца мы ў садзе зляпілі,
Снежнага зайца зіму ўсю любілі.
Зайцу марквінкі мы часта насілі.
«Еш на здароўе!» — мы зайца прасілі.
У лапках наш заяц марквінку трымаў;
Калі б толькі мог, ён бы «дзякуй» сказаў.

Н. Найдзёнава. Пераклад з рускай мовы А. Солахава

Пакланіся добрым людзям

Век дзяліся тым, што маеш, —
Хлебам-соллю, казкай-краскай.
Ну, а ў госці запрашаеш,
Гавары ўсім:
— Калі ласка!

А з табой як тое будзе,
То за шчодры знак усякі
Пакланіся добрым людзям
І скажы ім шчыра:
— Дзякуй!

У. Паўлаў

РАЗВІТАННЕ

Развітанне – момант расставання, выказванне слоў пажадання з гэтай прычыны. Сітуацыя развітання з’яўляецца заключнай стадыяй зносін, таму, з аднаго боку, яе разглядаюць як вынік папярэдняй размовы і тых этыкетных сітуацый, што адбыліся раней, а з другога боку, развітанне – мосцік у будучыню, планаванне і прадчуванне наступных сустрэч.

У беларускім маўленчым этыкеце сітуацыя развітання лічыцца адной з самых экспрэсіўных, а ўласцівыя ёй ласка, цеплыня, шчырасць даюць суразмоўцам упэўненасць і надзею на добрыя адносіны ў далейшым.

С. Важнік вылучае некалькі груп формул развітання паводле іх значэння: развітанні-пажаданні; развітанні з указаннем на сустрэчу ў будучыні з тым, з кім развітваюцца; развітанні-перфаматывы; развітанні-эматывы; развітанні-просьбы [11].

Развітанне-пажаданне – этыкетная формула, якая змяшчае пажаданне таму, з кім развітваюцца:

а) добрага здароўя: *Бывайце (будзьце) здаровы! Заставайцеся здаровы! Здаровы бывайце, нас не забывайце! Добрага Вам здароўя! Будзь (бывай, бывайце) здароў(вы) (здоровенькі)! Будзь (бывай) здарова (здоровенька)! Ідзі здароў! Будзьце жывы, здаровы! Ідзіце здаровы! Вялікі (вялікая) расці! Трымайся! Трымайцеся!*

б) шчасця: *Шчасця Вам! Хай Вам шчасціць! Шчаслівай дарогі! Шчасліва вярнуцца! Шчасця! Шчасліва! Шчасліва заставацца!*

в) добра, добрабыту: *Усяго найлепшага! Усяго добрага! Зычу (жадаю) Вам добра (усяго найлепшага)! У добры час! Удачы! Пспехаў! Бывайце здаровы, жывіце багата! Усяго!*

г) лёгкага сну: *Дабранач! Добрай ночы! Дай Бог лёгкі сон да свету!*

д) удалай паездкі (падарожжа): *Гладкай дарогі! Шчаслівай дарогі! Зялёнай вуліцы! Чыстага неба!*

е) дапамогі Бога: *З Богам! Ідзіце (жывіце) з Богам! Жыві ты з Богам!*

Развітанне з указаннем на сустрэчу ў будучыні з тым, з кім развітваюцца, – этыкетная формула, з дапамогай якой выказваецца надзея на новую сустрэчу: *Да пабачэння! Да спаткання! Да (хуткай) сустрэчы! Да новай сустрэчы! Да новага спаткання! Пакуль!* Гэтыя этыкемы не гавораць пры наведванні ўрача, бо яны як бы плануюць чарговы візіт да яго, а значыць і новае захворванне або ўскладненне старога.

Развітанне-перфаматыў – этыкетная формула, якая абазначае камунікатыўны акт, роўны пэўнаму дзеянню: *Дазвольце развітацца! Бывай(це)! Заставайцеся здаровы! Дазвольце развітацца з вамі!*

Развітанне-эматыў – этыкетная формула, якая выражае пачуццё радасці ад сустрэчы, якая адбылася: *Мне было вельмі прыемна! Мне было прыемна з Вамі! Як хутка прайшоў час!*

Развітанне-просьба – этыкетная формула, якая змяшчае просьбу аб чым-небудзь: *Не ўспамінайце ліхам! Не забывайцеся на нас! Наведвайцеся часцей! Ну, давай, пакуль!*

Паралельна з этыкемамі развітання могуць ужывацца розныя жэсты. Так, услед таму, хто адыходзіць (ад'язджае), махаюць рукой (часцей за ўсё правай). Развітваючыся, таксама могуць абмяняцца рукапацісканнем.

У сваіх пісьмах Я. Колас выкарыстоўваў наступныя формулы развітання: *Моцна (крэпка) цісну руку; Цалую (вас); Моцна-моцна цалую (вас); Ну, цалую, наўперад абняўшы; Бывайце (будзьце) здаровы (шчаслівы); Дык бывай здаровы. Моцна абнімаю і крэпка-крэпка цалую. Прывітанне Ніне і ўсёй дынастыі. Цалую яшчэ раз; Моцна-моцна абнімаю, цалую, жадаю поспеху; Моцна цісну Вашу руку; Усяго (Вам) найлепшага (добрага); Да скорага пабачэння і інш. Многія з іх суправаджаюцца пажаданнямі, просьбамі перадаць вітанне або віншаванне.*

ПАРАДА (РАДА), ПРАПАНОВА

Парада (рада) – прапанова, як дзейнічаць; павучанне, як абыходзіцца, як зрабіць. “Слухаць добрай рады не шкодзіць”, – гаворыць беларуская прыказка.

Прапанова – просьба абмеркаваць пэўную магчымасць.

Парада, прапанова выяўляецца ў далікатнай, ветлівай або нейтральнай форме:

– *Дазвольце даць вам парад (параіць вам)...*

– *Дазвольце прапанаваць вам...*

– *(Я) хачу параіць (прапанаваць) вам...*

– *Мне хочацца (мне хацелася б) параіць (прапанаваць) вам...*

– *Я параіў бы (прапанаваў бы) вам...*

– *Я раю (прапаную) вам...*

Іншы раз яна можа насіць катэгарычны характар:

– *Усе (вы) абавязаны (павінны)...*

– *Вам абавязкова трэба зрабіць так...*

– *Катэгарычна (настойліва) раю (прапаную) зрабіць...*

Іх звычайна даюць людзі, надзеленыя ўладай. Аднак парад і прапановы, выказаныя ў такой форме, падобны на загад або распараджэнне і не заўсёды выклікаюць жаданне прыслухацца да іх, асабліва калі гутарка адбываецца паміж калегамі аднаго рангу.

ПРОСЬБА

Просьба – зварот да каго-небудзь з заклікам задаволіць якія-небудзь патрэбы, жаданні [64, с. 507]. Ён гаворыцца далікатна і ветліва, але без залішняга паддобрывання. Просьба можа пачынацца наступнымі этыкемамі:

– *Калі ласка, пачакайце...*

– *Зрабіце ласку, дапамажыце...*

– *Будзьце ласкавы, адчыніце...*

– *Калі вам (табе) не цяжка, аднясіце (аднясі)...*

– *Ці не маглі б вы... (Ці не мог бы ты...)*

– *Ці (не) магу я напасіць вас...*

– *Дазвольце напасіць вас (цябе)...*

– *Хачу напасіць вас (цябе)...*

– *Я хацеў бы прасіць вас (цябе)...*

Напрыклад: *Я хацеў бы прасіць вас, калега, пазнаёміць мяне з вашай грамадою, бо трэба, як кажуць, аддаць кесарава кесараві. Калі б вы былі ласкавы пайсці са мною да пісара, таксама і да бацюшкі, а можа, і яшчэ да каго, калі гэтага вымагае звычай вашай грамады, то я быў бы вам вельмі падзячаны (Я. Колас. На ростанях).*

У складзе просьбы могуць выкарыстоўвацца прыслоўі *настойліва, пераканаўча, вельмі*, але яны надаюць выказванням эмацыянальнасць і некаторую катэгарычнасць:

- *Настойліва буду прашу вас (цябе)...*
- *Буду пераканаўча прасіць вас (цябе)...*
- *Вельмі прашу вас (цябе) ...*

Станоўчы адказ на просьбу (згода, дазвол) часцей за ўсё выказваецца з дапамогай слоў *калі ласка*, якія шырока ўжываюцца і ў іншых маўленчаэтыкетных сітуацыях (гл. ветлівасць), напрыклад, пры запрашэнні, пры адказе на падзяку. У вершы «Калі ласка!» Пятрусь Броўка стварыў паэтычны вобраз гэтых слоў:

У любімай мове, роднай, наскай,
 Ах, якія словы: «Калі ласка!..»
 Як звiняць яны сардэчнаю струною,
 Праз усё жыццё ідуць са мною.
 Трапіць госць у будзень, а ці ў свята:
 – Калі ласка, калі ласка, ў хату!
 Не паспелі сесці пры сустрэчы,
 Як патэльня засквірчэла ў печы,
 Ды і чарка бліснула дарэчы.
 Бульба, смажаніна і каўбаска,
 Пакаштуйце, людцы, калі ласка!
 Хлопец кажа дарагой дзячыне:
 – Калі ласка! Будзеш гаспадыняй!
 Эх, жыццё збудуем мы прыгожа,
 Ўсе з табой нягоды пераможам.
 Гром грыміць. З нябёсамі размова:
 – Калі ласка, цёплы дождж вясновы!
 І не вельмі буйны і не рэдкі –
 На сады, на пушчы, на палеткі,
 На грыбы, на ягады, на кветкі...
 – Калі ласка! – наш зварот бясконцы.
 Мы гаворым ранішняму сонцу:
 – Калі ласка, сонца, выйдзі з хмары,
 Радасцю аблашчы нашы твары,
 Ты ўзнімі з сабою нашы мары!
 – Калі ласка!.. – нашай роднай мовы
 Шчырыя і ветлівыя словы.

- У залежнасці ад сітуацыі станоўчы адказ можа фармулявацца і гэтак:
- *Дзякую, добра.*
 - *Зараз.*
 - *З задавальненнем.*
 - *З радасцю.*

- З прыемнасцю.
- Абавязкова.
- Мне прыемна (вам, табе) дапамагчы.
- Рады (вам, табе) дапамагчы.
- Не хвалюйцеся: усё будзе зроблена (выканана).
- Пастараемся выканаць неадкладна (у тэрмін).
- Дазваляю.
- Не пярэчу.
- Пярэчыць не буду.
- Падтрымліваю.
- Згодзен і падтрымліваю.
- Рабіце так, як (вы) лічыце патрэбным.

НЯЗГОДА

Як адзначаюць даследчыкі, згода звычайна выказваецца без прамаруджання, лаканічна і ясна. Напрыклад:

– Антаніна Іванаўна, ці не маглі б Вы прыняць удзел у конкурсе «Настаўнік года»?

– З задавальненнем.

Нязгода ж амаль заўсёды адтэрміноўваецца паўзай, якая служыць для абдумвання і фармулёўкі карэктнай, тактоўнай адмовы, што звычайна доўгае выказванне і, як правіла, апраўдваецца довадамі:

– Антаніна Іванаўна, ці не маглі б Вы прыняць удзел у конкурсе «Настаўнік года»?

[Паўза.]

– Я б з задавальненнем... але гэта – вельмі адказны крок, які патрабуе і часу, і здароўя, а я цяпер не вельмі добра сябе адчуваю.

Адмова, або адмаўленне, – гэта этыкетная формула нязгоды, якая выражае адмоўны адказ на просьбу, прапанову, патрабаванне і пад. і падмацоўваецца довадамі. Каб пазбегнуць прамога адмаўлення ад даручэння, можна патлумачыць сваё адмаўленне занятасцю, станам здароўя і іншымі прычынамі. Карэктная адмова дазваляе не пакрыўдзіць суразмоўцу, пазбегнуць непрыемных наступстваў.

Пры нязгодзе могуць выкарыстоўвацца наступныя выразы:

– На жаль, не магу выканаць ваша даручэнне...

(Я) не магу (не ў сілах, не ў стане) дапамагчы (дазволіць, аказаць садзейнічанне)...

– (Я) не магу (не ў сілах, не ў стане) выканаць вашу просьбу.

– У наш час гэта (зрабіць) немагчыма.

– Зразумейце, цяпер не час прасіць (звяртацца з такой просьбай),

– *Прабачце, але мы (я) не можам (магу) выканаць вашу просьбу.*

Паўза – індикатар непажаданага адказу на просьбу або прапанову. Таму, каб прадухіліць яго, моўца можа скарыстаць яе для дасягнення камунікатыўнай мэты і, апярэдзіўшы таго, ад каго чакае адказ, своечасова дапоўніць рэпліку больш моцнымі довадамі.

– *Антаніна Іванаўна, ці не маглі б Вы прыняць удзел у конкурсе «Настаўнік года»?*

[Паўза.]

– *Са свайго боку абяцаю аказаць Вам неабходную дапамогу, падтрымаць матэрыяльна.*

– *Добра.*

ПРАБАЧЭННЕ (ДАРАВАННЕ)

Паспяховыя зносіны паміж паміж удзельнікамі працэсу камунікацыі іншы раз пагаршаюцца па віне аднаго з іх. У гэтым выпадку далейшыя зносіны паміж камунікантамі немагчымыя без ужывання этыкетных формул прабачэння (даравання), аснову якіх складаюць дзеясловы *прабачаць, выбачаць, дараваць*. «Здавалася б, – падкрэслівае С. Важнік, – адпаведныя дзеясловы маюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове калі не тоесныя, то вельмі блізкія значэнні. Аднак, як паказвае прааналізаваны матэрыял, яны істотна адрозніваюцца паміж сабой у плане функцыянавання. Выбар дзеяслова (і, адпаведна, «выбачальнай» формулы) залежыць ад таго, наколькі *вялікая і малая* «віна» моўцы перад «пакрыўджаным», «абураным» і г. д. суразмоўцам» [13, с. 56].

Этыкетныя формулы прабачэння (даравання) С. Важнік падзяляе на наступныя групы:

1. Спецыяльныя нейтральныя формулы прабачэння: *Прабач(це)! Перапрашаю! Выбачай(це)! Прабач(це), калі ласка! Калі ласка, прабач(це)! Даруй(це)! Даруй(це) (мне), калі ласка! Даруй(це) нам, людцы! Выбачайце (перапрашаю) за турботы! Выбачайце за недалікатнае пытанне! Выбачайце, я няўзнак (незнарок)!*

2. Спецыяльныя «стылістычна ўзвышаныя» формулы прабачэння з адценнем афіцыйнасці: *Прыношу вам свае прабачэнні! Прыношу вам свае прабачэнні за... (за тое, што...)! Прыміце, калі ласка, мае прабачэнні! Дазвольце вас перапрасіць! Дазвольце прынесці (вам) свае прабачэнні! Дазвольце папрасіць у вас прабачэння! Дазвольце папрасіць у вас прабачэння за... (за тое, што...)! Даруйце (мне) мой промах! (Калі ласка,) даруйце мне маю памылку! Даруйце мне гэтыя словы! Даруйце! Выпраўлюся! Вельмі шкадую, што прычыніў вам турботы (нарабіў вам клопату)! Выбачайце (прабачце, даруйце), калі што не так! Чакаў выпадку, каб папрасіць у вас прабачэння (каб вас перапрасіць)! Выбачайце, калі я быў нетактоўны!*

3. Формулы – тлумачэнні віны (прычыны прабачэння): *Выбачайце (даруйце) за... (за тое, што...)! Выбачайце за спазненне!/ Перапрашаю за спазненне! Выбачайце, калі ласка, за позняе з'яўленне! Прашу прабачэння, прымусіў вас чакаць! Прашу прабачэння ў вас за... (за тое, што...)! Даруйце мне за... (за тое, што...)! Я перапрашаю вас за... (за тое, што...)! Даруйце яму! Язык панёс яго далей, чым дазваляюць добрыя манеры! Прабачце, што я вас патурбаваў!*

4. Просьбы-прабачэнні: *(Вельмі) прашу мне прабачыць (даравачыць)! Прашу вас, не злуйцеся на мяне! Прашу вас, не сярдуйце (не злуйцеся), што так атрымалася (здарылася)! Не глядзіце на мяне так! Прабачце, калі ласка!*

5. Мадалныя формулы прабачэння: *Я хачу (мне хочацца, я хацеў бы, мне хацелася б) перапрасіць вас (напрасіць (у вас) прабачэння)! Я павінен (мушу) напросіць у вас прабачэння! Я не магу не напросіць у вас прабачэння (даравання)! Шкада, але мушу вас патурбаваць! Можска, я вам перашкаджваю?! Я вам не перашкаджваю?*

6. Эмацыянальна-экспрэсіўныя формулы прабачэння: *Выбачайце (даруйце), калі можасце! Калі ты толькі можаш, даруй мне, калі ласка! Абяцаю табе, што гэта было апошні раз! Прабачце мне! Сапраўды я не хацеў! Мне вельмі прыкра, што так здарылася! Мне вельмі прыкра (непрыемна), што даводзіцца вас турбаваць, але...! Гэта нейкая памылка! Гэта нейкае непаразуменне! Шкада, вельмі прыкра! Даруйце, хацеў як лепей, а атрымалася як заўсёды!*

7. Формулы – прызнанні сваёй віны: *Гэта мая віна! Вельмі вас перапрашаю! Гэта мая памылка! І за яе перапрашаю! Не маю нічога для свайго апраўдання!*

8. Гіпербалізаваныя формулы прабачэння: *Тысячу разоў выбачайце (даруйце)! Няма мне даравання! [13].*

Рэплікі ў адказ на словы прабачэння (даравання)

Рэплікі ў адказ на этыкетныя формулы прабачэння (даравання) суразмоўцы сведчаць аб спыненні канфлікту (яго замаруджванні) або яго паглыбленні. У залежнасці ад гэтага рэплікі ў адказ на словы прабачэння (даравання) С. Важнік дзеліць на **станоўчыя** (гл. формулы пад №№ 1–5) і **адмоўныя** (гл. формулы пад № 6):

1. Нейтральныя формулы: *Калі ласка! Я дарую вам (табе)! Нічога! Не бяды! Не бяда! Нічога не здарылася! Усё ў парадку! Бывае! Гэта не ваша віна! Не варта (нават) і ўспамінаць! Разумею!*

2. «Стылістычна ўзвышаныя» формулы: *Я прымаю вашы прабачэнні! Не турбуйцеся (з-за гэтага), калі ласка! Не клапаціцеся, прашу вас!*

3. Рэплікі ў адказ пасля асабліва пераканаўчых просьбаў аб прабачэнні: *Добра! (Ну,) добра!*

4. Рэплікі ў адказ, калі просьба аб прабачэнні падаецца моўцу збытکوўнай або перабольшанай: *За што?! Ну што вы! За што ж прасіць прабачэння! / За што ж перапрашаць! Няма за што прасіць прабачэння! Няма за што перапрашаць! Дробязь! / Дробязя! Гэта такая дробязь! Не звяжайце на мяне, прашу вас!*

5. Фамільярныя формулы: *Добра! Добра! Хай сабе (так)! (Ну) што ж зробіш! (Ну) добра! Але каб гэта было апошні раз!*

6. Адмоўныя формулы (часта з адмоўным аксіялагічным значэннем): *Не, ніколі (не дарую)! Мне вельмі прыкра! / На жаль! Гэта вельмі кепска! Кепска, вельмі кепска! Брыдка! Агідна! Сорамна! Як не сорамна! Мне гэта не падабаецца! Так людзі не робяць (сябе не паводзяць)! Пакіньце мяне адну (аднаго)! Пакіньце мяне ў спакой! [13].*

АДАБРЭННЕ

У працэсе зносін камунікантамі выбіраюцца пэўныя стратэгіі маўленчых паводзін. Гэта тлумачыцца неабходнасцю ўздзейнічаць на суразмоўцу, каб дабіцца таго або іншага выніку. Рэалізуючы стратэгію саўдзелу або стратэгію кіравання, суразмоўца выкарыстоўвае выказванне адабрэння.

Адабрэнне – маўленчы акт прызнання добрым, слушным, разумным, правільным, карысным, паспяховым, дапушчальным якога-небудзь дзеяння адрасата ў адпаведнасці з нормамі, што існуюць ў дадзеным грамадстве, або ўласнымі перакананнямі таго, хто гаворыць. Кажучы іншымі словамі, адабрэнне – гэта выказванне, якое змяшчае станоўчую ацэнку дзеянняў адрасата: *А, гэта ты, Марына... Як добра, што ты прыйшла... Сядай, калі ласка...* (М. Зарэцкі).

Адабрэнне правакуе адрасата на пэўныя дзеянні перш за ўсё ў інтарэсах самога адрасата.

У структурна-ролевай схеме маўленчага акта адабрэння Н. М. Гарайнава вылучае наступныя змястоўныя характарыстыкі выказванняў, што адлюстроўваюць паслядоўныя дзеянні камунікантаў:

1) з боку таго, каму прызначана адабрэнне, – дзеянне, вартае з пункту гледжання адрасата адабрэння;

2) з боку таго, хто адабрае, –

а) згоду, г. зн. салідарнасць таго, хто выказвае адабрэнне, з думкай адрасата;

б) прызнанне, г. зн. станоўчыя адносіны з боку таго, хто выказвае адабрэнне, да дзеяння, ажыццёўленага тым, каму прызначана адабрэнне;

в) імкненне заахваціць таго, каму прызначана адабрэнне, да якога-небудзь дзеяння [25].

Адабрэнне можа выказвацца на адрас першай, другой і трэцяй асобы.

Паводле прыватнага ілакутыўнага значэння вылучаюць адабрэнне канстатууючае і пабуджальнае.

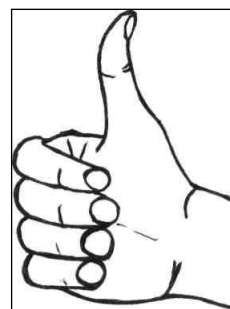
Канстатууючае адабрэнне выказваецца пасля ажыццяўлення дзеяння, даючы яму станоўчую ацэнку: *Як добра атрымалася!*

Пабуджальнае адабрэнне – гэта падахвочванне да ажыццяўлення дзеяння: *У цябе павінна атрымацца хараша!*

Паволе сваёй прыроды **маўленчы акт адабрэння** з’яўляецца моцным сродкам уздзеяння на суразмоўцу, дазваляе моўнымі сродкамі дабіцца жаданага выніку. Ён – адзін з асноўных метадаў выхавання дзяцей. Адабрэнне – праяўленне ўвагі да дзіцяці, суперажыванне яму, падтрымка, вера і г. д. Нават нязначныя поспехі вучня, своечасова заўважаныя і падтрыманыя адабрэннем настаўніка, даюць значна больш, чым дзясяткі асуджэнняў за промахі ў вучобе. “Дзіцячая псіхалогія, педагогіка, – слухна падкрэслівае Н. І. Фарманаўская, – даследуюць сілу ўздзеяння адабрэння, на адабрэнні рэкамендуюць будаваць працу настаўніка, выхавацеля. Станоўчая ацэнка чалавека, які расце, унушае яму веру ў сябе, укараняе разуменне, што ён добры, значыць, і павінен добра рабіць” [69, с. 212].

Адабрэнне можа выражацца наступнымі словамі, словазлучэннямі і сказамі: *Хараша! Акуратна! Акуратна напісана (намалевана, выканана, зроблена)! Правільна! Прыгожа! Слушна! Цудоўна! Як дарослы! Як артыст! Я б так не змог! Як гэта ты зрабіў так хараша?! Як у цябе так цудоўна атрымалася?! Можна толькі пазаздросціць! Лепш не прыдумаеш! Лепш і не зробіш! Як хараша ў цябе (у Вас) атрымліваецца! Так трымаць! Малайчына! Малайчынка! Разумніца! Разумнічка!*

Іншы раз адабрэнне выражаецца нямоўнымі сродкамі. Гэта можа быць сяброўскі поціск рукі, ківок галавой з адначасовым заплюшчваннем вачэй у бок адрасата, калі той выканаў пэўнае дзеянне, паказ вялікага пальца (гл. малюнак 3) і інш., якія суправаджаюцца добрачылівай усмешкай. Ды і наогул усміхацца трэба часцей, бо ўсмешка стымулюе ўласны настрой, бадзёрасць і актыўнасць.

Малюнак 3

КАМПЛІМЕНТ

Важная роля ва ўзаемадзеянні чалавека з іншымі людзьмі побач са звароткам, вітаннем, падзякай і іншымі маўленчаэтыкетнымі актамі належыць кампліменту.

Камплімент – “прыемная заўвага, пахвала каму-небудзь” [65, т. 2, с. 607], “пахвальны водзыў, прыемныя словы” [64, с. 270], “прыемнае ці спакуслівае выказванне ў чый-небудзь адрас, пахвала” [1, с. 538]. “Слова “камплімент”, – адзначае А. В. Коранева, – абзначае ласкавыя, прыемныя словы, пахвальны водзыў, адабрэнне” [36, с. 7].

Камплімент – маўленчы акт пахвалы знешніх, фізічных, унутраных вартасцей чалавека, яго здольнасцей і прафесіяналізму, становішча ў грамадстве з невялікім іх перабольшваннем і эмацыйнасцю выказвання, мэтай якога з’яўляецца жаданне выклікаць у суразмоўцы станоўчую эмацыйную рэакцыю да таго, хто гаворыць. У аповесці “Салавей” З. Бядуля адлюстравалі гэту рэакцыю на камплімент на прыкладзе адносінаў паню Вашамірскага і Скішымбжыцкага:

– *Калісьці, – сказаў пан Скішымбжыцкі, – і мой бацька быў аматарам на добрых коней, але да такіх коней, як у пана, было яму далёка.*

Кампліменты старога пана былі вельмі даспадобы пану Вашамірскаму, і сімпатыя да гасця расла ў яго з кожнай хвілінай.

Ён можа выказвацца на пачатку або ў працэсе размовы, пры сустрэчы, знаёмстве або пры расстанні. Своечасова і тактоўна сказаны, камплімент выклікае станоўчыя эмоцыі ў адрасата, прыўзнямае яго настрой, настройвае яго на прыязныя, добразычлівыя адносіны да адрасанта. Напрыклад, у пісьме да Л. В. Чарняўскай 9 лістапада 1927 г., выказваючы падзяку за віншаванне з днём нараджэння, Якуб Колас робіць ёй такі камплімент: Я не знаходжу адпаведных слоў, каб выказаць Вам, мілыя жанчыны-беларускі, маю радасць і маю падзяку за павіншаванне, а таксама *не магу звярнуцца да Вас, як бы гэта трэба было. Назаву хіба Вас гэтак: «Цвет і краса жанчын Беларускай зямлі!»*

Класіфікацыя кампліментаў робіцца паводле розных прыкмет: кампліментарнасці, адрасаванасці, спосабу выражэння, ступені эмацыйнасці, ступені танальнасці, часовай накіраванасці, разгорнутасці, прагматычнай устаноўкі, асаблівасцей моўнага афармлення [46, с. 136–138].

Паводле кампліментарнай прыметы кампліменты утвараюць некалькі груп:

а) кампліменты знешняму выгляду чалавека і яго ўзроставым асаблівасцям: *Добры вечар, Клавачка! Як вы міла сёння выглядаеце! А якая ў вас сукенка прыгожая!* (К. Крапіва. Мілы чалавек); *Ёсць характэрнае вясны і характэрнае восені. Мой узор – ты! Самая цудоўная, як сказаў Галін* (І. Мележ. У новым доме); *Ты быццам яшчэ пахарашэла!..* (І. Мележ. Пакуль маладыя); *Вы такая светленькая, свежанькая* (А. Макаёнак. Верачка); *Вы так добра выглядаеце. Ну проста – бабка-ягадка свежанькая...* (А. Макаёнак. Верачка);

б) кампліменты здольнасцям і прафесіяналізму суразмоўцы: *Дзякуем вам, людзі добрыя! За ўсё нашае жыццё не елі такіх смачных рэчаў!* (В. Ластоўскі. Прыгоды Панаса і Тараса); *Ты талент! Ты геній! Чарскі! О! Я ведаю, хто такі Чарскі! Луна? Не, не луна. Адным словам, ты твары сабе, твары...* *І не звяртай на нас увагі* (К. Крапіва. Мілы чалавек); *Ты — ас, табе і скальпель у рукі* (К. Крапіва. На вастрый); *Ты ж талент, артыст, сатырыст!* (А. Макаёнак. Пагарэльцы); *Усё было добра, Ганна Іванаўна! Дзякую вельмі!.. А халадзец — дык цуд! І парася смачнае!.. Прыйду потым, каб расказалі, як вы гэта робіце* (І. Мележ. У новым доме);

в) кампліменты ўнутраным, маральным якасцям адрасанта: *Я заўсёды думаў, што ў вас вельмі чулая і добрая душа ...* (К. Крапіва); *Якая ж ты ў мяне яшчэ дзівачка. Проста з казкі* (А. Макаёнак. Кашмар); *Ах ты, шчодрая мая! Ах ты, душэўная мая!* (А. Макаёнак. Верачка); *Бабуся! Мілая! Вы ж у нас выручалка. Вы ж у нас добрая. Без вас мы — як без рук...* (А. Макаёнак. Верачка); *Ты, Машка, проста чалавек добры... як свая...* (В. Ткачоў. Тратнік);

г) кампліменты разумовым, інтэлектуальным здольнасцям (розуму, адукацыі, мудрасці, досціпу, праніклінасці): *Галка, ты — цуд! Ты самая разумная з усіх. І самая прыгожая, вядома!..* (І. Мележ. Пакуль маладыя); *Ах, якая вы мудрая!* (А. Макаёнак. Таблетку пад язык); *Бра-а-ва! Малыш! Ты геній! Ты — Цэзар!!!* (А. Макаёнак. Зацюканы апостал);

д) кампліменты фізічным асаблівасцям чалавека: *Якая ж ты быстраходная! Каб ты не была актрысай, ты магла б, напэўна, стаць чэмпіёнам па бегу!* (І. Мележ. У новым доме);

е) кампліменты абставінам, якія стварае адрасант: *Цудоўнае пітво! У цябе я душой адначываю, Дзям'ян Дзям'янавіч. Ніхто мяне тут не асудзіць, не абсмяе. З табой я аб усім магу пагаварыць...* (К. Крапіва. Мілы чалавек);

ж) кампліменты, якія раскрываюць умовы жыцця чалавека: *Колькі год поруч з табой, не адзін пуд солі разам з'елі, а не знаў, што ты жывеш з гэткім размахам!* (А. Макаёнак. Таблетку пад язык).

Паводле спосабу выражэння камплімент бывае прамы, ускосны, камплімент-антытэза, камплімент-адказ.

Прамы камплімент змяшчае экспліцытную станоўчую ацэнку ўнутраных якасцей суразмоўцы, яго знешнасці, канкрэтнага ўчынку або паводзін у цэлым, прафесійных якасцей, яго родных або ўласнасці: *У вас добрае сэрца* (К. Крапіва. Проба агнём); *Мядсястра — гэта толькі фармальнае абазначэнне наменклатуры. А раней жа вас называлі б міласэрная сястра. У гэтай назве адзначаецца і чалавечая якасць, абавязковая для таго, хто прысвяціў сябе такой справе. **Вось вы і ёсць сапраўдная міласэрная сястра*** (К. Крапіва. На вастрый).

Ускосны камплімент не дае экспліцытнай станоўчай ацэнкі адрасата. Яна прысутнічае імпліцытна, калі семантыка кампанентаў выказвання толькі ўказвае на такую ацэнку: *Ранены. Зайздросчу я вашаму мужу.* Наталля. *Хіба вы яго ведаеце? Ранены. Я жонку яго ведаю* (К. Крапіва. Проба агнём); *Перагуд* (да Наталлі). *Вы хочаце хутчэй ад мяне пазбавіцца. Як падужэю, тады я сам паеду, і даю слова больш вам на вочы не пападацца.* Наталля. *Я ад вас такога слова не патрабую. Харошыя людзі не для таго трапляюцца, каб імі кідацца* (К. Крапіва. Проба агнём). У першым прыкладзе ўскосны камплімент *Зайздросчу я вашаму мужу. Я жонку яго ведаю* трэба разумець так: *Вы — лепшая жонка, і я хацеў бы мець такую.* У другім прыкладзе ўскосны камплімент, выказаны афарызмам *Харошыя людзі не для таго трапляюцца, каб імі кідацца*, набывае наступны падтэкст: *Вы таксама харошы чалавек, і я не хачу Вас губляць.* Ускосны камплімент сведчыць аб здольнасці адрасанта нестандартна мысліць і адэкватна матэрыялізаваць сваю думку праз словы.

Камплімент-антытэза будзеца на супрацьпастаўленні якасцей характару, прыродных здольнасцей, знешніх асаблівасцей адрасата: *Ігар! ...Ты вар'ят! Кажуць, што ўсе геніяльныя людзі трошкі вар'яты* (І. Мележ. Пакуль маладыя).

Камплімент-адказ – гэта пераважна паведамленне пра станоўчыя якасці адрасата як адказ на яго словы:

- Я дрэнны начальнік.
- *Дай, божа, каб усе такія былі* (І. Шамякін. Атланты і карыятыды);
- в) непасрэдны адказ на пытанне: *Аляксей... як табе ў нас? – Як? Так – нібы ў маладосць вярнуўся. Са спазненнем вялікім* (І. Мележ. Пакуль маладыя).

Паводле танальнасці кампліменты бываюць сур'ёзныя і жартоўныя.

Сур'ёзныя кампліменты вызначаюцца істотнасцю і важнасцю зместу, а іх мэта — паказаць адрасату таго, хто іх гаворыць, удумлівым і строгім, аб'ектыўным у выражэнні пахвалы, выклікаць давер да адрасанта: *Галка, якая ты харошая! Ты будзеш заўсёды мне – з усяго мільярда жанчын – самую прыгожаю і самую любую...* (І. Мележ); *Вы для мяне самы дарагі госць* (К. Крапіва. Мілы чалавек);

Жартоўныя кампліменты выпраменьваюць лёгкі гумар, гаворацца з добразычлівай усмешкай і маюць на мэце развесяліць, забавіць чалавека: *Хацеў даручыць табе, ды баюся, што байцы больш будуць глядзець на цябе, чым слухаць* (К. Крапіва. Хто смяецца апошнім); *Ты ў мяне і без сукенкі нішто сабе бабка* (К. Крапіва. Мілы чалавек).

Паводле часавай накіраванасці кампліменты часцей за ўсё звернуты ў цяперашняе: *Вы так добра выглядаеце. Ну проста — бабка-ягадка свежанькая...* (А. Макаёнак. Верачка).

Толькі зрэдку яны скіраваны ў мінулае або ў будучае: *Ну што вы! Я ж ведаю, што вы добрая і ваш Віктар Васільевіч таксама быў добрым чалавекам* (А. Макаёнак. Пагарэльцы); *Ну, дзед! Ну, проста герой! Хадзі сюды! Дай я цябе абніму! Сапраўдны герой! Не дарма цябе ў грамадзянскую шабляй узнагародзілі!* Была б у мяне, падарыў бы табе яшчэ адну (А. Макаёнак. Таблетку пад язык).

Паводле ступені разгорнутасці кампліменты падзяляюцца на сціслыя і разгорнутыя.

Да **сціслых кампліментаў** адносяцца тыя, якія выражаюцца:

а) простымі сказамі: *Вы самы разумны і добры чалавек* (В. Ткачоў. Тратнік);

б) прэдыкатыўнымі часткамі складаных сказаў: *Я ў гэтым ўпэўнена: вы – хлопчык скромны...* [К. Крапіва. Проба агнём]; *Ды што тут гаварыць: усе ведаюць, што ў гэтай справе вы – лепшы майстар...* (К. Крапіва. На вастры).

Разгорнуты камплімент ўяўляе сабой:

а) складаны сказ: *Вы ўмеце быць добрай і шчырай, і тады я, здаецца, палажыў бы вам галаву на калені і слухаў бы без канца* (К. Крапіва. Проба агнём); *Вы для нас заўсёды жаданы госць — былі і будзеце* (І. Мележ. Пакуль маладыя); *Ведаеце, калі б вас не было, на вечары гэтым многага б не хапала!* (І. Мележ. У новым доме);

б) складанае сінтаксічнае цэлае: *Ёсць характэрнае вясны і характэрнае восені. Мой узор – ты! Самая цудоўная, як сказаў Галін* (І. Мележ. У новым доме); *Галка, ты – цуд! Ты самая разумная з усіх. І самая прыгожая, вядома!..* (І. Мележ. Пакуль маладыя); *Добра ты сёння іграў... Я, на што ў мяне на поўначы вочы павымярзалі, і то заплакаў. Асабліва пра вайну калі йграў... Пра зямлянку... Шчымяла душа...* (В. Ткачоў. Тратнік);

Паводле асаблівасцей моўнага афармлення кампліменты вылучаюцца ў наступныя групы:

а) кампліменты намінацыйна-апавядальнага характару: *Вы харошы чалавек, і я вам удзячна за вашы добрыя пачуцці да мяне* (К. Крапіва. Проба агнём); *Шчаслівы ты чалавек. У мяне дык бывае наадварот* (К. Крапіва. Зацікаўленая асоба); *Вы – цудоўны чалавек. Жывіце на здароўе хоць сабе і вечна...* (К. Крапіва. Брама неўміручасці);

б) кампліменты-рытарычныя воклічы (як з ужываннем часціц, так і без іх): *Як вы міла сёння выглядаеце! А якая ў вас сукенка прыгожая!* (К. Крапіва. Мілы чалавек); *Ты, Ваня, Пячорын! Ты — Яўгеній Анегін! Ты ведаеш, хто ты? Ты – мілы друг!* (А. Макаёнак. Кашмар); *Якая вы!.. Добрая... мілая!..* (А. Макаёнак. На досвітку);

в) кампліменты з памяншальна-ласкальнымі словамі, выражанымі назоўнікамі і прыметнікамі: *О-о, Арына Радзівонаўна на нагах. Добрай раніцы вам! Вы такая светленькая, свежанькая, толькі крышку*

невясёленьякая (А. Макаёнак. Верачка); *Тварык бадзёранькі, у вочках чорцікі гуляюць. Ты – Сценька Разін* (А. Макаёнак. Верачка);

в) кампліменты-параўнанні: *Вясёлая ты заўсёды, як вясновы дзень* (К. Крапіва. Канец дружбы); *Ты не падобны на іншых. Ты – прынц. Ці не, ты – Герман, у якога закахалася бедная Ала...* (І. Мележ. Пакуль маладыя);

г) кампліменты з прыметнікамі ў формах простаі вышэйшай і складанай найвышэйшай ступеней параўнання: *...Ды што тут гаворыць: усе ведаюць, што ў гэтай справе вы – лепшы майстар...* (К. Крапіва. На вастрэй); *Вы для мяне самы дарагі госць* (К. Крапіва. Мілы чалавек); *Няма мудрэі за цябе. Няма дабрэй. Мне цябе бог паслаў як узнагароду за нешта* (А. Макаёнак. Кашмар).

У выніку даследавання эмпірычнага матэрыялу расійская даследчыца Н. М. Гарайнава вылучыла правілы маўленчых паводзін у маўленчых актах пахвалы і адабрэння. Выказванне пахвалы або адабрэння, лічыць яна, павінна быць:

- шчырым (правіла шчырасці);
- матываваным, г. зн. той, хто гаворыць, павінен мець падставу для выказвання пахвалы або адабрэння (правіла матываванасці);
- у меру інфармацыйным, г. зн. яно не павінна змяшчаць больш або менш інфармацыі, чым патрабуецца (правіла паўнаты інфармацыі);
- простым і зразумелым (правіла яснасці выражэння). Парушаць гэта правіла могуць незразумеласць і неадназначнасць выказаў, неарганізаванасць у маўленні, празмерная клішаванасць выказаў.

Акрамя таго, пры выказванні пахвалы або адабрэння неабходна ўлічваць сацыяльна-статусныя адносіны (правіла захавання сацыяльна-статусных адносін).

Парушэнні розных правілаў у некаторых выпадках не падразумяваюць няшчырасці выказвання. Самахваляства, напрыклад, у сітуацыі сапраўднага поспеху таго, хто гаворыць, парушае ўмову сціпласці, але не шчырасці.

Парушэнне гэтых правілаў адмоўна ўплывае на працэс камунікацыі [25].

ЖУРБОТНАЯ (НЕПРЫЕМНАЯ) СІТУАЦЫЯ

Забойства, смерць, страта, рабаванне, стыхійнае бедства, тэракт, спусташэнне і некаторыя іншыя падзеі заўсёды прыносяць людзям няшчасце, гора. Такая **сітуацыя** называецца **журботнай**.

Людзям, якія апынуліся ў журботнай сітуацыі, выказваецца спачуванне (спагада) і суцяшэнне. Спачуванне і суцяшэнне выказваецца і ў **непрыемных сітуацыях**, якія могуць узнікаць пры жыццёвых няўдачах (адмоўная адзнака на экзамене, траўма, разрыў з каханым чалавекам і інш.).

Спачуванне (спагада) – этыкетная формула, якая выражае спагадлівасць да чыйго-небудзь гора, няшчасця або непрыемнасці. Яна выказваецца не суха і казённа, а шчыра, з разуменнем чалавека, у якога

здарылася бяда, з суперажываннем да яго душэўнага болю. Формулы спачування, як правіла, стылістычна прыўзнятыя і эмацыйна афарбаваныя:

– *Дазвольце выказаць (вам) мае шчырыя (глыбокія, сардэчныя) спачуванні.*

– *Прыміце мае сардэчныя (шчырыя, глыбокія) спачуванні.*

– *Прыношу (вам) мае сардэчныя (шчырыя, глыбокія) спачуванні.*

– *Я вам сардэчна (шчыра, глыбока) спачуваю.*

– *Смуткую разам з вамі.*

– *Падзяляю (ваша гора, няшчасце).*

– *Разумею вашу трывогу (засмучэнне).*

Найбольшай эмацыйнасцю і экспрэсіўнасцю вызначаюцца выразы:

– *Якое непяпраўнае (жудаснае) гора напаткала вас!*

– *Якое ў вас вялікае няшчасце!*

– *Не магу знайсці слоў, каб выказаць спачуванне ў вашым бязмерным горы.*

– *Якая вялікая (незаменная) страта спасцігла вас!*

– *Якое гора (няшчасце) абрынулася на вас!*

(Як) я вам спагадаю!

– *(Як) я вас разумею!*

У трагічнай, журботнай або непрыемнай сітуацыі людзі маюць патрэбу ў спагадзе, суцяшэнні. Этыкетныя формулы спагады, суцяшэння разлічаны на розныя выпадкі і маюць рознае прызначэнне.

Суцяшэнне – этыкетная формула, якая выражае заспакаенне каго-небудзь чым-небудзь радасным, запэўненнем у шчаслівым зыходзе, прыносіць палёгку чыйму-небудзь гору:

– *Я і сам перажываю не менш за вас, але, паверце мне: усё скончыцца добра!*

– *Не ўпадайце ў роспач. Усё (яшчэ) зменіцца (да лепшага).*

– *Усё будзе ў парадку!*

– *Усё гэта пройдзе (абыдзецца, зменіцца)!*

Суцяшэнне суправаджаецца парадай:

– *Не хвалюйцеся (так) моцна.*

– *Не пакутуйце марна: усё яшчэ можа перайначыцца.*

– *Не перажывайце дарэмна: гэта могуць быць проста чуткі.*

– *Не засмучайцеся, падумайце лепш пра дзяцей.*

– *Не губляйце самавалодання (галавы, вытрымкі).*

– *Не трэба перажываць, супакойцеся.*

– *Вазьміце сябе ў рукі: Вам расціць яшчэ дзяцей.*

– *Вы павінны спадыявацца на лепшае.*

– *Лепш выкіньце гэта з галавы.*

Звяртаючыся да Уладзіслава Францаўны Луцэвіч, жонкі Янкі Купалы, з прычыны яго трагічнай смерці, Якуб Колас у лісце да яе выказваў спачуванне і суцяшэнне наступнымі словамі: «Ад усяго сэрца выказваю Вам сваё сардэчнае спачуванне ў Вашым вялікім горы. Але гэта не толькі Ваша асабістае гора – гаруем усе мы. Не верыцца мне, што ўжо не сяду я болей побач з Янкам за адным сталом. Але што зробіш? Так, відаць, судзіла ўжо доля. Ніколі не думаў таксама я, што страта Янкі такім вострым нажом пройдзе ў сэрцы».

МЕТАДЫЧНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ НАВУЧАННЯ МАЎЛЕНЧАМУ ЭТЫКЕТУ

Авалоданне сістэмай маўленчага этыкету даследчыкі, услед за М. А. Багуслаўскай і Н. А. Купінай, прапануюць будаваць на наступных прынцыпах:

1. Вучыць маўленчому этыкету неабходна на сістэмна-лагічнай і сістэмна-моўнай аснове.

2. Фарміраванне навыкаў этыкетнага маўлення павінна весціся на аснове дыялогу, у рэальным маўленчым узаемадзеянні, г. зн. ажыццяўляцца на камунікатыўнай аснове.

3. Выхаванне ў вучняў уважлівых, добразычлівых і тактоўных адносін да іншых людзей, гатоўнасці ісці на кампраміс, уключацца ў «гульні» абмену этыкетнымі рэплікамі. Як падкрэслівае Т. Г. Міхальчук, “навучаючы этыкетнаму маўленню, мы навучаем маўленчай дзейнасці з асобай псіхалагічнай устаноўкай: у зносінах думай пра суразмоўцу, плануем яго рэакцыю” [47, с. 122].

ФАРМІРАВАННЕ ЎЯЎЛЕННЯЎ ПРА СРОДКІ І НОРМЫ МАЎЛЕНЧАГА ЭТЫКЕТУ Ў ПЕРЫЯД НАВУЧАННЯ ГРАМАЦЕ

Ужо на старонках буквара дзеці знаёмяцца са словамі прывітання, удзячнасці, прабачэння і інш., якія звычайна прыводзяцца спачатку ў слупках для чытання, а затым ўключаюцца ў кантэкст.

Для арганізацыі фронтальнай і індывідуальнай працы з першакласнікамі М. Л. Восіпава прапануе выкарыстоўваць наступныя прыёмы [52]:

Карткі-заданні, да якіх настаўнік вусна дае дзецям заданні:

1. Падумайце, як лепш развітацца з настаўнікам, накіроўваючыся з класа дадому. Падкрэсліце ў картцы найбольш удалыя для гэтага словы.

Да пабачэння!
Усяго добрага!
Да пабачэння, Вольга Сямёнаўна!
Да сустрэчы!
Да заўтра, Вольга Сямёнаўна!

2. Хлопчык забыўся дома кнігу, якую абяцаў прынесці. Выберы патрэбны сказ для прабачэння і падкрэслі яго.

Лена, я забыўся кнігу.
Я не прынес кнігу.
Лена, прабач, калі ласка, я забыўся дома кнігу.
Лена, прабач, я сёння забыўся кнігу, але абавязкова прынясу яе заўтра.

Складанне невялікага апавядання паводле малюнка (2–3 сказы) з выкарыстаннем ветлівых слоў. Напрыклад, можна прапанаваць дзецям такое заданне паводле малюнка (малюнак 4): «Раскажы, што намалявана на малюнку, выкарыстоўваючы словы *калі ласка і дзякуй*».

Малюнак 4 – (Малюнак узяты з электроннага рэсурсу:

<http://im7-tub-by.yandex.net/i?id=253260526-67-72&n=21>)

Складанне спецыяльных табліц-плакатаў па розных сітуацыях маўленчага этыкету. Гэта праца выконваецца вучнямі разам з настаўнікам да канца першага года навучання з мэтай сістэматызацыі і абагульнення ведаў дзяцей. Напрыклад:

Вітанні

Добрай раніцы!
Добрага ранку!
Добры дзень!
Добрага дня вам!
Добры вечар!
Добрага вечара!
Добрага здароўя!
Вітаю (цябе)!
Маё (вам) шанаванне!
З прыездам!

Развітанні

Да пабачэння!
Бывайце здаровы!
Да спаткання!
Да (хуткай, новай) сустрэчы!
Да новага спаткання!
Усяго найлепшага!
Усяго добрага!
Зычу (жадаю) Вам дабра!
Шчаслівай дарогі!
У добры час!

Удзячнасць

Дзякуй!
Дзякую!
Вялікі дзякуй!
Шчыры дзякуй!

Прабачэнне

Прабач, калі ласка!
Прашу прабачыць!
Выбачай!
Выбачайце, я незнарок!

<p>Шчыра дзякую! Я ўдзячны вам Вельмі ўдзячны! Шчыра ўдзячны Вам! Як я Вам удзячны! Я крануты вашай увагай!</p>	<p>Выбачайце, калі я быў нетактоўны! Даруй, калі ласка! Перапрашаю за спазненне! Прашу вас, не злуйцеся на мяне! Тысячу разоў выбачайце!</p>
--	---

Складанне табліц-плакатаў дазваляе не толькі пашырыць і актывізаваць слоўнік вучняў, але і звярнуць іх увагу на выбар тых або іншых этыкетных слоў і выразаў у залежнасці ад канкрэтнай сітуацыі.

Практыкаванні, у якіх патрабуецца закончыць пачаты сказ або кароткае апавяданне. Напрыклад, апавяданне В. Асеевай «Разбіты кубак».

Я разбіў кубак.

Я сказаў: «Кубак разбіў Бобік».

Бобіка выгнали на двор. На двары ішоў дождж.

Бобік заплакаў. Я таксама заплакаў і сказаў...

Практыкаванні, якія патрабуюць самастойнага складання сказаў, кароткіх дыялогаў з выкарыстаннем зададзеных слоў. Напрыклад, настаўнік прапаноўвае дзецям уявіць, быццам яны ў магазіне цацак, і затым просіць скласці сказы са словамі *калі ласка* і *дзякую*. Гэтыя словы запісваюцца на дошцы.

Разыгрыванне вучнямі кароткіх сцэн па заданні настаўніка.

1-я сцэна. Настаўнік паведамляе: «Таня — бібліятэкар. Міша прыйшоў у бібліятэку і просіць даць яму цікавую кнігу. Што скажа Міша і што яму адкажа бібліятэкар?»

Сцэна можа быць такой:

– Дайце мне, калі ласка, цікавую кнігу, — просіць Міша, звяртаючыся да Тані.

– Пра што ты любіш чытаць: пра вайну, прыгоды або, можа, пра жывёл? — пытаецца Таня.

– Я хачу прачытаць кнігу пра разведчыкаў, — адказвае Міша.

Таня дае яму кнігу.

– Дзякую! — гаворыць Міша.

2-я сцэна. Настаўнік паведамляе: «Вяртаючыся са школы, Коля ўбачыў таварышаў і стаў гуляць з імі ў футбол. Вярнуўся ён дамоў позна. Яго сустрэла занепакоеная бабуля. Разыграйце сцэну размовы Колі з бабуляй».

Гутаркі пра маўленчы этыкет у працэсе навучання грамаце з'яўляюцца адным з асноўных і эфектыўных метадаў навучання першакласнікаў маўленчаму этыкету і этыкетным паводзінам.

Маўленчаэтыкетная гутарка – гэта арганізаваная, мэтанакіраваная размова настаўніка з вучнямі аб правілах маўленчых паводзін у канкрэтнай маральна-этычнай сітуацыі. Яна дапамагае ўдакладніць, замацаваць, паглыбіць і сістэматызаваць уяўленні і веды дзяцей па маўленчым этыкеце.

Для гутарак можна браць наступныя тэмы: «Ці ўмеем мы вітацца?», «Чаму гавораць *дзякуй?*», «Як звяртацца да людзей?», «Як развітваюцца беларусы?», «У бібліятэцы», «У гасцях», «У аўтобусе», «У сталовай» і інш. Пры гэтым неабходна ўлічваць веды дзяцей, узровень іх маўленчага развіцця, іх вопыт і інтарэсы.

Правядзенню этычнай гутаркі павінен папярэднічаць падрыхтоўчы этап, а пасля яе – этап арганізацыі і ацэнкі паўсядзённай дзейнасці і адносін дзяцей на аснове засвоеных маральных норм і правіл.

Самым працяглым і працаёмкім лічыцца падрыхтоўчы этап, які складаецца з выбару тэмы, падбору матэрыялаў і дапаможнікаў, складання плана, падрыхтоўкі вучняў.

Змест гутаркі павінен быць псіхалагічна апраўданым і бліжэйшым малодшым школьнікам. Ён будзе на абмеркаванні праслуханых твораў беларускага фальклору і дзіцячай літаратуры, разгледжаных малюнкаў, відэа- і кінафільмаў і г. д. Структура гутаркі залежыць ад тэмы і зместу, ад узросту вучняў. Структурныя кампаненты гутаркі – пачатак, асноўная частка і канец – павінны быць сэнсава і структурна ўзаемазвязаны.

Асноўны прыём правядзення гутаркі – пастаноўка перад вучнямі пытанняў. Пытанні павінны быць канкрэтнымі, дакладнымі, зразумелымі малодшым школьнікам. Настаўнік звяртаецца не толькі да рэпрадуктыўных пытанняў (*хто?, што?, які?, як?, дзе?, калі?, куды?* і інш.), якія дапамогуць успомніць канкрэтныя выразы, сітуацыі, што дазваляць зрабіць пэўныя абагульненні. Ён павінен часцей звяртацца да пытанняў праблемна-пошукавага характару (*чаму?, навошта?, для чаго?* і інш.), якія актывізуюць мысліцельную дзейнасць дзяцей, таму што пабуджаюць іх звяртацца да набытых ведаў, вылучаць галоўнае ў з’явах, параўноўваць, абагульняць, патрабуюць доказаў і вывадаў. “Пытанні павінны закранаць розум і пачуцці дзяцей, прымушаць іх звяртацца да фактаў, прыкладаў, падзей навакольнага жыцця. Калі настаўнік ведае, што ў дзяцей недастатковы аб’ём ведаў пра маральныя нормы, неабходна задаваць пытанні, накіраваныя на ўзнаўленне падзеі, якой даецца маральная ацэнка або якая змяшчае ўзор, як трэба рабіць у адпаведнасці з патрабаваннямі норм.

Паслядоўнасць пытанняў павінна падвесці дзяцей да фармулявання маральнага правіла, якога трэба прытрымлівацца пры зносінах з іншымі людзьмі, выкананні сваіх абавязкаў” [8, с. 162].

ПРЫЁМЫ ПРАЦЫ ПА НАВУЧАННІ МАЎЛЕНЧАМУ ЭТЫКЕТУ НА ўРОКАХ МОВЫ

У пачатковых класах вучні павінны асэнсаваць і засвоіць сістэму тыповых маўленчых сітуацый і адпаведную ім сістэму этыкетных формул, авалодаць уменнем дарэчна ўжываць неабходныя этыкетныя маўленчыя формулы і быць прязнымі з суразмоўцамі, свядома прымяняць атрыманыя веды і ўменні ў разнастайных маўленчых сітуацыях. Метадысты прапануюць сістэму метадычных прыёмаў, заснаваных на найбольш важных, змястоўных аспектах авалодання вунямі культурай маўленчых паводзін у кантэксте лінгвакультуралагічнага падыходу [51].

Мадэляванне этыкетных сітуацый з выкарыстаннем маўленчаэтыкетных формул.

- ◆ Напісаць ліст да сябра.
- ◆ Падпісаць віншавальную паштоўку з Новым годам тату (маме, дзядулю, бабулі, брату, сястры, сябру).
- ◆ Складзі этыкетную сітуацыю па аналогіі.
- ◆ Складзі і запісаць дыялогі з выкарыстаннем розных звароткаў: паміж бацькам і сынам, паміж пакупніком і прадаўцом, паміж настаўнікам і вучнем, паміж пасажырамі ў аўтобусе.
- ◆ Выкарыстоўваючы словы падзякі, падзякуйце:
 - 1) сябру за тое, што ён дапамог адрамантаваць веласіпед;
 - 2) тату за тое, што ён купіў фотаапарат, які ты даўно з нецярпеннем чакаў;
 - 3) маме за тое, што яна прыгатавала тваю любімую страву;
 - 4) незнаёмаму чалавеку за тое, што ён падказаў, як даехаць да запарка.

Адгаворванне загадак, адказамі на якія з'яўляюцца формулы маўленчага этыкету.

◆ Я буду чытаць загадкі, а вы дагаворвайце адгадкі, якія з'яўляюцца ветлівымі словамі.

Спаткаўшы сябра, і алень Шчыра скажа: ...	Цёмна стала. Спаць ты хочаш. На сон скажы ўсім: ...
(«Добры дзень!»)	(«Добрай ночы!»)
Усміхнецца і мядзведзь, Як пачуе: ...	Увечары, калі ты спаць ахвочы, Пажадай сардэчна: ...
(«Добры дзень!»)	(«Добрай ночы!»)
Кожнага ранку ідзём да настаўніцы І вітаем яе: ...	Пры развітанні вельмі дарэчы Сказаць сябру: ...
(«Добрай раніцы!»)	(«Да сустрэчы!»)
Я ўстаю аж на світанку І кажу ўсім: ...	Тут не трэба шмат часу твайго, Тут не трэба вялікага ўмення.
(«Добрага ранку!»)	Пакідаеш часова каго, Скажы яму: ...
Запрасіў гасцей абедаць сесці – Скажы ім шчыра: ...	(«Да пабачэння!»)
(«Смачна есці!»)	

Напякла табе мама прысмакаў.
Што сказаць ёй трэба?

(«Дзякуй!»)

Тату, маме, сёстрам нанач
Жадаю шчыра я: ...

(«Дабранач!»)

Развітання цяжкое імгненне,
А я кажу: ...

(«Да пабачэння!»)

Ад'язджае сябар у далёкі край –
Скажы кароткае: ...

(«Бывай!»)

А. Солахаў

♦ Я буду чытаць верш Васіля Віткі «Чатыры пажаданні», а вы падказвайце мне словы ветлівасці.

Добра, калі ты змалку
Можаш вітаць людзей,
Раніцай: ...

(– Добрага ранку!)

І апоўдні:

(– Добры дзень!)

Увечары пры сустрэчы
Знаёмым сказаць:

(– Добры вечар!)

А соннаму сонейку нанач
І ўсім добрым людзям: ...

(– Дабранач!)

Якія чатыры пажаданні выказаў паэт?

Папаўненне слоўніка вучняў формуламі маўленчага этыкету на аснове раскрыцця іх глыбіннага культурнага сэнсу і прызначэння.

♦ Прачытайце верш. Знайдзіце выразы, якія выражаюць прывітанне. Як вы іх разумеце?

Словы добрыя я знаю,
Цэлы дзень іх паўтараю.
Выйду ранкам за вароты –
Людзі крочаць на работу.
Кавалю, ткачу, урачу
«Добрай раніцы!» – крычу.
«Добры дзень!» – крычу я ўслед
Тым, хто крочыць на абед.
«Добры вечар!» – сустракаю
Тых, хто дамоў спяшае к чаю.

В. Дрыз. Пераклад на беларускую мову А. Солахава

Арганізацыя конкурсаў на ўроку.

♦ **Конкурс «Складзі прыказку».** За 2 минуты злучыце патрэбныя часткі прыказак. Хто зробіць хутчэй, той і пераможа.

Ласкавае слова
Слова сказаў –
Слова не верабей:
Рана загоіцца,
Шануй людзей,

вылеціць – не зловіш.
то і цябе пашануюць.
а злое слова – ніколі.
сякераю адсек.
што веснавы дзень.

♦ **Конкурс «Сінонімы ветлівасці».** За 5 мінут да слова *ветлівасць* падбярыце як мага больш сінонімаў і запішыце іх. У каго атрымаецца больш, той і пераможа.

Назіранне за рэальным працэсам з мэтай вызначэння змястоўнасці, мэтазгоднасці і правільнасці выкарыстання сродкаў маўленчага этыкету.

♦ Знайдзіце ветлівыя словы ў пісьме Івана Мележа да Янкі Брыля і скажыце, з якой мэтай ужывае іх аўтар ліста:

«Дарагі Янка!

Вінішую з маем, з вясною, запозненай, але, мабыць цудоўнай, як заўсёды!

Якія дарогі бягуць да цябе, чакаючы блізкае лета? Хай усе яны будуць ічаслівыя! І хай – у птушак будуць добрыя мілыя гнёзды! Жадаю табе здароўя, удачы!

Вітанні жонцы, дзецям.

Твой Іван Мележ»

Творчае спісванне. Вучні спісваюць тэкст, устаўляючы ў яго ветлівыя словы.

1. *Алёша ехаў на аўтобусе. На прыпынку ў аўтобус увайшла бабуля. Алёша ўстаў і сказаў ёй: «Сядайце, ... (калі ласка)». Бабуля падзякавала Алёшу: ... (Дзякуй!).*

2. *Алёша ехаў на аўтобусе. Раптам аўтобус нечакана затармазіў. Хлопчык ледзь не ўпаў. Ён моцна штурхануў мужчыну. Мужчына хацеў раззлавацца, але Алёша хутка сказаў: «...» (Выбачайце, калі ласка!).*

Падбор эпітэтаў да формул маўленчага этыкету.

♦ Якія прыметнікі можна ўжываць да слова *падзяка* ў ветлівым выразе: *«Выказваю (-ем) Вам падзяку»?* (Шчырую, вялікую, глыбокую, гарачую, сардэчную, душэўную і інш.).

Выяўленне і аналіз ролі сродкаў маўленчага этыкету ў творах вуснай народнай творчасці (казкі, прыказкі, каляндарна-абрадавая паэзія і г. д.).

♦ Як вы разумеце сэнс прыказак і прымавак?

Чым багаты, тым і рады. (Гаспадары просяць прабачэння за сціплы сняданак, абед або вячэру).

Бог у помач! (Жадаюць хуткай працы, палёгкай земляробу, рабочаму).

У добры шлях! (Пажаданне чалавеку, які адпраўляецца ў дарогу, даехаць (дайсці, даляцець) да пункта прызначэння без аніякіх праблем).

Развучванне языкаломак, якія змяшчаюць этыкетныя формулы.

♦ Развучыце скорагаворкі, знайдзіце ў іх ветлівыя словы і скажыце, калі іх трэба ўжываць.

Пад вечар і ўвечар кажы «Добры вечар!», а нанач: «Дабранач!» (А. Клышка).

«Дабранач!» – кажу ўсім нанач (А. Клышка).

Навучанне правілам ужывання формул маўленчага этыкету пры дапамозе гатовых дыялогаў.

◆ Прачытайце дыялогі. Якія сітуацыі маўленчага этыкету сустракаюцца ў тэксце? Зрабіце інсцэніроўку.

1. Люда. Алё, Таня? Прывітулі!

Мама. Гэта не Таня. А хто пра яе пытаецца?

Люда. Знаёмая. Паклічце Таню.

Мама. Яе няма дома. Можа ёй што-небудзь перадаць?

Люда. Ну, каза: абяцала мяне пачакаць, а сама некуды зліняла.

Мама. Прабачце, я з вамі ў такім тоне не магу далей размаўляць.

2. Мама. Алё. Слухаю вас.

Люда. Добры дзень! Гэта Таніна аднакласніца, Люда.

Мама. Добры дзень!

Люда. Запрасіце, калі ласка, да тэлефона Таню.

Мама. На жаль, яе цяпер няма дома. Можа ёй неабходна што-небудзь перадаць?

Люда. Не, не хвалойцеся. Проста я хацела дамовіцца з ёй пра сустрэчу. Можа Вы падкажаце мне, калі яна будзе дома?

Мама. Падкажу. Таня хутка прыйдзе, дзесьці праз паўгадзіны.

Люда. Дзякую. Я ёй ператэлефаную.

Складанне дыялогаў з ужываннем неабходных этыкетных формул і іх добразычлівае прагаворванне ў парах.

1. Ваш сябар захварэў і ляжаў доўгі час у бальніцы. Нарэшце ён паправіўся і вярнуўся дадому. Патэлефануйце яму, павіншуйце з выздараўленнем, даведайцеся, як ён сябе адчувае і калі збіраецца прыйсці ў школу.

2. Вас запрасілі на каток, але ў вас няма жадання ісці катацца ў гэты дзень. Адмоўцеся ветліва, патлумачыўшы прычыну сваёй адмовы (напрыклад, сёння вам не дазваляюць бацькі, вы павінны ісці на заняткі гуртка).

3. Вас запрашае ў госці сябар. Вельмі хочацца пайсці, але вы вельмі заняты. Знайдзіце важную прычыну адмовіцца так, каб сябар перанёс запрашэнне на іншы дзень.

4. Вы даўно збіраліся схадзіць у заапарк. Вашы сябры запрашаюць вас пайсці разам з імі. Аднак вы ўжо дамовіліся аб сустрэчы на гэты дзень з іншымі. Папрасіце прабачэння і выкажыце шкадаванне, што не зможаце пайсці ў заапарк. Скажыце, што ў наступны раз вы з задавальненнем прымеце іх запрашэнне.

Выкарыстанне тэстаў на пытаннях этыкету.

◆ Адкажыце, калі ласка, на пытанні тэста «Наколькі ты ветлівы чалавек».

Тэст

1. У грамадскім транспарце табе наступілі на нагу. Твая рэакцыя?

- а) акінеш крыўдзіцеля абураным позіркам;
- б) ветліва зробіш заўвагу;
- в) бурна і гучна будзеш выказаць свае эмоцыі.

2. Як ты адрэагуеш, калі ў грамадскім транспарце пачалася гучная спрэчка?

- а) прамаўчыш;
- б) адразу ж выкажаш сваю думку;
- в) рэзка і безапеляцыйна ўмяшашся.

3. Ці здольны ты крытыкаваць людзей, якія займаюць кіруючыя пасады, у іх прысутнасці?

- а) не;
- б) калі ёсць важныя прычыны;
- в) так.

4. Табе падабаецца спрачацца з сябрамі?

- а) толькі калі я ўпэўнены, што гэта іх не пакрыўдзіць;
- б) калі ўпэўнены ў перамозе;
- в) так, я вельмі люблю спрачацца.

5. Твой латарэйны білет нічога не выйграў. Твая рэакцыя?

- а) больш ніколі не буду ўдзельнічаць у латарэі;
- б) пастаўлюся да пройгрышу з гумарам;
- в) гэта вельмі моцна засмуціць мяне.

6. На абед табе падалі несалёны суп. Твая рэакцыя?

- а) прамаўчыш і зробіш выгляд, што ўсё вельмі смачнае;
- б) пасоліш;
- в) не будзеш хаваць, што табе гэта не падабаецца.

7. Хтосьці з родных купіў табе нейкае адзенне, але яно аказалася малым. Ты...

- а) прамаўчыш;
- б) выкажаш шкадаванне;
- в) накрывыш.

Падвядзенне вынікаў паводле адказаў на тэст

За кожны адказ «а» – 4, «б» – 2, «в» – 0 балаў.

Калі ты набраў менш за восем балаў, то цябе ні ў якім разе нельга назваць ветлівым і тактоўным чалавекам. Таму людзям даволі цяжка з табой паразумецца. Варта над гэтым падумаць.

Калі ты набраў ад васьмі да шаснаццаці балаў, то заслугоўваеш павагі прысутных. Праўда, часам ты залішне катэгарычна адстойваеш свой пункт погляду. Варта больш прыслухоўвацца да думак іншых людзей.

Калі ж ты набраў ад васьнаццаці да дваццаці васьмі балаў, то ты даволі культурны, ветлівы і тактоўны чалавек. Людзі цягнуцца да цябе і з задавальненнем падтрымліваюць з табой адносіны. Аднак жаданне пазбегнуць канфлікту часам прымушае цябе адмовіцца ад уласнай думкі.

«Раніца», 23 студзеня 2003 г.

ЗАСВАЕННЕ НОРМАЎ МАЎЛЕНЧАГА ЭТЫКЕТУ ПРЫ ЧЫТАННІ І АНАЛІЗЕ ТВОРАЎ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ І ВУСНАЙ НАРОДНАЙ ТВОРЧАСЦІ

Актыўнаму авалодванню дзецьмі маўленчым этыкетам на ўроках літаратурнага чытання садзейнічаюць разнастайныя метады. Адзначым некаторыя з іх.

Чытанне твораў маўленчаэтычнага характару. Напрыклад, настаўнік прапануе вучням прачытаць і абмеркаваць мексіканскую казку «Ветлівы трус».

Жыў-быў Трус, вельмі сціплы і ветлівы. Адноўчы ішоў ён дахаты і раптам убачыў лісіцу. Яна была вельмі галодная і злосная, бо вярталася ў лес ні з чым: ёй не ўдалося схапіць курыцу на падвор'і селяніна.

У Труса ёкнула сэрца. Бегчы, але куды? Не раздумваючы, Трус стрымгалоў кінуўся да пячоры. Ён не ведаў, што там чакала яго іншая грозная небяспека – у пячоры жыла Змяя.

Трус, аднак, быў добра выхаваны і ведаў, што без дазволу ў чужую хату ўваходзіць няможна.

«Трэба прывітацца, – падумаў ён, – але з кім? З пячорай, вядома!»

І прысеўшы на заднія лапкі, Трус ветліва сказаў:

– Добрага дня, добрая пячора! Дазвольце мне, калі ласка, увайсці!

Як жа ўзрадавалася Змяя, пачуўшы голас Труса! Яна вельмі любіла трусінае мяса.

– Уваходзьце, уваходзьце! – ласкава адказала яна, каб ашукаць Труса. Але Трус выдатна зразумеў, з кім мае справу.

– Прабачце, што патурбаваў вас, – сказаў ён. – Я зусім забыўся, што мяне чакае Труска. Бывайце! – і з усіх ног кінуўся наўцёкі.

Прыскакаў Трус да сваёй хаткі і падумаў пра тое, што ветлівасць яшчэ ніколі нікому не пашкодзіла.

Змяя ж скруцілася ў клубок і незадаволена прабурчала:

– Лепш бы я яму не адказвала! Ох, ужо гэтыя мне ветлівыя трусы! Трэба яму было прасіць дазволу ўвайсці.

Гутарка пасля чытання. Настаўнік вызначае ход гутаркі ў адпаведнасці з мэтай гутаркі і зместам твора, загадзя рыхтуючы пытанні, якія неабходна задаць дзецям. Кожнае пытанне павінна быць канкрэтным. Разам з пытаннямі, накіраванымі на выяўленне асноўнага зместу твора, настаўнік ставіць і тыя, што накіраваны на ўзнаўленне яго асобных частак, насычаных формуламі маўленчага этыкету: *Як сустрэліся героі твора? Карыснымі для гутаркі будуць таксама пытанні, звязаныя з вобразам героя: пра эмацыянальныя адносіны вучняў да героя, пра настрой героя і эмацыянальны стан, пра параўнанне паводзін, характару героя са знаёмымі вучням з'явамі жыцця (Ці сустрэкаў ты такіх людзей у жыцці? Ці быў ты сведкам падобных, як у гэтым творы, падзей у жыцці? Што б*

ты зрабіў у падобным выпадку?), пра жаданні вучняў (Ці хацеў бы ты пасябраваць з героем твора? Ці хацеў бы ты жыць побач з героем твора? А што было б, калі б герой твора вучыўся ў нашым класе?), пра этыкетныя выразы: (Якія ветлівыя словы выкарыстоўваюцца ў творах? Чаму?).

Гутарку пасля чытання казкі «Ветлівы трус» можна правесці па наступных пытаннях:

1. З кім сустрэўся Трус? Чым пагажала яму гэта сустрэча?
2. Дзе хацеў схавацца Трус ад Лісы?
3. Што выратавала Труса ад бяды? Знайдзіце ў тэксце гэтыя словы і прачытайце іх.
4. Які вывад пра ветлівасць зрабіў Трус? Знайдзіце гэты вывад у тэксце і прачытайце.
5. Як успрыняла ветлівасць Труса Змяя? Чаму?
6. З чым вывадам — Труса ці Змяі — пагаджаецца вы? Чаму?

Такія пытанні будуць спрыяць павышэнню цікавасці вучняў да ўспрымання твора, вобразнага ладу роднай мовы і засваення правілаў маўленчага этыкету.

Выбарачнае чытанне. Настаўнік просіць знайсці ў тэксце ўрыўкі, насычаныя ветлівымі словамі, і прачытаць гэтыя ўрыўкі, адзначыць ветлівыя словы і сказаць, у якіх выпадках яны ўжываюцца.

Пераказ тэксту або яго частак з абавязковым узнаўленнем ветлівых слоў. Такі пераказ паслужыць не толькі развіццю навыкаў арыентацыі школьнікаў у эмацыянальнай настроі твора, разуменні яго зместу, але і запамінанню формул маўленчага этыкету і іншых сродкаў выразнасці.

Уяўны дыялог вучняў з літаратурным героем. Прыём распрацаваны і прапанаваны Л. А. Талер [Таллер, Л. А. Здравствуй, книга / Л. А. Таллер. – Минск, 1987]. Вучні звяртаюцца да героя твора з пытаннямі і самі фармулююць адказы на іх ад імя героя. Ва ўяўных дыялогах з літаратурным героем малодшы школьнік выяўляе свае адносіны да яго, дае ацэнку асобным яго ўчынкам, падказвае, што трэба зрабіць, што сказаць.

Напісанне пісьма літаратурнаму герою. На раннім этапе навучання настаўнік прапаноўвае вучням калектыўна напісаць герою твора пісьмо. Гэта дапаможа дзецям выказаць свае пачуцці ў слове. Кожны вучань выказваецца пра тое, што ён хацеў бы напісаць літаратурнаму герою, настаўнік занатоўвае выказванні, а потым чытае дзецям пісьмо, якое яны склалі разам. У чацвёртым класе вучні могуць паспрабаваць гэта зрабіць самастойна.

Метад імітацыі. Выкарыстоўваецца звычайна ў працэсе гульняў-драматызацый паводле зместу літаратурных твораў. Вучань паўтарае

словы аднаго з герояў і тым самым узбагачае сваё маўленне неабходнай лексікай, у тым ліку этыкетнымі формуламі.

Завучванне на памяць вершаў, у якіх змяшчаюцца этыкетныя формулы. Звычайна яны завучваюцца лёгка. Для гэтага можна выкарыстаць прыём харавога чытання, якое паўтараецца некалькі разоў. Так можна развучыць, напрыклад, верш Тадзіяны Кляшторнай «Ветлівыя словы»:

«Калі ласка», «дзякуй»,
«Добры дзень» —
Ветлівыя словы
Чую ад людзей.

Я таксама буду
Імі даражыць,
З ветлівымі словамі
Лёгка жыць.

У працэсе працы з вершам дзеці адказваюць на пытанне: «Чаму з ветлівымі словамі лёгка жыць?»

Можна правесці развучванне верша праз прыём харавога чытання, але з выдаленнем з тэксту верша двух-трох слоў пасля кожнага яго чытання (тэкст запісваецца на дошцы або экспануецца на экран). Настаўнік не раскрывае перад вучнямі «сакрэту» чытання верша, таму іх цікавасць да чытання твора з кожным разам узрастае. Ён чытае разам з вучнямі і не робіць вялікіх паўз, пачынаючы чытаць тэкст па-новаму. Для гэтага трэба своечасова выціраць з дошкі неабходныя словы. Пакажам схему завучвання на памяць верша А. Стодарт «Ключы».

1. Харавое чытанне тэксту верша без пропуску слоў (2 разы).

Сэрцы, нібы дзверы,
Можна адмыкаць,
Трэба толькі ведаць,
Дзе ключы шукаць.
«Калі ласка», «дзякуй» —
Вось яны, ключы!
Ты іх, калі ласка,
Добра завучы.

2. Харавое чытанне тэксту верша з пропускам 2 слоў.

Сэрцы, нібы дзверы,
Можна адмыкаць,
Трэба ... ведаць,
Дзе ключы шукаць.
«Калі ласка», «дзякуй»
Вось яны, ...!
Ты іх, калі ласка,
Добра завучы.

3. Харавое чытанне тэксту верша з пропускам 4 слоў.

Сэрцы, нібы дзверы,
... адмыкаць,
Трэба ... ведаць,
Дзе ключы
«Калі ласка», «дзякуй»
Вось яны, ...!
Ты іх, калі ласка,
Добра завучы.

4. Харавое чытанне тэксту верша з пропускам 6 слоў.

Сэрцы, нібы ...,
... адмыкаць,
Трэба ... ведаць,
Дзе ключы
«Калі ласка», «дзякуй»
Вось яны, ...!
Ты іх, калі ласка,
... завучы.

**5. Харавое чытанне тэксту
верша з пропускам 9 слоў.**

Сэрцы, нібы ...,
... адмыкаць,
Трэба,
Дзе ключы
«Калі ласка», «дзякуй»
Вось яны, ...!
... .., калі ласка,
... завучы.

**6. Харавое чытанне тэксту
верша з пропускам 11 слоў.**

... , нібы ...,
... адмыкаць,
Трэба,
Дзе
«Калі ласка», «дзякуй»
Вось яны, ...!
... .., калі ласка,
... завучы.

**7. Харавое чытанне тэксту
верша з пропускам 14 слоў.**

... , нібы ...,
... адмыкаць,
... ..,
Дзе
«... ..», «дзякуй»
Вось яны, ...!
... .., калі ласка,
... завучы.

**8. Харавое чытанне тэксту
верша з пропускам 17 слоў.**

... , нібы ...,
... адмыкаць,
... ..,
Дзе
«... ..», «дзякуй»
Вось яны, ...!
... ..,
... ..

**9. Харавое чытанне тэксту
верша з пропускам 19 слоў.**

... , нібы ...,
... ..,
... ..,
Дзе
«... ..», «дзякуй»
... ..,
... ..,
... ..,
... ..

**10. Харавое чытанне ўсяго
тэксту верша на памяць.**

... ..,
... ..,
... ..,
... ..
«... ..», «... ..»
... ..,
... ..,
... ..,
... ..

11. Дэкламаванне верша на памяць асобнымі вучнямі.

**ПАЗАКЛАСНЫЯ ВІДЫ ПРАЦЫ
ПА НАВУЧАННІ МАЎЛЕНЧАМУ ЭТЫКЕТУ**

Да пазакласных відаў развіцця маўленчага этыкету ў пачатковых класах адносяцца этычныя гутаркі, ранішнікі, гульні, віктарыны, этычны тэатр, турніры па этыкеце, конкурсы і інш. Яны знаёмяць малодшых школьнікаў з этычнымі нормама паводзін і з тыповымі маўленчымі сітуацыямі маўленчага этыкету, пашыраюць іх веды пра ветлівасць у зносінах паміж людзьмі, фарміруюць навыкі ўжывання формул маўленчага этыкету, выпрацоўваюць уменне выбіраць аптымальны варыянт маўленчай этыкетнай формулы для канкрэтнай сітуацыі, выхоўваюць паважлівыя адносіны да суразмоўцы, вучаць імправізаваць, развіваюць кругагляд, творчыя здольнасці і г. д.

Этычная гутарка

Этычная гутарка – гэта арганізаваны, мэтанакіраваны дыялог настаўніка з вучнямі, у працэсе якога вучням даюцца навуковыя веды аб прынцыпах, правілах і нормах маўленчага этыкету, фарміруюцца усвядомленыя погляды і перакананні ў выбары маўленчаэтыкетных формул у той або іншай маўленчай сітуацыі, у прытрымліванні этыкетных правіл і норм.

Гутарка, як правіла, пачынаецца з абмеркавання канкрэтнай этыкетнай сітуацыі, з чытання загадкі, верша, казкі, апавядання, з разглядавання малюнка і г. д. На гэтым этапе ставіцца задача выклікаць у вучняў жаданне ўдзельнічаць у размове, дапамагчы ім успомніць свае назіранні, каб не быць староннім назіральнікам, а зрабіцца актыўным удзельнікам гутаркі. У працэсе гутаркі настаўнік задае пытанні рэпрадуктыўнага і праблемна-пошукавага характару, дае адпаведныя сітуацыі тлумачэнні, абагульняе дзіцячыя адказы. Дзецям можна прапанаваць такія заданні: каб падняць маме настрой, скажы ёй камплімент; скажы свайму сябру, які ён надзейны таварыш; пахвалі свайго дзядулю за тое, што ён многа ведае і ўмее і г. д. У канцы гутаркі робяцца абагульненні і вывады, праводзяцца гульні, чытаюцца вершы, спяваюцца песні і інш., даюцца заданні вучням для назіранняў за канкрэтнымі маўленчымі сітуацыямі, для падрыхтоўкі чарговых інсцэніровак і інш.

Віктарына

Віктарына – вусная або пісьмовая займальная гульня ў адказы на пытанні з розных галін ведаў, звычайна аб'яднаных адной тэмай.

Мэты віктарыны – выявіць і паглыбіць веды малодшых школьнікаў па правілах і нормах маўленчаэтыкетных паводзін, развіваць цікавасць вучняў да іх вывучэння.

Вучням можна прапанаваць наступныя пытанні:

1. Якія ветлівыя словы гавораць чалавеку, калі просяць яго аб чым-небудзь? («Калі ласка!»)
2. Што вы скажаце маме, калі скончыце снедаць? («Дзякуй!», «Дзякую!»)
3. Што вы гаворыце сваім бацькам, калі ідзяце спаць? («Дабранач!» або «Добрай ночы!»)
4. Што вы скажаце сябру, на дамоўленую сустрэчу з якім учора забыліся прыйсці? («Даруй!»)
5. Што жадаюць за сталом, калі пачынаюць абедаць? («Смачна есці!»)
6. Як вітаюцца раніцай? («Добрай раніцы!» або «Добрага ранку!»)

7. Што значыць прывітальны выраз «*Добры дзень!*» (Гэта пажаданне здароўя, добра, прыемнага настрою, поспехаў ва ўсіх справах.)

8. У якой сітуацыі трэба сказаць «*Даруйце!*» (У сітуацыі віны перад кім-небудзь.)

9. Які выраз з гэтых двух і чаму ўжыты няправільна – «*Вялікі дзякуй!*» або «*Вялікае дзякуй!*»? («*Вялікае дзякуй!*» Выраз узнік пад уплывам рускай формулы «*Большое спасибо!*», дзе слова *спасибо* ніякага роду. У беларускай мове *дзякуй* – мужчынскага роду.)

10. Што такое камплімент? (Пахвальны водзыў, прыемныя словы пра суразмоўніка ў час размовы з ім.)

11. Якімі словамі можна замяніць *дзякуй*? (*Вялікі дзякуй, вельмі ўдзячны, шчыра дзякую, шчыры дзякуй.*)

12. Дарослы чалавек уступіў табе месца ў аўтобусе. Што ты яму скажаш? (*Дзякуй, вялікі дзякуй, вельмі ўдзячны, шчыра дзякую, шчыры дзякуй.*)

13. Як папрасіць прабачэння ў мамы за тое, што не выканаў яе просьбу. (– *Мама, прабач, калі ласка, што я не змог выканаць тваёй просьбы.*)

14. Як развітацца з настаўніцай, калі адыходзіш дамоў? (Звярнуцца да настаўніцы па імені і імені па бацьку і сказаць: *да пабачэння*. Напрыклад: – *Галіна Аляксандраўна, да пабачэння.*)

15. Што ты скажаш таварышу, калі забыўся прынесці яго кнігу? (– *Прабач, калі ласка! Заўтра прынясу абавязкова.*)

16. Як ты развітаешся з сябрам, з якім сёння яшчэ павінен сустрэцца? (*Да сустрэчы!*)

17. З якога часу раніцай дазваляецца тэлефанаваць сябрам і знаёмым? (З 9 гадзін.)

18. Да якой гадзіны вечара дапускаецца шумець у кватэры? (Да 22 гадзін.)

19. Калі ў час размовы па тэлефоне апарат адключыўся, хто павінен ператэлефанаваць? (Той, хто тэлефанаваў.)

20. Вам трэба тэрмінова пакінуць канцэрт. У які момант гэта зручней зрабіць? (У час змены акцёраў, дэкарацыі або пры аб'яўленні новых удзельнікаў.)

21. Вы спазніліся на канцэрт, а вашы месцы ў цэнтры залы. Што вы зробіце? (Або праходзіце тварам да прысутных, або прысаджваецеся на бліжэйшыя свабодныя месцы, а ў час антракту перасядзеце на свае месцы.)

22. З якога боку ад жанчыны павінен ісці мужчына? (Па левы бок.)

23. Хто з пары павінен першым заходзіць праз дзверы і выходзіць праз іх? (Першым заходзіць праз дзверы мужчына, а выходзіць – жанчына.)

24. Хто з пары павінен спускацца і паднімацца па ўсходах першым? (Першым спускаецца мужчына, а паднімаецца – жанчына.)

24. Якое месца ў легкавым аўтамабілі з незнаёмым вадзіцелем лічыцца найбольш зручным? (Ззаду справа.)

25. Вы хочаце есці і на вуліцы купілі піражок. Якія вашы далейшыя дзеянні? (Спыніцца ўбаку ад руху пешаходаў, каб нікому не перашкаджаць, і з'есці піражок.)

Ранішнік

Ранішнік – адна з цікавых форм працы па выхаванні ў вучняў культуры паводзін і маўленчага этыкету. Як правіла, пачынае яго і даводзіць да лагічнага завяршэння вядучы (вядучыя). Ад яго тактоўнасці, знаходлівасці, умення імправізаваць залежыць поспех дадзенага мерапрыемства. Праграма ранішніка можа ўключаць інсцэніроўкі паводзін дзяцей дадзенай узроставай групы з іх далейшым аналізам, забаўляльную частку (віктарыну, конкурсы), паказ сучасных бальных танцаў, а таксама развучванне аднаго з іх, тэатр мод і інш.

Падрыхтоўка ранішніка, як правіла, даручаецца аднаму калектыву (класу). На пачатковым этапе падрыхтоўкі паміж вучнямі размяркоўваюцца абавязкі: адны складаюць сцэнарыі, другія рэпеціруюць сцэнікі, трэція рыхтуюцца да конкурсаў, чацвёртыя займаюцца афармленнем залы, пятыя рыхтуюць танцавальнае выступленне з танцамі, шостыя збіраюць групу падтрымкі і г. д.

Для правядзення ранішніка трэба паклапаціцца пра падрыхтоўку радыёапаратуры, а таксама нумароў мастацкай самадзейнасці на тэму ранішніка. Журы ацэньвае вынікі конкурсаў і ўзнагароджвае пераможцаў.

Этычныя гульні

Этычная гульня – забава, якая стымулюе пазнавальны інтарэс да паводзін людзей у розных маўленчаэтыкетных сітуацыях, садзейнічае засваенню вучнямі правілаў, норм і формул маўленчага этыкету, развівае творчыя здольнасці дзяцей, спрыяе іх самавыяўленню і самасцвярджэнню, нівеліруе псіхалагічныя межы паміж настаўнікамі і вучнямі, з'яўляецца элементам неспрэчнасці, яркасці, эмацыйнасці, незвычайнасці ў масавых і групавых мерапрыемствах. Педагогі адзначаюць, што спецыфічная асаблівасць этычнай гульні – выконваць функцыянальную нагрузку дыдактычнай гульні, паколькі вырашаюцца навучальна-пазнавальныя задачы; дзелавой, таму што ў ёй прадугледжваецца этычная ацэнка, выбар дзеяння і калектывны аналіз; творчай, сюжэтна-ролевай, паколькі стымулююць вучняў да актыўных творчых дзеянняў.

У залежнасці ад зместу этычныя гульні М. Г. Яцоўская падзяліла на некалькі тыпаў.

Гульня-драматызацыя па гатовым тэксце. Для гульні настаўнік падбірае кароткі літаратурны тэкст, які павінен быць яркім, выражаць

важную этыкетную ідэю. Найбольш даступным і цікавым матэрыялам для яркіх драматызацый з'яўляюцца байкі. Так, да гутаркі на тэму «Давайце гаварыць адзін аднаму кампліменты» вучні могуць развучыць байку К. Крапівы «Махальнік Іваноў», што дазволіць ім выявіць розніцу ў сэнсе паняццяў «камплімент» і «ліслівасць». Да інсцэніроўкі байкі вучні рыхтуюць касцюмы або знакі-сімвалы (маску, нагрудны малюнак або проста надпіс).

Найбагацейшы матэрыял для гульняў-драматызацый даюць многія апавяданні В.А. Сухамлінскага («Для чаго трэба быць чалавекам»; «Самае важнае – гэта прымусіць сябе адчуваць»; «Гарбатая дзяўчынка» і інш.), а таксама творы В. Хомчанкі «Гузлік», В. Асеевай «Чарадзейныя словы» і інш.

Гульня-драматызацыя праблемна-пошукавага характару, або зносіны-трэнінг з цыклу «Чалавек сярод людзей». Інсцэнуюцца сітуацыі рознага ўзроўню складанасці. Задача вучняў заключаецца ў тым, каб заўважыць памылку або знайсці выхад са становішча.

Гульня-драматызацыя «Выпадак у тэатры». Ты прыйшоў у тэатр, сеў на сваё месца і стаў чакаць пачатку спектакля. Але раптам... наперадзе села дзяўчына ў вялікай касматай шапцы, закрыўшы большую частку сцэны. Што ты зробіш? Як павінна паводзіць сябе дзяўчына? (Пасля неаднаразовага праігрывання выбіраецца аптымальны варыянт).

Гульня-драматызацыя «Спазненне ў тэатры». Ты праходзіш у глядзельную залу пасля пачатку спектакля. Што ты зробіш?

Пры інсцэніраванні гэтай сітуацыі дзецямі дапускаецца шэраг памылак. Яны гучна пытаюцца ў прысутных: «Які рад?»; патрабуюць вызваліць іх месца; праходзяць, не просячы прабачэння, спінай да прысутных; з шумам разгортваюць цукеркі.

Памылкі абмяркоўваюцца з каментарыямі настаўніка, затым сітуацыя праігрываецца паўторна (правільна).

Гульня-пантаміма ілюструе сітуацыю маральнага зместу, дапамагаючы вучням эмацыянальна ўсвядоміць, унутрана прыняць або асудзіць пэўную мадэль паводзін. Напрыклад, адначасова з чытаннем верша-апісання (без простага мовы) вучні з дапамогай жэстаў, мімікі, пантамімікі паказваюць, што іменна адбываецца, выклікаючы тым самым у прысутных адпаведныя маральнай ідэі ацэначныя адносіны.

Тэатр пантамімы. Выкарыстоўваючы міміку і жэсты, вучні паказваюць якую-небудзь маральна-этычную сітуацыю.

Сітуацыя «На вуліцы»

Стары чалавек пытаецца ў вас, дзе знаходзіцца бліжэйшая аптэка. Аптэка размяшчаецца зусім блізка, амаль насупраць. Які жэст вы выкарыстаеце, адказваючы прахожаму?

Сітуацыя «На ўроку»

Настаўнік, ні слова не кажучы, паказвае вучню, які піша на дошцы, на памылку ў слове. Вучань адразу ўспамінае правіла, дакараючы сябе. Якія жэсты выкарыстоўваюцца ў гэтай сітуацыі настаўнікам, а якія — вучнем?

Гульня-асацыяцыя дазваляе малодшым школьнікам выказаць свае меркаванні і даць ацэнкі адносна нейкіх маральных якасцей пры параўнанні іх з пэўнымі праяўленнямі.

Гульня «Каляровыя асацыяцыі». Гульня спрыяе глыбейшаму эмацыйнаму ўсведамленню станоўчых і адмоўных якасцей чалавека праз асацыятыўнае каляровае ўспрыманне. Дзеці атрымліваюць прыкладна такія заданні:

Калі б вам прапанавалі размаляваць якасці чалавека кветкамі вясёлкі, які колер вы абралі б для сціпласці? Чаму? (Для хвальбы? Чаму? Для тактоўнасці? Чаму? Для стрыманасці? Чаму?)

А які колер вы абралі б для хамства? Чаму? Для зайздрасці? Чаму?

Галоўнае ў гэтай гульні — выбар адносна дакладнай асацыяцыі і яе абгрунтаванне.

Гульня-ацэнка заснавана на ацэначна-аналітычным падыходзе да заданняў чалавеказнаўчага характару.

Гульня-ацэнка «Партрэты-характарыстыкі». Мэта такіх гульняў – навучыцца пазнаваць унутраныя, сутнасныя ўласцівасці чалавека праз спецыфічныя рысы яго вонкавай характарыстыкі. У вучняў развіваецца цікавасць да чалавека як каштоўнасці, якой уласціва своеасаблівасць. Гульні такога роду выконваюць функцыі практыкаванняў па чалавеказнаўстве.

Гульня-гэатралізацыя «Госці». Для гульні вучні дзеляцца на дзве групы. Адна выконвае ролю гасцей, другая – ролю гаспадароў. Вядучы звяртаецца да іх з наступнымі словамі: «Да нас прыйшлі госці». Першая сітуацыя – госці прыйшлі па запрашэнні; другая – госці прыйшлі нечакана. Вам трэба паказаць, як гэта адбываецца.

Пасля інсцэніроўкі настаўнік прапануе абмеркаваць наступныя пытанні:

- Вы вырашылі запрасіць гасцей. Што вы для гэтага зробіце?
- Калі госці прыйшлі нечакана, што вы зробіце?
- Ці патрэбна папярэдзтва людзей, калі вы збіраецеся зайсці да іх у госці?

Гульня «Ветлівыя словы». Вучні дзеляцца на 4 групы. Вядучы паказвае на таблічкі, з якіх 1-й групе трэба выбраць таблічкі са словамі падзякі, 2-й – прабачэння, 3-й – развітання, 4-й – прывітання. На таблічках змяшчаюцца таксама формулы маўленчага этыкету іншых тэматычных груп. Удзельнікі гульні павінны знайсці таблічкі з формуламі маўленчага этыкету сваёй тэматычнай групы. Хто зробіць гэта хутчэй, той і пераможа.

Словы і выразы для гульні. Формулы падзякі: *Дзякуй! Вялікі дзякуй! Шчыра дзякую! Дзякуй за гасціннасць! Дзякуй за пачастунак! У мяне не хапае слоў, каб аддзячыць вам! Хачу вам аддзячыць! Вельмі вам удзячны! Вы мне так дапамаглі! Я крануты вашай увагай!*

Формулы прабачэння: *Прабачце! Прабачце, калі ласка! Прабачце за турботы! Прашу прабачэння! Выбачайце! Даруйце! Не злуйцеся, калі ласка! Мне вельмі прыкра, што так здарылася! Прашу вас, не сярдуіце, што так атрымалася! Я вам не перашкаджаю?*

Формулы развітання: *Да пабачэння! Бывайце здаровы! Усяго найлепшага! Да сустрэчы! Дабранач! Дазвольце развітацца! У добры час! Шчаслівай дарогі! Трымайцеся! З Богам!*

Формулы прывітання: *Добрай раніцы! Добры дзень! Добрага здароўя! Як маешся? Што новага? Рад вас бачыць! Як жыццё? Як справы? Мае шчырыя вітанні! Якая радасць!*

Гульня «Рамонак ветлівасці». У гульні ўдзельнічаюць дзве групы вучняў. Кожная група атрымлівае рамонак з 8 пялёсткамі. Неабходна зрабіць рамонак «кветкай велівасці», г. зн. на кожным яго пялёстку напісаць ветлівае слова. Першая група аздабляе пялёсткі свайго рамонака словамі-прывітаннямі, другая – словамі-развітаннямі. Гульня заканчваецца паказам кветкі кожнай групай і называннем запісаных ветлівых слоў. Калі ж у групы не ўсе пялёсткі будуць аздоблены, ёй дапамагаюць вучні другой групы.

Гульня «Не памыліся, калі ласка». Вядучы дае парады, але выконваць іх патрэбна толькі тады, калі ён назаве «чароўнае слова».

- Устаньце, калі ласка.
- Падыміце рукі.
- Прашу вас, лёгенька паскачыце на месцы.
- Папляскайце ў далоні.
- Будзьце ласкавы, папляскайце ў далоні.
- Калі ласка, нахіліцеся.
- Ці не маглі б вы выпраміцца?
- Ціхенька сядзьце.
- Зрабіце ласку, ціхенька, бясшумна сядзьце.

Гульня «Давайце гаворыць адзін аднаму кампліменты». Удзельнікі гульні садзяцца ў круг. Вядучы паварочваецца да суседа справа з прыемнай усмешкай, называе яго па імені і гаворыць яму камплімент, уручаючы яму «чароўную палачку». Вучань, да якога звярнуўся вядучы, паўтарае яго дзеянні ў адносінах да свайго суседа справа. Так «чароўная палачка» абыходзіць увесь круг. Гэта гульня можа стаць фрагментам гутаркі або ранішніка.

Гульня «Я люблю цябе за тое, што...» Удзельнікі гульні становяцца парамі, тварам адзін да аднаго, і бяруцца за рукі. На працягу 2 мінут, гледзячы ў вочы адзін аднаму, яны праводзяць дыялог, у якім адзін удзельнік задае адно і тое ж пытанне: «За што ты мяне любіш?», а другі адказвае: «Я цябе люблю за тое, што ...»

Праз дзве мінуты ўдзельнікі гульні мяняюцца ролямі. Пры гэтым могуць называцца асаблівасці знешнасці, рысы характару і г. д.

Гульня «Тэлеграф-пантаміма». Вучні дзеляцца на 2 групы. Кожнай групе даецца заданне: з дапамогай жэстаў, мімікі, пантамімы развітацца, прывітацца, расказаць пра сваю радасць або смутак. Адна група паказвае жэсты, другая — адгадвае іх.

Гульня «Ветліва-няветліва»

Настаўнік паведамляе ўмову гульні: «Калі вы пачуеце ветлівы выраз, плясніце ў далоні, а калі няветлівы — ніяк не рэагуйце».

Матэрыял да гульні.

– *Чаго ты тут швэндаешся?*

— *Як я рады!*

– *Чаго ты прыйшоў?*

– *Табе рабіць няма чаго?*

– *Кыш адсюль!*

– *Сардэчна запрашаем!*

– *Як вы жывы-здаровы?*

– *Не знайшлі лепшага месца!*

– *Не ведаю нават, як вам аддзячыць!*

Гульня «Сяброўскія рукі». Дзеці атрымліваюць лісты паперы. Кожны з іх павінен пакласці на гэты ліст сваю руку, абвесці яе алоўкам або ручкай, а ў верхнім кутку напісаць сваё імя і прозвішча. Затым ліст з малюнкам рукі пускаюць па крузе, каб усе маглі напісаць што-небудзь добрае пра гаспадара рукі.

Маўленчаэтыкетныя конкурсы

Конкурс – гэта спаборніцтва ў якім-небудзь відзе дзейнасці двух або некалькіх асоб, груп або калектываў, у выніку якога выяўляецца лепшы яго ўдзельнік або ўдзельнікі (пераможцы). Для падвядзення вынікаў конкурсу ствараецца журы. Пераможца (пераможцы) конкурсу ўзнагароджваюцца.

Арганізацыя і правядзенне маўленчаэтыкетных конкурсаў мае на мэце даць веды малодшым школьнікам пра ролю і значэнне ветлівых зносін у жыцці чалавека, выхоўваць у іх ветлівыя адносіны да суразмоўцы, пазнаёміць вучняў з “чароўнымі” словамі – формуламі маўленчага этыкету, а таксама з тыповымі маўленчымі сітуацыямі і маўленчаэтыкетнымі нормаў паводзін, фарміраваць навык ужывання слоў ветлівасці, развіваць уменне выбіраць аптымальны варыянт маўленчых формул для дадзенай сітуацыі.

Каб конкурс меў адпаведнае выхаваўчае значэнне, каб вучні атрымалі ад яго маральна-эстэтычнае задавальненне, заданне павінна быць цікавым, а ўдзельнікі – добра падрыхтаванымі. Зала, у якой праходзіць конкурс, афармляецца з дапамогай малюнкаў і плакатаў, выкарыстоўваецца музычнае суправаджэнне.

Конкурс мастакоў. Удзельнікам раздаюцца ілюстрацыі да прыказак. Неабходна ўспомніць прыказку, якая адпавядала б сітуацыі на малюнку.

Конкурс «Сакрэты поспеху» (варыянт папярэдняга конкурсу). Вядучы называе пачатак прыказкі камандзе, а каманда павінна яе скончыць. Выйграе каманда, якая правільна назаве канцоўкі большасці прыказак.

Конкурс «Апошнія слова за пераможцам». Удзельнікі конкурсу па чарзе называюць прыказкі пра ветлівасць. Перамагае той, за кім застанецца апошнія слова.

Конкурс «Мае станоўчыя якасці». Удзельнікам гульні прапануецца ўзяць пачатковую літару свайго імя і назваць станоўчыя рысы свайго характару або знешнасці, назвы якіх пачынаюцца з той самай літары.

Гэта практыкаванне дае кожнаму магчымасць паглядзець на сябе з лепшага боку.

Прыклад: 1-ы ўдзельнік: «Лёня – ласкавы, любімы, лірычны»; 2-і ўдзельнік: «Тамара – таленавітая, таемная, талковая»; 3-і ўдзельнік: «Святлана – светлая, сонечная, сумленная, справядлівая»; 4-ы ўдзельнік: «Алёша – адукаваны, атлетычны, адважны, адкрыты» і г. д. Перамога той, хто больш назаве сваіх станоўчых якасцей.

Конкурс «Інтэрв’ю». У конкурсе ўдзельнічае некалькі пар вучняў. Партнёры фарміруюцца паводле жаданняў вучняў. Задача ўдзельнікаў конкурсу: пры дапамозе інтэрв’ю даведацца як мага больш пра свайго суразмоўцу. Спачатку першы ўдзельнік на працягу 3-х мінут бярэ інтэрв’ю ў другога ўдзельніка гульні, затым за такі самы час другі — у першага (тэмы гутарак не абмяжоўваюцца). Пасля абмену інфармацыяй кожнаму даецца 3–4 мінуты, каб расказаць, што ён даведаўся пра свайго суразмоўцу.

Конкурс «Прыдумай прыметнік». Удзельнікі гульні ўтвараюць круг. Вядучы гаворыць: «Зараз мы з вамі будзем знаёміцца. Я называю вам сваё імя і прыдумляю да яго прыметнік, а той, хто сядзіць побач са мной злева, паўтарае маё імя + прыметнік і гаворыць сваё імя + прыметнік да яго. Так робіць кожны з удзельнікаў гульні. Апошні называе імёны + прыметнікі ўсіх гульцоў па парадку, пачынаючы з вядучага.

Прыклад. Вядучы: «Таня – добрая»; 2-і ўдзельнік: «Таня – добрая, Оля – смелая»; 3-і ўдзельнік: «Таня – добрая, Оля – смелая, Саша – праўдзівы» і г. д.

Конкурс «Адрасат». Кожнай камандзе даецца заданне з сітуацыяй, якую неабходна правільна прыдумаць і праінсцэніраваць паводле правілаў маўленчага этыкету.

Перамагае тая каманда, якая больш правільна і хутчэй справіцца з заданнем.

Заданне для 1 каманды. Ваш адрасат – ваша настаўніца:

- а) вы хочаце паведаміць ёй, што не падрыхтаваліся да ўрокаў;
- б) вы хочаце расказаць ёй цікавую навіну;
- в) вы звяртаецеся да яе па даручэнні класа.

Заданне для 2 каманды. Ваш адрасат – сябар:

- а) вам трэба пра што-небудзь у яго запытацца;
- б) вы хочаце загладзіць сваю віну перад ім;
- в) вы хочаце паказаць, што вы пакрыўджаны.

Конкурс «Рамонак прывітання». На кожным з васьмі пялёсткаў «рамонак прывітання» неабходна напісаць словы прывітання.

Перамогу атрымлівае той, хто хутчэй справіцца з заданнем конкурсу.

Конкурс «Рамонак ветлівасці». На кожным з пялёсткаў «рамонак ветлівасці» неабходна напісаць словы прывітання. Яны паўтарацца не павінны. (Можна таксама ў якасці задання конкурсу прапанаваць запісаць словы развітання, падзякі, прабачэння і інш.).

Перамогу атрымлівае той, хто хутчэй справіцца з заданнем конкурсу.

Конкурс «Давайце гаварыць адзін аднаму кампліменты...»
Удзельнікам конкурсу неабходна сказаць камплімент, улічваючы прапанаваную сітуацыю.

Сітуацыя 1. У канцы лета вы выпадкова сустрэлі свайго аднакласніка і звярнулі ўвагу, што ён добра выглядае: загарэў, вырас, насталеў.

Сітуацыя 2. Ваш тата нечым засмучаны. Вы робіце камплімент, які падніме яму настрой.

Конкурс «Запрашэнне». Падрыхтуйце пісьмовае запрашэнне Бабы Ягі да сябе ў госці. У лісце выкарыстайце наступныя словы, словазлучэнні і сказы: *Шаноўная... Добрага здароўя! Прабачце, што мы Вас патурбавалі! Ці не зробіце ласку... Маём гонар запрасіць... Вельмі ўдзячны! З найлепшымі пажаданнямі – ...*

Вучні 3 класа

Конкурс «Хто хутчэй?» Даецца адна хвіліна. Кожнай камандзе трэба за гэты час на ліст паперы напісаць як мага больш вядомых формул, з дапамогай якіх выказваецца падзяка і просьба.

Журы падводзіць вынікі. Перамагае каманда, якая напісала больш такіх слоў.

Конкурс «Скажы так». Удзельнікі конкурсу павінны вымавіць фразу «Дай мне, калі ласка, ручку» з рознымі адценнямі інтанацыі: насмешліва, просячы, упрошваючы, пагрозліва, жартаўліва, патрабавальна, пагардліва, імкнучыся адчапіцца ад суразмоўніка, няўпэўнена, абыякава, паддобрываючыся, паказваючы сваю перавагу над ім, злосна, разгублена, з недаверам, гнеўна, з зайздрасцю...

Каманда, якая больш ярка прайграе гэтыя сітуацыі, і будзе пераможцай.

Конкурс «Сагрэйце словам». Адна каманда прыдумвае якую-небудзь непрыемную сітуацыю, а другая спрабуе сагрэць словам тых, хто апынуўся ў гэтай сітуацыі.

«Турнір знаўцаў этыкету» – вясёлая спаборніцкая камандная гульня, эфектыўны сродак фарміравання ў дзяцей ведаў па маўленчым этыкеце, пашырэнні іх індывідуальнага досведу ў паводзінах. Удзельнікам турніру прапануюцца пытанні і задачы, конкурсы.

**Індэкс паняццяў маўленчага этыкету
і методыкі навучання маўленчаму этыкету**

- Адабрэнне 45
Адгаванне загадак, адказамі на якія з'яўляюцца формулы маўленчага этыкету 57
Адмаўленне, гл. Адмова
Адмова 42
Арганізацыя конкурсаў на ўроку 58
Ветлівасць 8
Віктарына 66
Віншаванне 33
Вітанне 29
Вітанне-віншаванне 30
Вітанне-запрашэнне 30
Вітанне-пажаданне 29
Вітанне-перфаматыў 30
Вітанне-пытанне 30
Вітанне-шанаванне 30
Вітанне-эматыў 30
Выбарачнае чытанне 63
Выкарыстанне тэстаў па пытаннях этыкету 60
Выяўленне і аналіз ролі сродкаў маўленчага этыкету ў творах вуснай народнай творчасці 59
Выяўленчыя жэсты 21
Гіпербалізаваныя формулы прабачэння 44
Графічныя нямоўныя сродкі 21
Гульня «Ветліва-няветліва» 72
Гульня «Ветлівыя словы» 70
Гульня «Давайце гаварыць адзін аднаму кампліменты» 71
Гульня «Каляровыя асацыяцыі» 70
Гульня «Не памыліся, калі ласка» 71
Гульня «Рамонак ветлівасці» 71
Гульня «Сяброўскія рукі» 72
Гульня «Тэлеграф-пантаміма» 72
Гульня «Я люблю цябе за тое, што...» 71
Гульня-асацыяцыя 70
Гульня-ацэнка «Партрэты-характарыстыкі» 70
Гульня-ацэнка 70
Гульня-драматызацыя «Выпадак у тэатры» 69
Гульня-драматызацыя «Спазненне ў тэатр» 69
Гульня-драматызацыя па гатовым тэксце 68
Гульня-драматызацыя праблемна-пошукавага характару, або зносіны-трэнінг з цыклу «Чалавек сярод людзей» 69
Гульня-пантаміма 69
Гульня-тэатралізацыя «Госці» 70
Гутарка пасля чытання 62
Гутаркі пра маўленчы этыкет у працэсе навучання грамаце 55
Дараванне, гл. Прабачэнне

- Дыкцыя 19
Дыстанцыя паміж суразмоўцамі 14
Дыялагічнае маўленне 6
Дыялог, гл. Дыялагічнае маўленне
Журботная сітуацыя 51
Жэсты 20
Завучванне на памяць вершаў, у якіх змяшчаюцца этыкетныя формулы 64
Запрашэнне 32
Засваенне нормаў маўленчага этыкету пры чытанні і аналізе твораў мастацкай літаратуры і вуснай народнай творчасці 62
Зварот 23
Зваротак 23
Знаёмства 27
Знакавыя сістэмы этыкету 17
Знешняе маўленне 5
Зычэнне, гл. Пажаданне
Інтанацыя 19
Інтымная дыстанцыя 14
Камплімент 46
Кінетычныя нямоўныя сродкі 19
Конкурс 72
Конкурс «Адрасат» 73
Конкурс «Апошнія слова за пераможцам» 73
Конкурс «Давайце гаварыць адзін аднаму кампліменты...» 74
Конкурс «Запрашэнне» 74
Конкурс «Інтэрв'ю» 73
Конкурс «Мае станоўчыя якасці» 73
Конкурс «Прыдумай прыметнік» 73
Конкурс «Рамонак прывітання» 74
Конкурс «Рамонак ветлівасці» 74
Конкурс «Сагрэйце словам» 74
Конкурс «Сакрэты поспеху» 73
Конкурс «Сінонімы ветлівасці» 59
Конкурс «Скажы так» 74
Конкурс «Складзі прыказку» 58
Конкурс «Хто хутчэй?» 74
Конкурс мастакоў 72
Крылатыя словы пра ветлівасць 12
Крылатыя словы пра дабрыню і шчырасць 12
Мадальныя формулы прабачэння 44
Мадэляванне этыкетных сітуацый з выкарыстаннем маўленчаэтыкетных формул 57
Маналагічнае маўленне 5
Маналог лірычны 5
Маналог паведамляльны 5
Маналог, гл. Маналагічнае маўленне
Маналог-разважанне 5
Маналог-споведзь 5
Маўленне 5
Маўленчаэтыкетная гутарка 59

- Маўленчы этыкет 7
Метад імітацыі 67
Метадычныя прынцыпы навучання маўленчаму этыкету 56
Міжасобная дыстанцыя 14
Міміка 20
Моўная знакавая сістэма маўленчага этыкету 22
Навучанне правілам ужывання формул маўленчага этыкету пры дапамозе гатовых дыялогаў 60
Назіранне за рэальным працэсам з мэтай вызначэння змястоўнасці, мэтазгоднасці і правільнасці выкарыстання сродкаў маўленчага этыкету 59
Напісанне пісьма літаратурнаму герою 63
Непрыемная сітуацыя, гл. Журботная сітуацыя
Нязгода 42
Нямоўная знакавая сістэма маўленчага этыкету 19
Падбор эпітэтаў да формул маўленчага этыкету 59
Падзяка 37
Пажаданне 34
Пазакласныя віды працы па навучанні маўленчаму этыкету 65
Папаўненне слоўніка вучняў формуламі маўленчага этыкету на аснове раскрыцця іх глыбіннага культурнага сэнсу і прызначэння 58
Парада 40
Пераймальныя жэсты 21
Пераказ тэксту або яго частак з абавязковым узнаўленнем ветлівых слоў 63
Прабачэнне 43
Правілы ветлівасці 13
Правілы паводзін моўцы 14
Правілы паводзін слухача 16
Правілы размовы па тэлефоне 17
Прадстаўленне 27
Практыкаванні, у якіх патрабуецца закончыць пачаты сказ або кароткае апавяданне 55
Практыкаванні, якія патрабуюць самастойнага складання сказаў, кароткіх дыялогаў з выкарыстаннем зададзеных слоў 55
Просьба 40
Просьбы-прабачэнні 44
Прывітанне, гл. вітанне
Прыёмы працы па навучанні маўленчаму этыкету на ўроках мовы 57
Публічная дыстанцыя 14
Рада, гл. Парада
Развітанне 38
Развітанне з указаннем на сустрэчу ў будучыні з тым, з кім развітваюцца 39
Развітанне-пажаданне 39
Развітанне-перфаматыў 39
Развітанне-просьба 39
Развітанне-эматыў 39
Развучванне языкамак, якія змяшчаюць этыкетныя формулы 59
Разыгрыванне вучнямі кароткіх сцэн па заданні настаўніка 55
Ранішнік 68
Рытмічныя жэсты 20

- Рэплікі ў адказ на словы прабачэння (даравання) 44
Сацыяльная дыстанцыя 14
СЕЦКЕТ 7
Сімвалічныя жэсты 21
Складанне дыялогаў з ужываннем неабходных этыкетных формул і іх добразычлівае прагаворванне ў парах 60
Складанне невялікага апавядання паводле малюнка (2–3 сказы) з выкарыстаннем ветлівых слоў 54
Складанне спецыяльных табліц-плакатаў па розных сітуацыях маўленчага этыкету 54
Спаचванне (спагада) 51
Спецыяльныя «стылістычна ўзвышаныя» формулы прабачэння з адценнем афіцыйнасці 43
Спецыяльныя нейтральныя формулы прабачэння 43
Сусветны дзень вітанняў 32
Суцяшэнне 52
Творчае спісванне 59
Турнір знаўцаў этыкету 74
Тэатр пантамімы 69
Тэмбр голасу 19
Тэмп маўлення 19
Удзячнасць, гл. Падзяка
Указальныя жэсты 21
Унутранае маўленне 5
Уяўны дыялог вучняў з літаратурным героем 63
Фанацыйныя нямоўныя сродкі 19
Фарміраванне ўяўленняў пра сродкі і нормы маўленчага этыкету ў перыяд навучання грамаце 53
Формулы — прызнанні сваёй віны 44
Формулы — тлумачэнні віны (прычыны прабачэння) 44
Формулы маўленчага этыкету 22
Хрысціянскае вітанне 31
Чытанне твораў маўленчаэтычнага характару 62
Эмацыйныя жэсты 20
Эмацыянальна-экспрэсіўныя формулы прабачэння 44
Этыкемы, гл. Формулы маўленчага этыкету
Этыкет 6
Этычная гульня 68
Этычная гутарка 66
Эфектыўнасць маўленчых зносін 6

ЛІТАРАТУРА

1. Аниськович, Н. Р. Речевой этикет и его роль в межкультурной коммуникации / Н. Р. Аниськович // Вестник МГЛУ. – 2008. № 2 (14). – С. 74–80.
2. Арутюнова, Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 6: Лингвистическая прагматика. – С. 10.
3. Байбурин, А. К. У истоков этикета: этнографические очерки / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. – Ленинград: Наука, 1990. – 166 с.
4. Балакай, А. Г. Русский речевой этикет и принципы его лексикографического описания: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / А. Г. Балакай. – Орел, 2002. – 40 с.
5. Балакай, А. Г. Толковый словарь русского речевого этикета: свыше 4000 этикетных слов и выражений / А. Г. Балакай. – М.: Астрель, АСТ, Транзиткнига, 2004. – 684 с.
6. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. – Мінск: БелЭн, 1998. – Т. 7: Застаўка – Кантата / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.] – 608 с.: іл.
7. Богданова, О. С. Воспитание культуры поведения учащихся 1–3 классов: пособие для учителей. – Изд. 2-е, испр. / О. С. Богданова, В. И. Петрова. – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.
8. Богданова, О. С. Содержание и методика этических бесед с младшими школьниками: пособие для учителя. – Изд. 2-е, дораб. / О. С. Богданова, О. Д. Калинина. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
9. Бурылка, В. Ад моўных ведаў — да камунікацыі: Віды маналагічных і дыялагічных практыкаванняў для развіцця вуснага маўлення / В. Бурылка // Роднае слова. – 1992. – № 7–8. – С. 4–8.
10. Бушлякоў, Ю. С. Ветлыя звароты ў беларусаў: 3 гісторыі выбару / Ю. С. Бушлякоў // Роднае слова. – 1999. – № 9. – С. 17–21.
11. Важнік, С. А. Здароў! — Здароў, калі змалоў! Этыкетныя формулы вітання і развітання / Сяргей Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 3. – С. 53–56.
12. Важнік, С. А. Моўны этыкет беларусаў: ветлівыя звароты / С. А. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 2. – С. 50–51.
13. Важнік, С. А. Навука выбачаць, або як правільна па-беларуску прасіць прабачэння і як выбачаць / Сяргей Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 6. – С. 56–59.
14. Важнік, С. А. Наш адказ Чэмберлену, або як навучыцца ветліва пагаджацца і адмаўляць / Сяргей Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 5. – С. 42–46.
15. Варюхина, С. И. Счастливый бумеранг: беседы о культуре взаимоотношений / С. И. Варюхина. – Минск: Полымя, 1992. – 192 с.
16. Васілевіч, В. А. Сітуацыя развітання ў беларускім маўленчым этыкеце / Вера Васілевіч, Тамара Піваварчык // Роднае слова. – 2000. – № 1. – С. 31–33.
17. Васілевіч, В. А. Чаму і як мы вітаемся / Вера Васілевіч // Роднае слова. – 1999. – № 8. – С. 72–77.
18. Васілевіч, В. Сітуацыя развітання ў беларускім маўленчым этыкеце / В. Васілевіч, Т. Піваварчык // Роднае слова. – 2000. – № 1. – С. 31–33.
19. Вучымся гаварыць прыгожа: выкладанне рыторыкі ў школе // Роднае слова – 1993. – № 5 – С. 50–51.
20. Гацуцын, В. А. Привычное дело «здравствуй» / В. А. Гацуцын // Воспитание школьников. – 2008. – № 9. – С. 59–60.
21. Гвазова, В. И. Русский речевой этикет: социокультурный аспект: автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. И. Гвазова. – Краснодар, 2000. – 23 с.

22. Гольдин, В. Е. Обращение: теоретические проблемы / В. Е. Гольдин; под ред. докт. филол. наук, проф. Л. И. Баранниковой. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 136 с.
23. Гольдин, В. Е. Речь и этикет: кн. для внекл. чтения учащихся 7–8 кл. / В. Е. Гольдин. – М.: Просвещение, 1983. – 109 с.
24. Горелов, И. Н. Речь и этикет. Книга учит искусству общения / И. Н. Горелов // Русская речь. – 1984. – № 5. – С. 60.
25. Горяинова, Н. Н. Стратегии и тактики речевого поведения с применением высказываний похвалы и одобрения: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – Теория языка / Н. Н. Горяинова; Ставропольский гос. ун-т. – [Электронный ресурс]. – Ставрополь, 2010. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/strategii-i-taktiki-rechevogo-povedeniya-s-primeneniem-vyskazyvaniy-pohvaly-i-odobreniya#ixzz3trMCOKTH>. – Дата доступа: 13.12.2015.
26. Грымаць, А. А. Народная педагогіка беларусаў / А. А. Грымаць [і інш.]. – Мінск: Выдавец У. М. Скакун, 1999. – 256 с.
27. Гуцина, Л. В. Фатическая функция обращения в диалогической речи: на материале современного английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – Теория языка / Л. В. Гуцина; Ростов. гос. пед. ун-т. – [Электронный ресурс]. – Ростов н/Д, 2006. – 19 с. — Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru>. – Дата доступа: 10.11.15.
28. Даніловіч, М. Народныя зычэнні ў вясельным абрадзе жыхароў Гродзеншчыны / М. Даніловіч // Е. Карский и современное языкознание: материалы Шестых науч. чт., Гродно, 25–26 янв. 1996 г.: в 2 ч. / Гродн. гос. ун-т. — Гродно, 1996. – Ч. I. – С. 56–64.
29. Земская, Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения / Е. А. Земская. – М.: Русский язык, 1979. – 239 с.
30. Ипполитова, Н. А. Поздравление как речевой жанр / Н. А. Ипполитова // Исследовательский поиск в русле методических традиций. (К юбилею профессора А. П. Еремеевой): коллективная монография / под науч. ред. А. Д. Дейкиной, Л. Ю. Комисаровой; сост. Л. Ю. Комисарова, А. Ю. Гавриленко. – М.: Изд-во МГОУ, 2012. – С. 55–62.
32. Камычек, Я. Вежливость на каждый день / Я. Камычек. – М.: Знание, 1988. – 126 с.
33. Канюшкевіч, М. Лінгвасеміятычныя апазіцыі ў лютэрку беларускага маўленчага этыкету: колькасныя параметры / Марыя Канюшкевіч // Роднае слова. – 1999. – № 10. – С. 95–100.
34. Канюшкевіч, М. Лінгвасеміятычныя апазіцыі ў лютэрку беларускага маўленчага этыкету: часавыя і прасторавыя апазіцыі / Марыя Канюшкевіч // Роднае слова. – 1999. – № 3. – С. 76–83.
35. Клундук, С. С. «Маўленчы этыкет і культура зносінаў» як навучальная дысцыпліна ў БрДУ імя А. С. Пушкіна / С. С. Клундук // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук. – 2006. – № 3 (6). – С. 75–78.
36. Коренева, А. В. Уроки совершенствования коммуникативных умений в системе обучения речевому этикету / А. В. Коренева // Концепт. – 2014. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-koncept.ru> / 2014 / 14033/htm. – Дата доступа: 09.11.2015.
37. Коткова, Н. Ф. Обучение речевому этикету / Н. Ф. Коткова // Адукацыя і выхаванне. – 2002. – № 7. – С. 55–58.
38. Кузнецов, И. Н. Современный этикет / И. Н. Кузнецов. – 4-е изд. – М.: Дашковик, 2007.

39. Курочкина, И. Н. Этикет для детей и взрослых: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. Н. Курочкина. – М.: Изд. Центр «Академия», 2001. – 256 с.
40. Ладыженская, Н. В. Обучение вежливой речи / Н. В. Ладыженская, Л. М. Зельманова // Русский язык в нач. школе. – 1993. – № 1. – С. 32–34.
41. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд., дополн. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
42. Лом, И. М. Правила хорошего тона / И. М. Лом. – Тула: Репроникс Лтд., 1997.
43. Львов, М. Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика нач. обучения» / М. Р. Львов, Т. Г. Рамзаева, Н. Н. Светловская. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1987. – 415 с.
44. Львов, М. Р. Основы теории речи: учеб. пособие для студентов пед. вузов / М. Р. Львов. – М.: Изд. Центр «Академия», 2002. – 248 с.
45. Михальчук, Т. Г. Речевой этикет в русской художественной литературе: монография / Т. Г. Михальчук. – Могилёв: МГУ им. А. А. Кулешова, 2005. – 428 с.
46. Михальчук, Т. Г. Русский речевой этикет. Практикум: учеб. пособие для студентов вузов по филологическим специальностям / Т. Г. Михальчук. – Минск: Асар, 2009. – 258 с.
47. Михальчук, Т. Г. Ситуации речевого этикета / Т. Г. Михальчук // Народная асвета. – 1998. – № 6. – С. 114–123.
48. Навумчык, М. І. Вучымся вітацца: урок развіцця мовы ў VII класе / Мікалай Навумчык // Роднае слова. – 2002. – № 1. – С. 75–77.
49. Навумчык, М. І. Урок-гульня «Маўленчы рэпертуар» (VI–VII класы) / М. І. Навумчык // Беларуская мова і літаратура. – 2005. – № 7. – С. 8–12.
50. Ниссен, В. Ю. Русский речевой этикет: учеб. пособие / В. Ю. Ниссен, Т. В. Карасёва. – М. ФЛИНТА : Наука, 2011. 80 с. – (Русский язык как иностранный).
51. Осипова М. Л. Речевой этикет и культура речи (II класс) / М. Л. Осипова, З. М. Панасевич // Пач. школа. – 2001. – № 8. – С. 26–28.
52. Осипова, М. Л. Вежливость и речевой этикет (I класс) / М. Л. Осипова, З. М. Панасевич // Пач. школа. – 2001. – № 4. – С. 14–16.
53. Піваварчык, Т. А. «Братка беларус...» Роднай мовы чулыя і ветлівыя словы / Тамара Піваварчык // Роднае слова. — 2002. – № 9. – С. 39–42.
54. Піваварчык, Т. А. Ласкавае слоўка, як сонейка, грэе: пра ўжыванне ўстойлівых выразаў са словамі *ласка, ласкавы, ласкава* / Тамара Піваварчык // Роднае слова. – 2002. – № 10. – С. 27–30.
55. Піваварчык, Т. А. Маўленчаэтыкетная сітуацыя «Абяцанне»: жанравыя разнавіднасці / Тамара Піваварчык // Роднае слова. – 2000. – № 6. – С. 43–46; № 7. – С. 46–49.
56. Піваварчык, Т. А. Маўленчая сітуацыя «Парада»: структура і этыкетныя формулы / Тамара Піваварчык // Роднае слова. – 2001. – № 5. – С. 47–50.
57. Піваварчык, Т. Моўныя паводзіны камунікантаў у сітуацыі развітання / Т. Піваварчык // Зборнік артыкулаў аспірантаў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы / гал. рэд. Л. В. Рычкова. – Гродна: ГрДУ, 1996. – С. 93–97.
58. Русский язык в школе. – 1993. – № 5. – С. 4 (вокладка).
59. Саўко, І.Э. Калі ласка! Дзякуй! Добры дзень!: Да вывучэння тэмы «Маўленчы этыкет» / Іна Саўко, Уладзімір Саўко // Роднае слова. – 1998. – № 7. – С. 83–89.
60. Сергиевская, Л. А. Давайте говорить друг другу комплименты / Л. А. Сергиевская // Русская речь. – 1989. – № 2. – С. 66.
61. Старавойтава, Н. П. Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету / Надзея Старавойтава // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 39–42.

62. Старжынская, Н. С. Методыка развіцця роднай мовы: вучэб. дапаможнік / Н. С. Старжынская, Д. М. Дубініна. – 2-е выд., выпр. – Мінск: Выш. шк., 2008. – 301 с.
63. Сусед, Ю. С. Музыка і этыкет / Ю. С. Сусед // Народная асвета. – 1990. – № 3. – С. 66–68.
64. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 2-е выд. – Мінск: БелЭн, 1999. – 784 с.
65. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энциклапедыі, 1978. – Т. 2: Г – К / [рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – 768 с.
66. Успенский, М. Б. В ситуациях речевого общения / М.Б. Успенский // Русский язык в школе и дома. – 2007. – № 3. – С. 20.
67. Формановская, Н. И. Беседы о речевом этикете / Н. И. Формановская // Русская речь. – 1989. – № 2. – С. 63.
68. Формановская, Н. И. Вы сказали: “Здравствуйте!” (Речевой этикет в нашем общении) / Н. И. Формановская. – М.: Знание, 1987. – 158 с.
69. Формановская, Н. И. Культура общения и речевой этикет: научно-популярное изд. / Н. И. Формановская. – М.: Изд-во ИКАР, 2005. – 2-е изд. – 250 с.
70. Формановская, Н. И. Культура общения и речевой этикет / Н. И. Формановская // Русский язык в школе. – 1993. – № 5. – С. 75–79.
71. Формановская, Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М.: Высш. шк., 1989. – 157 с.
72. Формановская, Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. – 4-е изд. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 160 с.
73. Худенко Л. А. Методические приемы обучения учащихся русскому речевому этикету в контексте лингвокультурологического подхода / А. А. Худенко // Русский язык и литература. – 2008. – № 6. – С. 3–8.
74. Чиркун, А. Б. Невербальный компонент коммуникативной ситуации нейтрализации речевого конфликта / А. Б. Чиркун // Русский язык и литература. – 2008. – № 2. – С. 114–122.
75. Шапялевіч, Т. В. «Прыміце найлепшыя пажаданні» / Т. В. Шапялевіч, Л. А. Худзенка // Пачатковая школа. – № 5–6. – 1996. – С. 63.
76. Щербинина, И. В. Коммуникативная сущность обращений как средства общения в языкознании: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – Теория языка / И. В. Щербинина; Кубанский гос. ун-т – [Электронный ресурс]. – Краснодар, 2007. – Режим доступа: <http://www.peuch.ru/referat/83748.html>. – Дата доступа: 26.11.15.
77. Энциклопедия этикета. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – 640 с.: ил.; С. 153.
78. Язерская, С. А. Культура маўленчых паводзін: праграма факультатыўных заняткаў для VII класа / С. А. Язерская // Беларуская мова і літаратура. – 2007. – № 11. – С. 36–39.
79. Язерская, С. А. Матэрыялы да курса па выбары «Асновы культуры мовы і маўлення» / С. А. Язерская // Беларуская мова і літаратура. – 2004. – № 4. – С. 18–23.
80. Язерская, С. А. Маўленчы этыкет: праграма факультатыўных заняткаў для V класа / С. А. Язерская // Беларуская мова і літаратура. – 2007. – № 11. – С. 32–35.
81. Язерская, С. А. Этыка маўленчых узаемін: матэрыялы да курса на выбар «Асновы культуры маўлення» / Язерская С. А. // Беларуская мова і літаратура. – 2005. – № 4. – С. 20–32.
82. Язерская, С. А. Этыка маўленчых узаемін: метадычныя парады да курса на выбар «Асновы культуры маўлення» / С. А. Язерская // Беларуская мова і літаратура. – 2005. – № 9. – С. 47–56.
83. Яўменава, І. І. Нацыянальна-моўная канцэптуалізацыя часу ў формулах беларускага маўленчага этыкету / І. І. Яўменава // Беларуская мова і мовазнаўства на рубяжы III тысячагоддзя: матэрыялы навук. канф., прысв. 70-годдзю Ін-та мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, 2–3 ліст. 1999 г. / навук. рэд. А. А. Лукашанец. — Мінск: Права і эканоміка, 2000. – С. 244–246.

ЗМЕСТ

Уводзіны.....	3
Маўленне.....	5
Этыкет.....	6
Маўленчы этыкет.....	7
Што такое этыкет (<i>А. Усачоў</i>).....	8
Ветлівасць.....	8
Крылатыя словы пра ветлівасць.....	12
Крылатыя словы пра дабыню і шчырасць.....	12
Правілы ветлівасці.....	13
Дыстанцыя паміж суразмоўцамі.....	14
Правілы паводзін моўцы.....	14
Правілы паводзін слухача.....	16
Правілы размовы па тэлефоне.....	17
Знакавыя сістэмы этыкету.....	17
Нямоўная знакавая сістэма маўленчага этыкету.....	19
Моўная знакавая сістэма маўленчага этыкету.....	22
Зварот.....	23
Знаёмства. Прадстаўленне.....	27
Вітанне.....	29
Добры дзень (<i>Н. Нарэйка</i>).....	31
Добры дзень (<i>П. Прануза</i>).....	31
Ветлівыя словы (<i>А. Солахаў</i>).....	32
Сусветны дзень вітанняў.....	32
Запрашэнне.....	32
Віншаванне.....	33
Пажаданні (зычэнні).....	34
Падзяка, або ўдзячнасць.....	37
«Снежнага зайца мы ў садзе зляпілі...» (<i>Н. Найдзёнава</i>).....	38
Пакланіся добрым людзям (<i>У. Паўлаў</i>).....	38
Развітанне.....	38
Парада (рада), прапанова.....	40
Просьба.....	40
Нязгода.....	42
Прабачэнне (дараванне).....	43
Рэплікі ў адказ на словы прабачэння (даравання).....	44
Камплімент.....	46
Журботная (непрыемная) сітуацыя.....	51

Метадычныя прынцыпы навучання маўленчаму этыкету.....	53
Фарміраванне ўяўленняў пра сродкі і нормы маўленчага этыкету ў перыяд навучання грамаце.....	53
Прыёмы працы па навучанні маўленчаму этыкету на ўроках мовы..	57
Засваенне нормаў маўленчага этыкету пры чытанні і аналізе твораў мастацкай літаратуры і вуснай народнай творчасці.....	62
Пазакласныя віды працы па навучанні маўленчаму этыкету.....	65
Этычная гутарка.....	66
Віктарына.....	66
Ранішнік.....	68
Этычныя гульні.....	68
Маўленчаэтыкетныя конкурсы.....	72
Індэкс паняццяў маўленчага этыкету і метадыкі навучання маўленчаму этыкету.....	75
Літаратура.....	79

МГПУ ИМ. И.П. ШАМЯКІНА